

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОРНІЙЧЕНКО АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

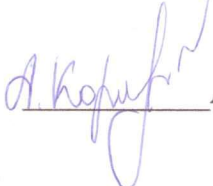
УДК 342.9.03;364.636(043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ
БУЛІНГУ В УКРАЇНІ**

Спеціальність – 081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня **доктора філософії**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.


А.О.КОРНІЙЧЕНКО

Науковий керівник –
Соболь Євген Юрійович,
доктор юридичних наук, професор.

Кропивницький – 2021

АНОТАЦІЯ

Корнійченко А.О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Кропивницький, 2021.

У дисертації на підставі комплексного аналізу сучасних наукових вітчизняних і зарубіжних розробок, чинної національної, міжнародної й іноземної нормативно-правової бази, здійснено теоретичне узагальнення та нове розв'язання проблем реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, за результатами якого сформовано науково обґрунтовані й аргументовані висновки, пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Визначено, що булінг – це соціально негативне явище, яке проявляється у вчиненні систематичних, навмисних, образливих діянь, що зовнішньо виражаються у дії або бездіяльності, одним учасником освітнього процесу (групою таких осіб) – булером (кривдником), стосовно іншого (групи таких осіб) – потерпілої сторони (жертви), носять негативний характер та здійснюються з метою фізичного, психологічного, морального й економічного тиску та характеризуються нерівністю сторін. Виокремлено ознаки булінгу з їх розподілом на загальні (обов'язкові) та додаткові.

Запропоновано авторську класифікацію видів булінгу за такими критеріями: залежно від форми: фізичний, психологічний (емоційний), сексуальний, економічний; залежно від наявності певних сукупних (змішаних) чинників: харасмент, кібербулінг та газлайтінг; залежно від суб'єктів його вчинення, залежно від кількості жертв: персоніфікований (конкретноцільовий), колективний (груповий, соціальний); залежно від засобу спілкування під час булінгу: вербальний, невербальний; залежно від тактильного контакту: дотиковий, візуальний, жестовий; залежно від спрямованості: булінг, спрямований на заподіяння фізичної шкоди, булінг, спрямований на заподіяння психологічної

шкоди; залежно від наслідків: з формальними наслідками, з матеріальними наслідками.

З'ясовано, що адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні – це комплексна система, яка складається з сукупності правових інструментів (способів, форм і засобів) та процедур, регламентованих нормами адміністративного права, за допомогою яких суб'єктами публічного адміністрування здійснюється адміністративно-правове регулювання відносин, пов'язаних із вчиненням дій, що спрямовані на профілактику, запобігання і протидію булінгу в Україні та притягнення винних за вчинення відповідного адміністративного проступку осіб, з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб (учасників освітнього процесу), а також забезпечення правопорядку та безпечного освітнього середовища. Визначено його ознаки та охарактеризовано його особливості.

Виокремлено принципи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу та запропоновано поділяти їх на органічні (принципи рівності, недискримінації, толерантної поведінки, забезпечення найкращих інтересів дитини, нульової терпимості до проявів булінгу) й організаційно-функціональні (принцип пріоритету забезпечення, дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина (учасників освітнього процесу), принцип верховенства права, законності, компетентності, співробітництва та взаємодії, превенції, відповідальності, належного управління, гуманізму та справедливості).

Визначено, що завданнями адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні виступають: створення безпечного освітнього середовища; забезпечення охорони та захисту прав і свобод учасників освітнього процесу; здійснення заходів превентивного та запобіжного характеру щодо проявів вчинення булінгу в закладах середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти; створення правових умов шляхом запровадження дієвих механізмів реагування на випадки булінгу; створення належних психолого-педагогічних умов для нормального становлення особистості та її соціалізації, а також адаптації й інтеріоризації; формування в учасників освітнього процесу усвідомлення

небезпечності булінгу, його караності у вигляді притягнення до адміністративної відповідальності.

Запропоновано класифікацію суб'єктів запобігання булінгу за сімома критеріями: за характером компетенції (суб'єкти загальної компетенції, суб'єкти спеціальної компетенції, які поділяються на галузеві, міжгалузеві та функціональні); залежно від місця у системі адміністративно-правового механізму запобігання булінгу (обов'язкові, субсидіарні); залежно від територіальної юрисдикції (загальнодержавні, регіональні, місцеві); за видом (органи публічної влади, громадські об'єднання, заклади освіти, фізичні особи); за спрямованістю (превентивні, протидіючі, змішані); за формами діяльності (правотворчі, правозастосовні, правороз'яснювальні, контрольно-наглядові); за результатами діяльності (сприяючі, забезпечувальні, втручальні).

Визначено, що нормативно-правовий механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу – це сукупність заходів та процедур адміністративно-правового регулювання, які реалізуються уповноваженими суб'єктами, регламентовані нормами права, що знаходять своє зовнішнє вираження у нормативно-правових актах та спрямовані на профілактику, запобігання та протидію булінгу. Зазначено, що основними елементами нормативно-правового механізму адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу визначено норми права, принципи та акти застосування норм права.

Сформовано авторське бачення категорії «організаційно-інституційний механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу» під яким варто розуміти сукупність публічних інститутів, громадських організацій, закладів та установ, що становлять систему суб'єктів запобігання булінгу, яка є взаємозалежною і взаємопов'язаною, та провадять свою діяльність у межах компетенції, у формах та у способи, визначених чинним законодавством, з метою ефективного, належного, дієвого та вчасного захисту прав учасників освітнього процесу шляхом реалізації заходів щодо запобігання та протидії булінгу в освітньому середовищі. Основними його елементами виступають система

суб'єктів запобігання булінгу, їх компетенція, порядок діяльності, форми та способи (методи) її реалізації.

Зазначено на необхідності удосконалення адміністративних процедур протидії булінгу в закладі освіти шляхом: розробки уніфікованого, системного й структурованого порядку реагування на випадки булінгу, який має регламентуватись нормами запропонованого Типового положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу (цькуванню), затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України, відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)»; вилучення із адміністративно-правового механізму протидії булінгу наявних на сьогодні комісій; запровадження при всіх закладах освіти постійних консультативних комітетів з питань безпечного освітнього середовища, які обов'язково мають включати, окрім педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників закладу освіти, також і здобувачів освіти.

Проаналізовано зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу таких країн як Грузія, Сполучені Штати Америки, Республіка Корея, Королівство Швеція, Королівство Норвегія. Дослідження досвіду означених країн дозволило виокремити ключові й обов'язкові діяльнісні вектори, необхідні для запобігання булінгу та створення безпечного освітнього середовища у будь-якій державі, серед яких: цільова, виважена та послідовна державна антибулінгова політика, яка повинна знаходити своє вираження у комплексній національній стратегії, плані дій, що мають підкріплюватися якісним і всеохоплюючим законодавством; вдосконалення та посилення існуючого інституційного механізму, насамперед, шляхом розширення повноважень профільних суб'єктів і утворення нових спеціалізованих антибулінгових органів; проведення різнорівневого, полісекторального, систематичного моніторингу фактичної ситуації булінгу в країні, його дослідження та вивчення, збір таких даних, їх подальші аналіз й оцінка з метою вироблення нових пропозицій, необхідних для запобігання та протидії булінгу; створення дієвих, загальнодоступних і конфіденційних механізмів повідомлення про випадки

булінгу, а також механізмів належного реагування на насильство та підтримки жертв булінгу; проведення глобальної антибулінгової політики, спрямованої на утвердження єдиного розуміння деструктивної природи булінгу та його різноманітних аспектів, формування нульової терпимості до будь-яких проявів цькування у суспільстві, школі, сім'ї; підвищення правової свідомості та культури; реалізація заходів щодо необхідності соціальної мобілізації усіх громадян для викоренення відповідної проблеми; заохочення та сприяння постійному залученню здобувачів освіти до усіх антибулінгових заходів, як на рівні закладу освіти, так й органів публічної влади; обов'язкове інтегрування до національних освітніх програм антибулінгових компонентів; розвиток профілактичної та протидіючої спроможностей закладів освіти, вдосконалення компетентностей та знань педагогічних/науково-педагогічних працівників у цьому напрямі.

Сформульовано пропозиції та рекомендації щодо розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу, який має здійснюватися на трьох рівнях (загальнодержавному, регіональному та місцевому), у межах яких передбачено низку змін і доповнень до чинного законодавства, що регулює адміністративно-правовий механізму запобігання булінгу в Україні. Зокрема, на загальнодержавному рівні необхідно: розробити та прийняти профільний Закон України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)»; розробити та прийняти Типове положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу; передбачити обов'язок Міністерства освіти і науки України оновлювати та переглядати План заходів, спрямованих на запобігання і протидію булінгу в закладах освіти кожні п'ять років; запровадити посаду Уповноваженого з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню); розробити вітчизняний комплексний інтернет-ресурс щодо протидії та запобігання булінгу; розробити спеціальний безкоштовний антибулінговий мобільний додаток. На регіональному рівні варто: посилити превентивну діяльність суб'єктів запобігання та протидії булінгу; розробити уніфікований План координації суб'єктів запобігання булінгу, положення якого мають бути інтегровані у Плани щодо запобігання та протидії

булінгу в конкретних закладах освіти. На місцевому рівні доцільно: закріпити на законодавчому рівні дієві адміністративні процедури протидії булінгу в закладі освіти, передбачити можливість медіації між булером та жертвою; вдосконалити існуючу в Україні систему самоврядування в закладах освіти, насамперед шляхом залучення здобувачів освіти до процесу запобігання та протидії булінгу.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, адміністративно-правове регулювання, булінг, запобігання булінгу, протидія булінгу, нормативно-правовий механізм, організаційно-інституційний механізм.

SUMMARY

Korniychenko A.O. Administrative and legal mechanism of bullying prevention in Ukraine. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 «Law». – Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, 2021.

In the dissertation on the basis of the complex analysis of modern scientific domestic and foreign developments, the current national, international and foreign regulatory framework, the theoretical generalization and the new decision of problems of realization of the administrative and legal mechanism of bullying prevention is carried out, proposals and recommendations for improving the current legislation in this area.

It is determined that bullying is a socially negative phenomenon that manifests itself in the commission of systematic, intentional, abusive acts, externally expressed in action or inaction, one participant in the educational process (group of such persons) – bully (offender), in relation to another (group of such persons) – the injured party (victim), are negative in nature and are carried out for the purpose of physical, psychological, moral and economic pressure and are characterized by inequality of the parties. The signs of bullying with their division into general (mandatory) and additional are singled out.

The author's classification of types of bullying according to the following criteria is offered: depending on the form: physical, psychological (emotional), sexual, economic; depending on the presence of certain aggregate (mixed) factors: harassment, cyberbullying and gaslighting; depending on the subjects of its commission, depending on the number of victims: personalized (specific), collective (group, social); depending on the means of communication during bullying: verbal, nonverbal; depending on tactile contact: tactile, visual, gestural; depending on the direction: bullying aimed at causing physical harm, bullying aimed at causing psychological harm; depending on the consequences: with formal consequences, with material consequences.

It was found out that the administrative and legal mechanism of bullying prevention in Ukraine is a complex system consisting of a set of legal instruments (methods, forms and means) and procedures regulated by the norms of administrative law, by means of which the subjects of public administration carry out administrative and legal regulation of relations related to actions aimed at prevention and counteraction to bullying in Ukraine and bringing to justice those responsible for committing the relevant administrative offense, in order to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of individuals (participants in the educational process), and as well as ensuring law and order and a safe educational environment. Its features are defined and its features are characterized.

The principles of administrative and legal mechanism of bullying prevention are singled out and it is offered to divide them into organic (principles of equality, non-discrimination, tolerant behavior, ensuring the best interests of the child, zero tolerance to bullying) and organizational and functional (priority principle of ensuring, observing and protecting human rights and the citizen (participants in the educational process), the principle of the rule of law, legality, competence, cooperation and interaction, prevention, responsibility, good governance, humanism and justice).

It is determined that the tasks of the administrative and legal mechanism of bullying prevention in Ukraine are: creating a safe educational environment; ensuring the protection and defense of the rights and freedoms of participants in the educational process; implementation of preventive and precautionary measures against bullying in secondary, vocational (vocational and technical) and higher education institutions; creation of legal conditions by introduction of effective mechanisms of reaction to cases of bullying; creation of appropriate psychological and pedagogical conditions for the normal formation of personality and its socialization, as well as adaptation and internalization; formation of the participants of the educational process awareness of the dangers of bullying, its punishment in the form of bringing to administrative responsibility.

The classification of subjects of bullying prevention according to seven criteria is proposed: by the nature of competence (subjects of general competence, subjects of

special competence, which are divided into sectoral, intersectoral and functional); depending on the place in the system of administrative and legal mechanism of bullying prevention (mandatory, subsidiary); depending on territorial jurisdiction (national, regional, local); by type (public authorities, public associations, educational institutions, individuals); by orientation (preventive, counteracting, mixed); by forms of activity (law-making, law-enforcement, law-explanatory, control-supervisory); according to the results of activities (facilitating, providing, intervening).

It is determined that the normative and legal mechanism of administrative and legal regulation of bullying prevention is a set of measures and procedures of administrative and legal regulation, which are implemented by authorized subjects, regulated by legal norms, which find their external expression in normative and legal acts and aimed at prevention and counteraction to bullying. It is noted that the main elements of this mechanism of administrative and legal regulation of bullying prevention are defined by law, principles and acts of application of law.

The author's vision of the category «organizational and institutional mechanism of administrative and legal regulation of bullying prevention» is formed, which should be understood as a set of public institutions, public organizations and establishments its activities within the competence, in the forms and in the ways specified by current legislation, in order to effectively, properly and timely protect the rights of participants in the educational process by implementing measures to prevent and combat bullying in the educational environment. Its main elements are the system of subjects of bullying prevention, their competence, procedure, forms and methods of its implementation.

The need to improve the administrative procedures for combating bullying in educational institutions by: developing a unified, systematic and structured response to bullying, which should be governed by the proposed Standard Regulations of the educational institution to prevent and combat bullying, approved by the Order of the Ministry of Education, in accordance with the Law of Ukraine «On prevention and counteraction to bullying»; withdrawal from the administrative and legal mechanism of counteraction to bullying of the commissions available today; introduction of permanent advisory committees on safe educational environment at all educational institutions,

which must include, in addition to pedagogical, scientific and pedagogical and other employees of the educational institution, also students.

The foreign experience of realization of the administrative and legal mechanism of prevention of bullying of such countries as Georgia, the United States of America, the Republic of Korea, the Kingdom of Sweden, the Kingdom of Norway is analyzed. The study of the experience of these countries allowed to identify key and mandatory action vectors necessary to prevent bullying and create a safe educational environment in any country, including: targeted, balanced and consistent public anti-bullying policy, which should be reflected in a comprehensive national strategy, action plans to be supported by quality and comprehensive legislation; improving and strengthening the existing institutional mechanism, primarily by expanding the powers of relevant entities and the formation of new specialized anti-bullying authorities; conducting multilevel, multi-sectoral, systematic monitoring of the actual situation of bullying in the country, its research and study, collection of such data, their further analysis and evaluation in order to develop new proposals necessary to prevent and combat bullying; establishing effective, publicly available and confidential mechanisms for reporting bullying, as well as mechanisms for responding appropriately to violence and supporting victims of bullying; conducting a global anti-bullying policy aimed at establishing a common understanding of the destructive nature of bullying and its various aspects, the formation of zero tolerance for any manifestations of harassment in society, school, family; raising legal awareness and culture; implementation of measures on the need for social mobilization of all citizens to eradicate the problem; encouraging and promoting the constant involvement of students in all anti-bullying measures, both at the level of the educational institution and public authorities; mandatory integration of anti-bullying components into national educational programs; development of preventive and counteracting capabilities of educational institutions, improvement of competencies and knowledge of pedagogical, scientific and pedagogical workers in this direction.

Proposals and recommendations for the development of legal regulation of bullying prevention, which should be carried out at three levels (national, regional and local), within which a number of changes and additions to current legislation governing

the administrative and legal mechanism of bullying prevention in Ukraine. In particular, at the national level it is necessary: to develop and adopt a profile Law of Ukraine «On prevention and counteraction to bullying»; to develop and adopt the Standard Regulations of the educational institution on the prevention and counteraction to bullying; provide for the obligation of the Ministry of Education and Science of Ukraine to update and revise the Action Plan aimed at preventing and combating bullying in educational institutions every five years; to introduce the position of the Commissioner for prevention and counteraction to bullying; to develop a domestic comprehensive Internet resource for combating and preventing bullying; develop a special free anti-bullying mobile app. At the regional level, it is necessary: to strengthen the preventive activities of the subjects of preventing and combating bullying; to develop a unified Plan for the coordination of bullying prevention entities, the provisions of which should be integrated into the Plans to prevent and combat bullying in specific educational institutions. At the local level, it is expedient: to enshrine at the legislative level effective administrative procedures to combat bullying in educational institutions, to provide for the possibility of mediation between the bully and the victim; to improve the existing system of self-government in educational institutions in Ukraine, primarily by involving students in the process of preventing and combating bullying.

Keywords: administrative and legal mechanism, administrative and legal regulation, bullying, prevention of bullying, counteraction of bullying, normative and legal mechanism, organizational and institutional mechanism.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ,

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Корнійченко А.О. Поняття та елементи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право. 2019. Випуск 7. С. 99-105.

2. Соболев Є.Ю., Корнійченко А.О. Булінг в освітньому середовищі – детермінанти та форми. *Наукові записки*. Серія: Право. 2020. Випуск 8. С. 4-9.

3. Корнійченко А.О. Нормативно-правовий механізм як складова адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право. 2020. Випуск 9. С. 133-137.

4. Korniiichenko A. Legal clinics as the subject to bullying prevention. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 3. С. 39-45.

5. Корнійченко А.О. Дефінітивна характеристика булінгу як юридичної категорії адміністративного права. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3. С. 18-25.

6. Корнійченко А.О. Методологія дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Випуск 4 (24). С. 43-48.

7. Корнійченко А.О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу: перспективний досвід Республіки Корея. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2020. Випуск 46. С. 86-89.

8. Корнійченко А.О. Особливості адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Грузії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Випуск 9. С. 234-237.

9. Корнійченко А.О. До питання визначення дефініції адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія: Право*. 2020. 1(1). С. 142-148.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Корнійченко А.О. Ідентифікація булінгу в Україні: адміністративно-правовий аспект. Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: II Міжнародна науково-практична конференція (м. Кропивницький, 23 жовтня 2019 р.). С. 27-31.

11. Корнійченко А.О. До питання визначення дефініції «адміністративно-правове регулювання запобігання булінгу в Україні». Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: V Міжнародна науково-практична конференція (м. Кременчук, 7-8 грудня 2019 р.). С. 67-69.

12. Корнійченко А.О. Причини та умови булінгу як перешкоди соціокультурного розвитку освітнього середовища. Правова система України в умовах євроінтеграції: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Дніпро, 9 квітня 2020 р.). С. 41-45.

13. Корнійченко А.О. Кібербулінг як нове явище сучасної адміністративної доктрини. Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики. Збірник наукових статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 9-10 квітня 2020 р.). С. 199-202.

14. Корнійченко А.О. Шляхи юридичного пізнання правової категорії «булінг» в сучасному адміністративному праві України. Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. Ч. 1. (м. Кропивницький, 17 квітня 2020 р.). С. 125-128.

15. Соболев Є.Ю., Корнійченко А.О. До питання визначення системи суб'єктів запобігання булінгу в Україні. Запорізькі правові читання: матеріали щорічної міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 19-20 травня 2020 р.). С. 211-213.

16. Корнійченко А.О. Ознаки булінгу як виду адміністративного правопорушення. Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Кропивницький, 10 листопада 2020 р.). С. 104-107.

17. Корнійченко А.О. Загальнотеоретичний аспект адміністративної відповідальності за вчинення булінгу в Україні. Актуальні питання

державотворення в контексті сучасних цивілізаційних викликів: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Черкаси, 26-27 листопада 2020 р.). С. 52-54.

18. Корнійченко А.О. Особливості адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 05-06 грудня 2020 р.). С. 62-64.

19. Корнійченко А.О. Принципи в системі адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Правові засади діяльності правоохоронних органів: матеріали VII Міжнародної наук.-практ. конференції. (м. Харків, 10-11 грудня 2020 р.). С. 51-54.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ	31
1.1 Понятійно-правова характеристика категорії «булінг»: ознаки, сутність та ідентифікація.....	31
1.2 Соціальні детермінанти, форми та види булінгу.....	45
1.3 Методологічні засади дослідження запобігання булінгу як об’єкта адміністративно-правового регулювання.....	62
Висновки до розділу 1.....	82
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ	85
2.1 Загальна характеристика адміністративно-правового механізму та його особливості у сфері запобігання булінгу в Україні.....	85
2.2 Нормативно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні.....	104
2.3 Організаційно-інституційний механізм запобігання булінгу в Україні.....	131
Висновки до розділу 2.....	161
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ	165
3.1 Зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу.....	165
3.2 Перспективи розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні.....	203
Висновки до розділу 3.....	224
ВИСНОВКИ	229
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	236
ДОДАТКИ	261

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

Уповноважений ВРУ – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

Уповноважений Президента – Уповноважений Президента України з прав дитини

МОН – Міністерство освіти і науки України

Мін'юст – Міністерство юстиції України

ГО – громадська організація

ООН – Організація Об'єднаних Націй

США – Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека в Україні є найвищою соціальною цінністю. Держава повинна забезпечувати основоположні права і свободи людини та створювати безпечні для її життя та здоров'я умови у всіх сферах життєдіяльності. Не є виключенням і освітнє середовище, яке виступає осередком становлення особи як повноцінної й індивідуальної особистості. Проте, на сьогоднішній день освітньому процесу притаманна низка негативних рис, що детермінується наявністю такого соціально негативного явища як булінг.

Не дивлячись на відносну новизну цієї категорії для вітчизняної правової площини, означене явище є доволі усталеним у освітньому процесі. Проведені дослідження Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) показують, що в Україні 67% здобувачів освіти стикаються з проблемами булінгу, з них 32,4% – жертви знущань у закладах освіти [259]. Такі невтішні статистичні дані, а також усвідомлення соціально негативних наслідків булінгу обумовили прийняття у кінці 2018 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII, положення якого регламентують дефініцію булінгу, його типові ознаки, повноваження суб'єктів публічного адміністрування щодо протидії булінгу, а також адміністративну відповідальність за його вчинення.

Із моменту набрання цим Законом чинності в Україні розпочато активну антибулінгову правозастосовну діяльність. Згідно даних Єдиного державного реєстру судових рішень, станом на кінець грудня 2019 року в Україні було розглянуто 310 справ про вчинення булінгу, а на кінець грудня 2020 року – 766 справ [37]. Тобто, кількість судових справ за рік зросла більш, ніж вдвічі, що вказує на дієвість механізму реагування на булінг і доцільність нормативно-правової регламентації юридичної відповідальності за це діяння.

Однак, не дивлячись на вказані позитивні зміни, наявний адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу характеризується низкою недоліків

нормативно-правого й інституційно-організаційного спрямування. Зокрема, серед ключових проблем сучасного адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні доцільно виокремити: відсутність цілісної загальнодержавної антибулінгової політики; фрагментарність закріплення діяльності органів публічного адміністрування, спрямованої на запобігання булінгу; відсутність спеціалізованого законодавчого акта, який би комплексно регулював питання запобігання та протидії булінгу; відсутність профільного антибулінгового суб'єкта; низький рівень ефективності процедур реагування на випадки булінгу; неналежність нормативно-правової регламентації булінгу, який здійснюється поза освітнім процесом (зокрема, кібербулінгу); низький рівень взаємодії між суб'єктами запобігання булінгу. Означені, а також ряд інших проблем негативно впливають на реалізацію адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, що, як наслідок, виключає можливість формування безпечного освітнього середовища в закладах освіти.

З огляду на вказане, в Україні існує нагальна потреба формування нових підходів та концептуальних засад реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу з урахуванням комплексного, цілісного та системного підходів.

Зважаючи на новизну правової регламентації булінгу та адміністративної відповідальності за його вчинення, питання реалізації адміністративно-правового механізму запобігання цьому соціально негативному явищу не було висвітлено на рівні кандидатських та докторських дисертацій, у зв'язку з цим науково-теоретичне підґрунтя дисертації складають загально-концептуальні праці науковців теорії держави і права та вчених-адміністративістів, присвячені проблематиці адміністративно-правового механізму та адміністративно-правового регулювання. Серед них варто виокремити наступних науковців: В. Авер'янов, О. Авраменко, С. Алексєєв, Д. Бахрах, О. Бандурка, Ю. Битяк, О. Безпалова, Ю. Ведьорніков, В. Галуцько, Л. Гаращенко, З. Гладун, І. Голосніченко, В. Горшеньов, Є. Додіна, О. Дрозд, Р. Калюжний, Д. Керімов, С. Ківалов, Л. Князька, Л. Коваль, В. Колпаков, В. Кондратенко, М. Костицький, А. Манжула,

В. Настюк, В. Нерсисянц, О. Петришин, С. Поляруш, П. Рабінович, С. Ромашкін, В. Селіванов, В. Сирих, О. Скакун, Є. Соболю, О. Сокурєнко, С. Стеценко, О. Тихомиров, А. Цихоцький, М. Цвік, Р. Шевчук, Д. Шигаль, Л. Явич, Х. Ярмакі та ін.

Із урахуванням специфіки предмета дослідження, основою для дисертації стали також праці представників педагогіко-психологічної спільноти, зокрема: Т. Алексеєнко, О. Барліт, Е. Воронцова, А. Губко, О. Кормило, А. Король, О. Костюк, О. Кравчук, Л. Лушпай, О. Новікова, Н. Макаренко, Н. Опольська, К. Плутицька, А. Поляничко, Н. Прибиткова, І. Сидорук, С. Стельмах.

До того ж, обґрунтування теоретичних висновків реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу підкріплено опрацюванням наукових розробок зарубіжних учених, серед яких: П. Гайнеманн, К. Дьюкс, Д. Лейн, Дж. Магдаві, Е. Міллер, С. Монкс, Е. Мунте, Д. Олвеус, В. Ортон, А. Пікас, Е. Роланд, П. Сміт, Д. Таттум та С. Фішер.

Однак, станом на сьогодні комплексні дослідження, присвячені адміністративно-правовому механізму запобігання булінгу або окремим його складовим елементам, відсутні. За таких обставин можна констатувати актуальність обраної тематики та необхідність комплексного дослідження у цьому напрямі.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації сформульована відповідно до положень Законів України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII, Указів Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 р. № 344/2013, «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі» від 25.05.2020 р. № 195/2020, Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 453, Концепції реалізації державної політики у сфері

реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 р. № 988-р, Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р та Плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки від 26.02.2020 р. № 293. Дослідження проведено в межах науково-дослідної роботи Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка «Концептуально-методологічні засади правового регулювання процесу європейської інтеграції України» (державний реєстраційний номер 20 0116 U 006126). Тема дисертації затверджена Вченою радою Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 2 від 30.09.2019 р.).

Мета та задачі дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі сучасних наукових вітчизняних і зарубіжних розробок, а також чинної національної, міжнародної й іноземної нормативно-правової бази, провести комплексний аналіз адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, за результатами якого сформувані науково обґрунтовані й аргументовані висновки, пропозиції та рекомендації перспектив розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні.

Для досягнення визначеної мети у дисертації необхідно вирішити такі основні задачі:

- розкрити понятійно-правову характеристику категорії «булінг»: ознаки, сутність та ідентифікацію;
- з'ясувати соціальні детермінанти, форми та види булінгу;
- сформулювати методологічні засади дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання;
- розкрити загальну характеристику адміністративно-правового механізму та його особливості у сфері запобігання булінгу в Україні;
- визначити нормативно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні;

– охарактеризувати організаційно-інституційний механізм запобігання булінгу в Україні;

– розкрити зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу;

– запропонувати перспективи розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації суб'єктами публічного адміністрування своїх повноважень щодо здійснення заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в Україні.

Предмет дослідження становить адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження, яке забезпечило достовірність та аргументованість отриманих результаті став комплекс загальнофілософських, загальнонаукових, спеціально-наукових та спеціально-юридичних методів юридичного пізнання.

Діалектичний метод дозволив всебічно вивчити явища у їх сутнісно-змістовних глибинах, сформувані концептуальні основи взаємозв'язків між певними процесами, явищами та процедурами їх реалізації. Методи аналізу й синтезу були превалюючими у дослідженні адміністративно-правового механізму запобігання булінгу та використовувались у кожному розділі дисертації (розділи 1-3). Завдяки методам індукції та дедукції сформовано загальне бачення про запобігання булінгу як об'єкт адміністративно-правового регулювання, нормативно-правовий та організаційно-інституційний механізми запобігання булінгу, визначено їх особливості та недоліки (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3). Системно-структурний метод використовувався при розгляді категорій, явищ, процесів та заходів як певних систем, що складаються з окремих елементів (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3). За допомогою функціонального методу було визначено компетенцію суб'єктів публічного адміністрування, до повноважень яких належить здійснення заходів, спрямованих на запобігання булінгу (підрозділ 2.3). Аксиоматичний метод уможливив дослідження складу адміністративного

правопорушення, передбаченого ст. 173-4 КУпАП (підрозділ 2.2). Історичний метод допоміг розглянути генезу булінгу, передумови його виникнення, причини розвитку та поширення не лише на території України, а й у світі загалом (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1). Статистичний та конкретно-соціологічний методи дозволили аргументовано стверджувати про соціально негативний характер булінгу та необхідність запровадження дієвих адміністративно-правових механізмів запобігання цьому явищу (підрозділи 1.1, 2.2, 2.3, 3.1). Формально-юридичний (догматичний) метод застосовано при здійсненні тлумачень правових категорій, їх структуризації та класифікацій, зокрема, видів булінгу, системи нормативно-правових актів, суб'єктів запобігання булінгу (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3). За допомогою порівняльно-правового методу було проведено дослідження зарубіжного досвіду і визначено перспективи удосконалення національного адміністративно-правового механізму запобігання булінгу (підрозділ 3.1). Логіко-юридичний метод застосовано під час формулювання наступних дефініцій: «булінг», «кібербулінг», «профілактика булінгу», «запобігання булінгу», «адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу», «нормативно-правовий механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу», «суб'єкти запобігання булінгу», «адміністративно-правовий статус юридичної клініки», «організаційно-інституційний механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу» (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3). Юридично-герменевтичний метод було застосовано при аналізі судових справ про адміністративні правопорушення за вчинення булінгу (підрозділи 1.2, 2.2). Напрями розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу було сформовано завдяки методу теоретико-правового прогнозування (підрозділ 3.2).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять доробки вітчизняних і зарубіжних фахівців із теорії держави і права та адміністративного права, а також, враховуючи масштабність категорії булінг, окремі напрацювання із соціологічної, педагогічної та психологічної галузей знань. Нормативно-правовою основою дисертації стали положення Конституції України, міжнародних нормативних документів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою

України, законів та підзаконних нормативно-правових актів, зокрема, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, компетенція яких поширюється на освітнє середовище. Окрему увагу приділено законодавству зарубіжних країн, яким визначено засади реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу.

Емпіричною основою є звіти та доповіді інституцій ООН (зокрема, Генерального секретаря ООН, Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань насильства над дітьми, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ), Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та освітнього омбудсмена, відомості офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади, політико-правова публіцистика, аналітичні та статистичні матеріали, що стосуються досліджуваних питань.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дисертація є першим у національній правовій науці комплексним дослідженням адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні, практичних аспектів його реалізації та застосування, недоліків функціонування, перспектив розвитку й удосконалення. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку наукових положень, пропозицій, рекомендацій і висновків щодо розвитку нормативно-правового регулювання цього механізму, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

у перше:

– визначено завдання адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні: створення безпечного освітнього середовища; забезпечення охорони та захисту прав і свобод учасників освітнього процесу; здійснення заходів превентивного та запобіжного характеру щодо проявів вчинення булінгу в закладах середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти; створення правових умов шляхом запровадження дієвих механізмів реагування на випадки булінгу; створення належних психолого-педагогічних умов для нормального становлення особистості та її соціалізації, а також адаптації й інтеріоризації; формування в учасників освітнього процесу усвідомлення

небезпечності булінгу, його караності у вигляді притягнення до адміністративної відповідальності;

– виокремлено ознаки булінгу з їх подальшим розподілом на: загальні (обов'язкові) (соціально негативний характер; систематичність; умисел, навмисність; образлива поведінка; негативний характер міжособистісних стосунків між учасниками; може проявлятися як у вчиненні активних дій, так і в утриманні від них; наявність сторін; односторонність; нерівність учасників; психологічний та/або фізичний тиск) та додаткові (наявність спостерігачів; жорстокість; гендерна, расова, культурна, етнічна й інша дискримінація; приниження; агресія);

– запропоновано авторську класифікацію видів булінгу за наступними критеріями: залежно від наявності певних сукупних (змішаних) чинників; залежно від суб'єктів його вчинення; залежно від кількості жертв; залежно від засобу спілкування під час булінгу; залежно від тактильного контакту; залежно від спрямованості; залежно від наслідків;

– виокремлено три підходи до структури адміністративно-правового механізму запобігання булінгу: інструментальний підхід (передбачає наявність інструментів, за допомогою яких відбувається реалізація адміністративно-правового механізму запобігання булінгу); системний підхід (адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу розглядається як система, а саме – структура, що становить єдність закономірно розташованих, функціонуючих та взаємопов'язаних частин); блоковий підхід (адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу поділяється на складові – два структурно-функціональні блоки, кожен із яких також складається з окремих елементів);

– визначено принципи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу та запропоновано поділяти їх на органічні (принципи рівності, недискримінації, толерантної поведінки, забезпечення найкращих інтересів дитини, нульової терпимості до проявів булінгу) й організаційно-функціональні (принцип пріоритету забезпечення, дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина (учасників освітнього процесу), принцип верховенства права,

законності, компетентності, співробітництва та взаємодії, превенції, відповідальності, належного управління, гуманізму та справедливості);

– запропоновано класифікацію суб'єктів запобігання булінгу за сімома критеріями: за характером компетенції (суб'єкти загальної компетенції, суб'єкти спеціальної компетенції, які поділяються на галузеві, міжгалузеві та функціональні); залежно від місця у системі адміністративно-правового механізму запобігання булінгу (обов'язкові, субсидіарні); залежно від територіальної юрисдикції (загальнодержавні, регіональні, місцеві); за видом (органи публічної влади, громадські об'єднання, заклади освіти, фізичні особи); за спрямованістю (превентивні, протидіючі, змішані); за формами діяльності (правотворчі, правозастосовні, правороз'яснювальні, контрольно-наглядові); за результатами діяльності (сприяючі, забезпечувальні, втручальні);

– виокремлено ознаки системи суб'єктів запобігання булінгу, серед яких: структурованість, упорядкованість, узгодженість, взаємодійність, функціональність, цілісність;

удосконалено:

– понятійно-категоріальний апарат адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні: «булінг», «булер», «жертва булінгу», «причини булінгу», «умови булінгу», «кібербулінг», «запобігання булінгу», «методологія дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання», «адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу», «нормативно-правовий механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу», «система суб'єктів запобігання булінгу», «адміністративно-правовий статус юридичної клініки», «організаційно-інституційний механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу»;

– ознаки адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні: комплексність; динамічність; системність; цілісність; законодавча регламентованість; компетентність уповноважених суб'єктів; наявність мети та цілей;

– структуру елементів адміністративно-правового механізму запобігання булінгу з їх розподілом на загальні (узуальні) (норми права, адміністративно-правові відносини, акти застосування норм права) та спеціальні (неординарні) (система суб'єктів публічної адміністрації, їх повноваження, принципи, форми та методи їх діяльності, правосвідомість, правова культура, юридичні факти);

– ознаки юридичного складу адміністративного правопорушення за вчинення булінгу – об'єкт (загальний, родовий, видовий, безпосередній), об'єктивна сторона (діяння, наслідки, їх причинний зв'язок), суб'єкт, суб'єктивна сторона;

– сформульовано пропозиції та рекомендації щодо розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу, який має здійснюватися на трьох рівнях (загальнодержавному, регіональному та місцевому), у межах яких передбачено низку змін і доповнень до чинного законодавства, що регулює адміністративно-правовий механізму запобігання булінгу в Україні;

дістало подальшого розвитку:

– соціальні детермінанти булінгу, якими виступають його причини та умови, які комплексно об'єднано у такі групи: соціальні; економічні; правові; культурно-етичні; морально-психологічні;

– система методологічних засад дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання із розподілом на загальнофілософські, загальнонаукові, спеціально-наукові та спеціально-юридичні методи юридичного пізнання;

– кореляція форм та видів булінгу, внаслідок якої визначено, що форма булінгу виступає одним з критеріїв класифікації видів булінгу: фізичний, психологічний (емоційний), сексуальний, економічний;

– система нормативно-правових актів, які регулюють діяльність щодо запобігання булінгу в Україні, яка складається з міжнародного та національного рівнів й поділяється на дві групи: загальні (визначають базові засади освітнього процесу) та профільні (стосуються проблем різних проявів насилля, у тому числі і булінгу);

– акти застосування норм права в адміністративно-правовому механізмі запобігання та протидії булінгу, серед яких ключову роль посідають протоколи про адміністративні правопорушення та рішення судових органів щодо розгляду справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу;

– зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу та перспективи його запровадження на території України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес, використовуються та можуть бути використані у:

– науково-дослідній сфері – у подальших розробках, пов'язаних із функціонуванням адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні, у поглибленні існуючих уявлень про вказаний механізм, а також можуть бути фундаментом для наступних наукових досліджень з відповідної проблематики (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права від 14.12.2020 р.);

– у правотворчій сфері – висновки, пропозиції та рекомендації, що викладені у дисертації можуть бути використані під час розробки змін і доповнень до нормативно-правових актів, що становлять правову основу національного адміністративно-правового механізму запобігання булінгу;

– у правозастосовній сфері – для покращення адміністративних процедур реагування на випадки булінгу в закладах освіти, а також підвищення ефективності діяльності суб'єктів запобігання булінгу як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях (акт впровадження Кіровоградської обласної прокуратури № 28-2вих-21 від 01.02.2021 р.). Окрім того, отримані результати можуть слугувати підставою для покращення діяльності адміністрації закладів освіти у контексті реалізації антибулінгових заходів (зокрема, розробці та прийнятті Планів щодо запобігання та протидії булінгу в конкретних закладах освіти);

– у освітньому процесі – положення та висновки дисертації використовуються при викладанні навчальних дисциплін «Адміністративне

право», «Адміністративна відповідальність» та «Актуальні проблеми адміністративного права та адміністративна реформа в Україні», а також можуть бути використані при розробці навчальних посібників, підручників та їх розділів, лекцій і методичних рекомендацій для студентів закладів вищої освіти (акт впровадження Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка № 5-н від 01.12.2020 р.; акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 10.12.2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Дисертація була розглянута, обговорена та схвалена на фаховому семінарі, проведеному за участю науковців кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права і кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Результати проведеного дослідження, його основні положення й узагальнення було оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» (м. Кропивницький, 23 жовтня 2019 року); «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 7-8 грудня 2019 року); «Правова система України в умовах євроінтеграції» (м. Дніпро, 9 квітня 2020 року); «Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики» (м. Харків, 9-10 квітня 2020 року); «Актуальні проблеми національного законодавства» (м. Кропивницький, 17 квітня 2020 року); «Запорізькі правові читання» (м. Запоріжжя, 19-20 травня 2020 року); «Актуальні проблеми національного законодавства» (м. Кропивницький, 10 листопада 2020 року); «Актуальні питання державотворення в контексті сучасних цивілізаційних викликів» (м. Черкаси, 26-27 листопада 2020 року); «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 05-06 грудня 2020 року); «Правові засади діяльності правоохоронних органів» (м. Харків, 10-11 грудня 2020 року).

Публікації. Основні положення та результати дисертації висвітлено у дев'яти наукових статтях, сім з яких опубліковано у фахових виданнях України,

одну – у науковому міжнародному виданні (European Reforms Bulletin), а також у десяти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок, з яких 212 сторінки – основний текст, 25 сторінок – список використаних джерел (270 найменувань), додатки – 10 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ

1.1 Понятійно-правова характеристика категорії «булінг»: ознаки, сутність та ідентифікація

Проблематика булінгу належить до об'єктивно актуальних тем, що не має ні часових, ні просторових обмежень. Дійсно, у всьому світі важко знайти особу, яка б хоч раз в житті не ставала учасником булінгу. Статистичні дані лише підтверджують цю тезу. Так, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) наводить невтішну статистику, згідно з якою близько 67% дітей стикаються з проблемами булінгу, серед яких 24% – жертви (при цьому суттєво, що половина з них нікому не повідомляли про такі випадки) [259]. Говорячи про булінг, насамперед, як соціально негативне явище, варто зазначити стосовно його актуальності серед представників педагогічної та психологічної спільноти, які тривалий час займаються дослідженням цього явища як у практичній, так і теоретичній площині. На противагу, у сфері юриспруденції до недавнього часу лише велися дискусії щодо необхідності введення цього явища у правову дійсність. Проте, у зв'язку із законодавчою регламентацією цього явища, за вчинення якого передбачаються заходи юридичної відповідальності, проблематика булінгу, у рамках правового поля, набула особливого поширення.

Тематикою булінгу займалися науковці різних сфер суспільного життя. Так, серед фахівців, які досліджували булінг з педагогічної та психологічної точки зору можна виділити таких, як: А. Барліт, О. Костюк, О. Кравчук, Л. Лушпай, Н. Макаренко, І. Сидорук, С. Стельмах та інших. Дослідженнями булінгу як безпосередньо правової категорії займалися Л. Гаращенко, О. Іваній, С. Кравцова, Н. Лесько, Б. Логвиненко, О. Мельничук, А. Шапкіна та інші. Однак, на сьогодні не існує комплексного бачення категорії «булінг», у зв'язку з чим вважаємо за доцільне здійснити її ґрунтовний аналіз.

Перш, ніж перейти до предметного аналізу понятійно-категоріальної складової нашого дослідження, виокремлення ознак та визначення сутності булінгу, а також підстав його ідентифікації, необхідно зазначити, що комплексне дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні потребує розгляду теоретико-методологічних засад запобігання булінгу, а це означає, що перший розділ нашого дослідження буде присвячено теоретичним аспектам булінгу. За таких обставин джерелами в даному контексті, у переважній більшості, виступатимуть наукові розробки, окрім правової, із педагогічної, психологічної та соціологічної сфер життєдіяльності. Це обумовлено специфікою булінгу, включаючи його сутність та зміст, яка носить не правовий, а педагогіко-психологічний характер. Саме тому залишати поза увагою левову частку наукових досліджень, які ґрунтовно та якісно визначають окреслені аспекти, вбачається недоцільним.

З урахуванням викладеного, вважаємо за необхідне зазначити, що формування ефективного та дієвого адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні неможливе без якісного дослідження теоретичних складових означеного питання, таких, як поняття булінгу, його ознаки, сутність і підстави ідентифікації, соціальні детермінанти, види та форми булінгу, а також методологічні засади дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Отже, визначивши вектори дослідження, перейдемо до їх безпосереднього розгляду. Першим завданням, яке постає перед нами, є аналіз понятійно-категоріального апарату, а саме – визначення категорії «булінг».

Етимологічно термін «булінг» походить від англійського дієслова «to bull», що фактично перекладається – «переслідувати, знущатися». Трансферуючи зазначену категорію в українську термінологічну площину, булінг визначають як «процес», що передбачає здійснення дій, пов'язаних з переслідуванням, знущанням, залякуванням тощо. Синонімом англійського поняття «булінг» є українське слово «цькування», семантика якого й розкриває зміст булінгу. У той же час Словник української мови наголошує, що «цькувати – переслідувати кого-

небудь різними нападками, наклепами і т. ін., знущатися з когось» [175, с. 259; 59].

Водночас, для суспільства явище булінгу не є чимось новим. Зокрема, ще в 1910 році у Відні за ініціативою З. Фрейда, А. Адлера та В. Штекеля відбувся перший конгрес на тему «Про суїцид, зокрема, про суїцид серед тих, хто навчається в середній школі». Головна сутність якого полягала у тому, що не можна звинувачувати школу за те, що в ній стільки насилля і за те, що діти чинять самогубство. Згідно з позицією З. Фрейда, вина школи полягає у тому, що вона нічого не робить, аби хоч якось протистояти цій тенденції [16]. Аналізуючи вказане, можна вести мову про те, що школа (в даному контексті) та заклади освіти (загалом) мають здійснювати правоосвітню та іншу діяльність з метою запобігання булінгу (як першопричини) та суїциду (як результату) [55].

Перші публікація про шкільне цькування (за авторством К. Дьюкс) датуються 1905 роком, тобто за п'ять років до вищерозглянутого конгресу. Однак, більш ґрунтовні праці належать скандинавським і британським ученим, серед яких: Д. Олвеус, А. Пікас, Е. Роланд, П. Гайнеманн, В. Ортон, Д. Лейн, Е. Міллер, Д. Таттум та Е. Мунте [199]. У свою чергу, традиційно засновником зазначеного напрямку у сфері наукових досліджень вважають Д. Олвеуса, який у 1993 році випустив книгу під назвою «Булінг в школі: Що ми знаємо та що ми можемо зробити» [237]. У зазначеній книзі учений-психолог вивів дефініцію булінгу та виокремив його види. Так, науковець під булінгом розуміє негативне явище в шкільному середовищі, а також умисні дії, які неодноразово повторюються стосовно одного або декількох учнів іншим учнем або їх групою з метою заподіяння шкоди та створення певного (фізичного, емоційного тощо) дискомфорту [236, с. 496]. Автор зазначає, що булінг складається з трьох важливих компонентів: 1) систематичність; 2) агресивність; 3) нерівність сторін. Інші іноземні науковці підтримують позицію тріади категорії «булінг», виділяючи навмисність нанесення шкоди; багаторазовість; відсутність балансу сил між злочинцем і жертвою [209, с. 219]. Дійсно, наведені складові доцільно вважаються

невід'ємними характерними рисами булінгу, адже без них не можна говорити про булінг як реальне соціально негативне явище.

Д. Лейн та Е. Міллер вказують, що булінг – це тривалий процес свідомого жорстокого фізичного та/або психічного ставлення зі сторони одного чи групи дітей до іншої дитини чи групи дітей [74, с. 49]. Тобто, вбачається, що зарубіжні науковці під булінгом розуміють умисне систематичне вчинення агресивних дій сильнішим (старшим) учнем або групою таких осіб стосовно слабшого (молодшого) учня/учнів [59].

Серед вітчизняних учених та їх трактувань булінгу варто звернути увагу на наступні тлумачення. Зокрема, А. Король під булінгом розуміє повторювані, свідомі, навмисні та обдумані дії з наміром нашкодити, викликати страх шляхом погрози, агресії в подальшому [70, с. 17] А. Барліт визначає булінг як утиск, дискримінацію, цькування, що означають тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного, психологічного тощо) з боку дитини або групи дітей по відношенню до іншої дитини або інших дітей [13, с. 44]. У свою чергу, Ю. Гаруст під поняттям «булінг» розуміє дії одного індивіда по відношенню до іншого, які спрямовані на встановлення соціальної нерівності, систематичного приниження і ґрунтуються на постійному психологічному впливі або заподіянні фізичної шкоди [21, с. 50; 55]. Отже, означені науковці характеризують поняття булінгу крізь призму таких понять, як жорстокість, навмисність, утиск, дискримінація, приниження, психологічний вплив, фізична шкода. Звичайно, кожна із наведених рис тим чи іншим чином притаманна булінгу, однак сама його сутність не розкривається крізь них. Вони виступають лише додатковими, тобто такими, що доповнюють основні ознаки булінгу.

У той же час І. Лубенець під булінгом у загальноосвітніх навчальних закладах розуміє умисні, прямі або опосередковані, переважно, систематичні протиправні дії з боку учня навчального закладу, що спрямовані проти іншого учня всупереч його волі, які виражаються у формі фізичного впливу (чи погрози застосування такого впливу або психічного впливу, обмежують свободу волевиявлення або дій, наслідком яких є порушення прав на безпечне навчання,

повагу, честь, гідність, майно, здоров'я або життя та спричинення фізичної, майнової, моральної, психічної шкоди учневі [78, с. 230-231]. Не дивлячись на те, що вказане визначення досить повно та структуровано розкриває категорію «булінг», необхідно звернути увагу на той факт, що булінг розглядається з точки зору кримінального права та криміналістики.

У даному контексті також доцільно висвітлити погляди А. Джуської та В. Джуського, які визначають, що подібним до катування поняттям є булінг та здійснюють порівняння цих понять [33, с. 30; 133]. Автори розглядають булінг у контексті кримінального права, співставляючи його з катуванням. Зважаючи на подібність означених понять, можемо погодитись з наведеними обґрунтуваннями, однак, у сучасній адміністративній доктрині сформоване відмінне бачення булінгу. Окремі ж науковці схиляються до віднесення даного діяння до дії кримінально-правових норм.

Цьому феномену можна знайти досить логічне обґрунтування. По-перше, необхідно підкреслити, що паралель між булінгом та кримінальним правом роблять саме науковці-правники, адже наукова спільнота в галузях, пов'язаних із психологією та педагогікою, робить акцент на структурі відносин, які виникають під час булінгу, їх передумовах та причинно-наслідкових зв'язках, на учасниках булінгу та наслідках його вчинення для кожної із груп, які тим або іншим чином були пов'язані із процесом булінгу. По-друге, така тенденція віднесення булінгу до злочинних, тобто соціально небезпечних діянь, зумовлена часовим чинником, адже більшість відповідних наукових розробок оприлюднені до 2018 року, в якому безпосередньо відбулось нормативно-правове закріплення у національному законодавстві явища булінгу та юридичної відповідальності за його вчинення. По-третє, тлумачення булінгу як певного насилля впливає з кримінологічного трактування цього явища, що також вказує на часовий (дозаконодавчий) чинник означених напрацювань. Не дивлячись на те, що на питаннях нормативно-правової регламентації вказаних аспектів ми детально зупинимось далі, у даному контексті доцільно підкреслити, що на сучасному етапі категорія «булінг» розкривається крізь призму цькування, аніж злочинного насилля. Із вказаного

впливає, що, на відмінну від насилля та катування, булінг носить не соціально небезпечний, а соціально негативний характер. Відтак, за його вчинення особу може бути притягнуто не до найсуворішого виду юридичної відповідальності – кримінальної, а до адміністративної [55]. Однак, означені аспекти потребують більш ґрунтовного аналізу, а тому будуть розглянуті у подальших розділах.

У відповідному контексті влучною видається думка О. Кормило, яка у своїй науковій праці «Явище булінгу в освітньому просторі» визначає, що не кожне здійснюване насильство є булінгом. Суть булінгу вбачається не в самій агресії або злобі кривдника, а у презирстві, зневазі – сильному почутті відрази до покірливого, того, хто ніби не заслуговує на повагу. Це дає кривдникам можливість шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії [53, с. 179-180; 59]. У свою чергу, означене підтверджує позицію розуміння булінгу у вітчизняній науці, а також законодавстві саме як цькування, яке, перш за все, спрямоване на зневагу до жертви, аніж на бажання вчинення фізичного або психологічного насилля над нею.

У цьому разі, не дивлячись на те, що булінг досить суттєво відрізняється від насильницьких злочинних діянь, які безпосередньо спрямовані на фактичне нанесення ушкоджень певній особі, не можна применшувати його соціальну небезпеку. Зокрема, фахівцями з психології та педагогіки на основі низки експериментів доведено негативний характер природи булінгу. Детально не зупиняємось на аналізі психолого-педагогічних експериментів та інших методах дослідження булінгу, оскільки окреслене виходить за межі предмета нашої дисертації. У свою чергу, окремі негативні наслідки булінгу для кожної з груп його учасників висвітлюватимуться у наступному підрозділі під час аналізу детермінантів булінгу.

Як вже було зазначено, у 2018 році відбулося законодавче закріплення булінгу, у зв'язку з чим усі подальші наукові розробки лише дублювали легітимне трактування вказаного явища, не вносячи авторських пропозицій чи хоча б аналізу цього поняття. З метою логічного викладу матеріалу вбачаємо за доцільне

також звернутись до нормативно-правового регулювання булінгу, а саме – його дефінітивної складової.

Так, на рівні законодавства термін «булінг» вперше вживається у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII, згідно з яким булінг (цькування) – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [138].

Зупинимось на наведеному трактуванні детальніше. Зокрема, аналізуючи легітимне поняття булінгу, відразу простежується його відмінність від традиційно прийнятої у наукових колах точки зору щодо системи суб'єктів булінгу. Так, якщо науковці під час розкриття терміну «булінг» схиляються до позиції, що він здійснюється безпосередньо учнями або студентами, то законодавець розширює коло суб'єктів, визначаючи, що його можуть здійснювати не лише учні (школярі, студенти), а всі учасники освітнього процесу.

Водночас, для визначення осіб, які підпадають під категорію «учасники освітнього процесу», необхідно звернутись до Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, яким передбачено, що учасниками освітнього процесу є: здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти [159]. Отже, з урахуванням дедуктивного підходу можна стверджувати, що адміністративну відповідальність за вчинення булінгу можуть нести не лише учні та студенти (здобувачі освіти), а й учителі, викладачі та інші особи, які здійснюють освітню діяльність або певним чином залучені до освітнього процесу [58]. Такий підхід законодавця є досить

слухним, адже дозволяє належним чином врегулювати суспільні відносини одночасно між усіма учасниками освітнього середовища.

Ще однією особливістю законодавчого визначення булінгу є словосполучення «...внаслідок чого могла бути заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого». Вказана конструкція зазначає, що при встановленні складу правопорушення та подальшому притягненні винної особи (булера) до адміністративної відповідальності не враховується причинно-наслідковий зв'язок між дією, що визначена як булінг, та шкодою, яка фактично була заподіяна такою дією. Має місце лише факт булінгу, тобто діянь, спрямованих на заподіяння шкоди психічному або фізичному здоров'ю потерпілого незалежно від настання такої шкоди.

До всього вищевказаного необхідно додати, що булінг, хоча й виникає між двома учасниками освітнього процесу, проте охоплює значно ширше коло суб'єктів. Зокрема, його учасниками, окрім особи (або групи осіб, які булять) та жертви (жертв) булінгу, виокремлюють також спостерігачів. До цієї категорії осіб відносяться свідки булінгу, які своїми діями не сприяють та не перешкоджають його вчиненню, тобто займають нейтральну позицію. Поряд з цим необхідно підкреслити, що такі особи, на відміну від кривдників, не нестимуть юридичну відповідальність за булінг, адже вони фактично не мають ніякого відношення до його вчинення. Крім того, як показує практика, зазначена категорія осіб, з точки зору психології, тяжіє до жертв булінгу [55]. Не поглиблюючись у питання психологічних наслідків булінгу для кожного з його учасників, визначимо, що булінг об'єктивно є соціально негативним явищем у всіх його аспектах і проявах, адже впливає та шкодить всім без виключення учасникам освітнього процесу.

Таким чином, на основі зазначеного можна зробити висновок, що *булінг – це соціально негативне явище, яке проявляється у вчиненні систематичних, навмисних, образливих діянь, що зовнішньо виражаються у дії або бездіяльності, одним учасником освітнього процесу (групою таких осіб) – булером (кривдником), стосовно іншого (групи таких осіб) – потерпілої сторони (жертви), носять*

негативний характер та здійснюються з метою фізичного, психологічного, морального й економічного тиску та характеризуються нерівністю сторін.

З огляду на запропоновану дефініцію булінгу, а також вищенаведені позиції у межах цього підрозділу, можна виокремити такі ознаки булінгу:

1) має соціально негативний характер. За своєю сутністю булінг є негативним явищем і фактичною небажаною девіантною діяльністю, тобто такою, що не викликає схвалення й заслуговує на осуд з боку соціуму (суспільства загалом та певного колективу в межах освітнього середовища зокрема). Він є проявом деструктивної поведінки особи (осіб), яка(і) його вчиняє(ють). За такої умови на відміну від діянь, за які законодавством передбачено кримінальну відповідальність, булінг не характеризується аналогічною небезпечністю, адже не спричиняє істотну шкоду суспільним відносинам [63]. З огляду на зазначене стає очевидним, що булінг є менш небезпечним, наприклад, у порівнянні з побоями, мордуванням і катуванням, що визначені нормами кримінального права, однак також вважається явищем негативного характеру;

2) систематичність. Обов'язковою ознакою булінгу виступає систематичність вчинення діянь, тобто означене соціально негативне явище має характеризуватися повторністю та регулярністю дій. Як показує аналіз судових справ, у разі вчинення діяння насильницького характеру протягом двох разів, його не можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення – булінг. У той же час, не підпадають під дану кваліфікацію також діяння, які були вчинені більш, ніж два рази, однак протягом значного проміжку часу (зокрема, протягом навчального року). З цього випливає, що систематичність є вирішальною ознакою булінгу. До того ж варто зазначити, що саме вона виступає головною відмінністю булінгу від сварки. Дійсно, наведені вище діяння були визначені судами як сварка, яка не носить систематичний характер та виключає наявність відповідного складу правопорушення. За цих обставин принциповим видається те, що така систематичність має бути притаманна для булінгу між конкретними суб'єктами, тобто сторони мають бути незмінними. Перш за все необхідно розуміти, що мова йде безпосередньо про булера та жертву й не стосується спостерігачів. При такій

постановці питання можна зазначити, що учасники булінгу поділяються на дві групи: обов'язкові та факультативні. До обов'язкових учасників булінгу варто віднести булера (кривдника) та жертву (потерпілу особу), а до факультативних – спостерігачів;

3) *умисел, навмисність*. Діяння булера мають бути свідомими та обдуманими (продуманими). Він повинен усвідомлювати характер вчинених ним дій та передбачати можливі їх наслідки. Говорячи про наслідки булінгу, треба розуміти, що мова йде як про можливість притягнення такої особи (або інших відповідальних осіб) до адміністративної відповідальності, так і про шкоду психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Водночас, як показує низка наукових досліджень, булінг, в окремих випадках, може виникати та вчинятись спонтанно, тобто без умислу. Звичайно, в даному випадку зазначену ознаку необхідно розкривати крізь призму систематичності, без якої будь-яке діяння не буде вважатись булінгом. За таких обставин можна стверджувати, що діяння, яке, хоча й почалось спонтанно, без умислу, в подальшому набуло ознаки систематичності і буде вважатись проявом булінгу.

Щодо такої ознаки булінгу як умисел (навмисність), розглянемо її на конкретному прикладі. Так, Постановою Збарзького районного суду Тернопільської області від 13.02.2020 р. визначено, що малолітній учень другого класу протягом двох місяців систематично вчиняв булінг (цькування) відносно вчителя, а саме – висловлював словесні образи, показував непристойні жести під час навчального процесу, внаслідок чого могла бути заподіяна шкода психічному здоров'ю останнього. У зв'язку з тим, що учень є малолітньою особою, адміністративну відповідальність за скоєне ним правопорушення мають нести його батьки. У свою чергу, матір учня у судовому засіданні не визнавала того, що її син вчиняв булінг, а саме – дії з психологічного цькування своєї вчительки, аргументуючи це тим, що він є малолітньою особою і не може вчиняти дії, які б свідчили про усвідомлене систематичне психологічне цькування педагога. З письмового пояснення практикуючого психолога також вбачається, що така поведінка малолітнього учня другого класу говорить про те, що його адаптація до

навчального процесу, його соціалізація проходить досить важко. Отже, за результатами судового розгляду справи, вислухавши пояснення осіб та дослідивши докази по справі, суд вважає, що ця адміністративна справа підлягає закриттю за відсутністю в діях малолітньої особи складу адміністративного правопорушення [63; 118; 181]. З огляду на зазначений приклад можна зробити висновок, що ознаки систематичності та навмисності варто розглядати у певному синтезі. Окрім того, ця судова справа також показує роль психологів у освітньому середовищі та, як наслідок, у судових засіданнях, присвячених визначенню складу адміністративного правопорушення булінгу;

4) образлива поведінка, яка має на меті принизити іншу особу (осіб). Особа, яка вчиняє булінг, у першу чергу, має на меті образити жертву, а тому її дії характеризуються презирством та зневагою до неї. У такому випадку образливе ставлення може бути у формі фізичних, словесних, письмових та інших дій, зокрема, образливих жестах, висловлюваннях, принизливих рухах, штовханнях, розповсюдженні непристойних чуток тощо. Означений перелік не є вичерпним, а головною умовою віднесення конкретної дії до ознак булінгу є образа певної особи, яка робиться/висловлюється з метою приниження її честі та гідності;

5) негативний характер міжособистісних стосунків між учасниками. Між учасниками булінгу, а саме – булером та жертвою завжди будуть відносини негативного характеру, що обумовлено квінтесенцією булінгу, яка полягає у зневажливому ставленні до жертви з метою приниження її честі й гідності. Звичайно, за таких обставин про жодні дружні або хоча б нейтральні відносини не можна вести й мову, адже одна зі сторін стикається із систематичним умисним образливим цькуванням;

б) може проявлятися як у вчиненні активних дій, так і в утриманні від них (бездіяльність). Означена риса регламентована Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII та визначається типовою ознакою булінгу, а саме – дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або

фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [138];

7) *наявність сторін*. Вище ми визначили розподіл учасників булінгу на обов'язкові та факультативні. У свою чергу, обов'язковими учасниками є його сторони – булер або ж кривдник та жертва або потерпіла сторона. Саме ці дві категорії і відносяться до досліджуваної ознаки. Так, булер – це особа, яка здійснює діяння образливого характеру відносно жертви. На законодавчому рівні, а також у наукових колах поряд із категорією «булер» використовують також «кривдник», що безпосередньо означає, що ця особа кривдить когось.

У той же час, жертва – це особа, щодо якої вчиняють булінг. Якщо при визначенні булера не виникають питання стосовно назви цієї сторони саме булерами (кривдниками), то відносно жертв можна простежити певні особливості. Це пов'язано з тим, що поряд з категорією «жертва» булінгу використовують також категорію «потерпілий» або «потерпіла особа». Як показує аналіз наукової літератури, присвяченої проблематиці булінгу, у наукових колах превалюють погляди стосовно використання терміну «жертва». У той же час, у рамках нормативно-правового регулювання не лише адміністративних проступків, а й правопорушень загалом, найбільш усталеним є категорія «потерпілий». Зокрема, відповідно до ст. 269 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х (далі – КУпАП) потерпілим є особа, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду [47]. Аналізуючи викладене, можна зробити висновок, що особа визнається потерпілою у межах провадження у справі про адміністративні правопорушення, тобто такою, якій було завдано шкоду будь-якого характеру. Жертва ж, на відміну від потерпілого, може й не бути стороною у провадженні по справі про адміністративні правопорушення, тобто процесуально не визнаватися як формальна жертва. Тому вважаємо, що категорія жертви в даному контексті є ширшою за змістом, аніж потерпілої особи, у зв'язку з чим пропонуємо під жертвою булінгу розуміти особу, відносно якої здійснюється булінг у будь-якій формі, незалежно від того, чи визнано її потерпілою у провадженні по справі про

адміністративні правопорушення, чи вона оцінює себе такою суб'єктивно [63]. Отже, варто звернути увагу на те, що чинне законодавство, яким врегульовано питання булінгу, використовують означені категорії як синоніми, детально не визначаючи кожен із них;

8) *є одностороннім*. Тобто, одна сторона завжди виступає кривдником, інша – жертвою. У разі зміни ролей між кривдником та жертвою вчинення булінгу фактично виключається, адже невід'ємною його ознакою є односторонній характер цькування, знущання;

9) *нерівність учасників*. Зміст вказаної ознаки полягає в тому, що кривдник може бути або фізично сильнішим, або старшим за віком, авторитетнішим, або кривдниками виступає група осіб відносно однієї особи або ж іншої групи осіб, молодших за віком. Тобто, булер завжди має фізично або психічно перевершувати жертву;

10) *психологічний та/або фізичний тиск*. Важливою ознакою виступає те, що булінг здійснюється з метою заподіяння жертві фізичної, моральної, психічної шкоди.

Доцільно вказати, що зазначений перелік ознак не є вичерпним та може варіюватись в залежності від виду булінгу, кількості його учасників тощо. Однак, на нашу думку, вищенаведений перелік можна визначити тими загальними (обов'язковими) ознаками, які розкривають зміст поняття «булінг» та завдяки яким безпосередньо можливо його ідентифікувати.

Водночас, *додатковими ознаками булінгу можна визначити наступні: 1) наявність спостерігачів; 2) жорстокість; 3) дискримінація (гендерна, расова, культурна, етнічна тощо); 4) приниження; 5) агресія та інші, які деталізують та конкретизують загальні ознаки булінгу.*

Таким чином, невід'ємною складовою дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні виступає безпосередній аналіз категорії «булінг» та виокремлення її характерних ознак. У свою чергу, ознаки булінгу доцільно поділяти на загальні (обов'язкові) та додаткові. До першої групи належать: соціально негативний характер; систематичність; умисел, навмисність;

образлива поведінка; негативний характер міжособистісних стосунків між учасниками; може проявлятися як у вчиненні активних дій, так і в утриманні від них; наявність сторін; односторонність; нерівність учасників; психологічний та/або фізичний тиск. До факультативних – наявність спостерігачів; жорстокість; дискримінація (гендерна, расова, культурна, етнічна тощо); приниження; агресія та інші ознаки.

Останньою, однак не менш важливою складовою понятійно-правової характеристики булінгу, виступає його ідентифікація. Відповідно до Словника української мови, ідентифікувати – це те саме, що ототожнювати [175, с. 11]. Цей же словник визначає, що «ототожнювати» означає визнавати які-небудь явища, поняття і т. ін. тотожними, однаковими, подібними; уподібнювати до чого-небудь [175, с. 808]. Ідентифікація (від лат. *identifico*) – це ототожнення, прирівнювання, уподібнення, розпізнавання певної системи або об'єкта за наперед завданими критеріями [82, с. 38]. У свою чергу, в контексті нашого дослідження, ідентифікувати – це визначити за попередніми даними доцільність віднесення конкретного прояву діяльності до певної групи дій (наприклад, штовхання дітей у шкільному коридорі до факту вчинення булінгу, образливі повідомлення в коментарях у соціальних мережах як прояв кібербулінгу тощо).

Ідентифікація булінгу безпосередньо пов'язана із його поняттям та ознаками, й фактично впливає із них. Водночас варто пам'ятати, що говорячи про булінг як підставу притягнення до адміністративної відповідальності, необхідно враховувати лише законодавче регламентування його дефініції та ознак. Дійсно, судові органи при вирішенні конкретної справи керуються виключно чинним національним законодавством й оперують тими поняттями, які воно визначає. Як показує аналіз судової практики, не дивлячись на різноманітність ознак булінгу у науковій юридичній, а також психологічній та педагогічній літературі, ідентифікація булінгу судовими органами здійснюється у відповідності до легітимно визначених його ознак. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII вказує, що типовими ознаками

булінгу є: систематичність діяння; наявність сторін; дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди [138].

Відсутність хоча б однієї із названих ознак виключає наявність складу адміністративного правопорушення. Звичайно, наявність наведених ознак є тим мінімальним критерієм, за якого винну особу може бути притягнуто до юридичної (адміністративної) відповідальності. Окрім того, у реальному житті, з урахуванням всього масиву ознак булінгу, його можна ідентифікувати не лише за вказаними трьома критеріями.

У зв'язку з цим, *ідентифікувати булінг можна за такими властивостями:*

- 1) він супроводжується реальним фізичним чи психологічним насиллям;
- 2) є багаторазовим та систематичним;
- 3) є навмисним та образливим;
- 4) у більшості випадків є трьохстороннім: кривдник, жертва та спостерігачі;
- 5) негативно впливає на всіх учасників, на їхнє фізичне та психічне здоров'я.

1.2 Соціальні детермінанти, форми та види булінгу

Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека проголошені найвищою соціальною цінністю [52]. Основний Закон гарантує реалізацію основоположних прав і свобод людини і громадянина, визначаючи належні способи та форми їх захисту. Разом з цим, до недавнього часу освітнє середовище характеризувалося відсутністю чітких адміністративно-правових механізмів забезпечення прав і свобод учасників освітнього процесу. Відтак, ускладнювалась процедура притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за порушення прав і свобод інших учасників освітнього середовища. Проте, на сьогоднішній день зазначена проблематика нівельована на законодавчому рівні шляхом прийняття спеціальних норм, які передбачають заходи адміністративної відповідальності за вчинення булінгу.

Законодавче нововведення обумовлює доцільність дослідження детермінантів, видів та форм булінгу з метою визначення сутності та специфіки зазначеної категорії. Своєю чергою, детермінанти булінгу допоможуть розкрити передумови його проявів (у тому числі психологічні, моральні, педагогічні й інші

аспекти), а види та форми – дозволять більш чітко та структуровано відрізнити зовнішні прояви булінгу від звичайних сварок та бійок. Матеріали цього підрозділу опубліковані у співавторстві із науковим керівником (Є. Собоєм) у науковій статті, 85% тексту якої написано здобувачкою.

Необхідно зазначити, що детермінанти, види та форми булінгу в наукових колах розглядалися, переважно, науковцями педагогічних та психологічних галузей знань, що цілком закономірно, оскільки булінг є масштабною соціальною категорією. Так, насамперед, булінг стосується внутрішньо-особистісних взаємин між учасниками освітнього процесу, а вже потім виступає підставою адміністративної відповідальності. За таких обставин, значна кількість наукових досліджень, присвячених булінгу, розроблені саме фахівцями з соціальної педагогіки та психології. Серед вітчизняних науковців, які займалися аналізом явища булінгу можна виокремити Т. Алексеєнко, О. Барліт, А. Губко, О. Кормило, А. Король, Л. Лушпай, А. Полянничко, Н. Прібиткову та інших. Однак, у рамках правової науки булінг є відносно новим поняттям, актуалізація якого зумовлена нещодавніми законодавчими нововведеннями, а тому потребує ґрунтовних напрацювань як з теоретичної, так і практичної точки зору.

Для більш чіткого розуміння подальшого викладу матеріалу вважаємо за доцільне зупинити увагу на понятійно-категоріальному апараті, зокрема – на категорії «детермінант». Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає, що детермінант – це будь-яка причина або така, що передує, умова чи засіб; визначник; причина, що визначає виникнення явища [18, с. 297]. Як бачимо, детермінантами булінгу є причини та умови його виникнення.

У свою чергу, причина – це явище, яке обумовлює або породжує інше явище; підстава, привід для яких-небудь дій, вчинків [176, с. 97], а умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; обставина, особливість реальної дійсності, при якій відбувається або здійснюється що-небудь [177, с. 441; 68]. Тобто, детермінантами булінгу вважаються його підстави та певні сприятливі обставини [182].

Зупинимось на них детальніше. Причини булінгу визначаються його діяльнісною складовою, а саме – цькуванням однією особою (групою осіб) іншої з метою приниження її честі та гідності, завданні будь-якого негативного впливу на таку особу (фізичного, психологічного насилля тощо). Тобто, мінімальна кількість учасників булінгу – дві особи (жертва та агресор). Однак, враховуючи той факт, що на законодавчому рівні булінг регламентовано як явище, яке характерне для освітнього середовища, то принагідно зауважити, що він здійснюється при свідках. Так, у попередньому підрозділі ми виокремили три групи учасників булінгу. З точки зору дослідження булінгу крізь призму його детермінантів означені групи можна визначити наступним чином: той, хто переслідує (цькує) – булер, агресор, кривдник; той, кого переслідують – жертва, потерпілий; ті, хто спостерігають. У свою чергу останні, поділяються на активних та пасивних, тобто, тих, хто допомагає вчиняти булінг, схвально до нього відноситься, та тих, що нейтрально спостерігають, не втручаючись у відповідний процес.

Треба зауважити, що значну кількість наукових праць присвячено саме учасникам булінгу, їх психологічній характеристиці та особливостям, детальний аналіз яких виходить за рамки наших наукових досліджень. Однак, цілком оминати означену проблематику неможливо, адже від неї безпосередньо залежать причини булінгу. Саме тому, оглядово зупиняючись на зазначеному питанні, необхідно відмітити, що, окрім «традиційних» жертв, існують такі групи здобувачів освіти, які відрізняються змішаною девіантною поведінкою – провокуючі жертви, переслідувачі-жертви або агресивні жертви. Такі особи не тільки стають об'єктом агресії інших, але й самі виявляють агресію. Головною особливістю їх поведінки є комбінація тривоги, агресивності, емоційної неврівноваженості [107, с. 50]. У даному випадку необхідно виходити з ознак булінгу щодо його систематичності, односторонності та нерівності сторін. Зокрема, жертва, навіть маючи агресивний тип особистості, все ж таки залишається слабкішою (фізично чи морально) стороною. Її прояви емоційної нестабільності зазвичай носять тимчасовий характер і часто виступають підставою для булінгу з боку інших осіб.

З'ясувавши основні групи учасників булінгу, можна визначити ключові причини його вчинення. За цих обставин виокремлення нами причин булінгу здійснено на основі аналізу конкретних судових справ, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень [37]. Так, до причин булінгу, у першу чергу, доцільно віднести відмінності одних учасників освітнього процесу від більшості інших. Зокрема, мається на увазі те, що підставою для булінгу може стати будь-який з наступних чинників:

1) зовнішній вигляд (підґрунтям для глузувань може стати занадто високий чи, навпаки, занадто низький зріст; вага; національність; колір шкіри; фізичні вади; інвалідність; вік тощо);

2) успішність або неуспішність у навчанні, певні фізичні можливості особи, здібності;

3) матеріальний стан;

4) особливості характеру (інтровертність, сором'язливість, скромність, а також іноді агресивне реагування на зауваження або жарт, імпульсивність, тривожність, інша емоційна неврівноваженість тощо).

З означеного випливає, що фактично будь-яка особа може стати жертвою булінгу, адже кожна людина є індивідуальною і досить складно, особливо у шкільному віці, відповідати всім заданим суспільством (або певною соціальною групою) критеріям, які визначають тебе як авторитетну, впевнену та цілком сформовану особистість. Звичайно, аналіз причин булінгу належить, у переважній більшості, до кола наукових інтересів представників психологічної та педагогічної галузей знань, проте для правозастосування вони також мають вагоме значення. Зокрема, під час провадження у справах про адміністративні правопорушення звертається увага на суб'єктів вчинення булінгу, з мотивів яких і впливають означені підстави. Наприклад, існує низка судових рішень, пов'язаних з булінгом неповнолітньої особи відносно малолітньої [125; 128], старшокурників щодо першокурників [120]. У наведених прикладах підставою для булінгу, ймовірно, є вік жертв. Проте, не маючи можливості особистого

спілкування з кожною із сторін, неможливо гарантовано визначити чітку причину булінгу.

За таких обставин доцільно звернутись до наукових напрацювань вчених, які шляхом безпосередньої взаємодії із учасниками булінгу або його потенційними учасниками визначили характерні особливості осіб, які можуть слугувати причиною або ж мотивом для булінгу. Так, К. Плутницька зазначає, що мотиви булінгу можуть бути різними. Але, беручи до уваги те, що характерною ознакою булінгу є дисбаланс сил між жертвою і кривдником, можна стверджувати, що провідним мотивом є прагнення до самоствердження і підвищення власної самооцінки коштом уразливої особи, дискредитації жертви в очах однолітків [105, с. 79]. Це підтверджується відповідною судовою практикою, з аналізу якої випливає виражений дисбаланс сил. Наприклад, відповідно до Постанови Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 30.05.2019 р. неповнолітньою особою під час навчального процесу було вчинено булінг, а саме – завдавав фізичний біль відносно малолітній особі, чим спричиняв систематичну шкоду психологічному, фізичному здоров'ю потерпілого [122]. Інший приклад, Постанова Білозерського районного суду Херсонської області від 14.03.2019 р., згідно зі змістом якої неповнолітній під час навчального процесу вчинив булінг (цькування) відносно учениці дев'ятого класу, що був виражений у висловлюванні на адресу останньої нецензурної лайки та завданні фізичного болю, що не спричинив тілесні ушкодження, але завдав шкоди психічному здоров'ю потерпілої [110]. Тобто, в обох випадках притаманна нерівність сторін та односторонність цькування.

Продовжуючи розгляд причин булінгу, доцільно звернути увагу на дослідження Н. Прібиткової, яка визначає, що типові жертви булінгу мають свої риси: вони похливі, вразливі, замкнуті й сором'язливі; вони часто тривожні, невпевнені у собі, нещасні й мають низьку самооцінку; вони схильні до депресії й часто думають про самогубство; якщо це хлопчики, вони можуть бути фізично слабкішими за своїх ровесників [80; 135, с. 59; 182]. Як зазначає авторка, вищезазначені риси виступають одночасно і причиною, і наслідком булінгу.

Аналіз наукової літератури та судової практики щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу показав досить цікаві результати. Зокрема, у наукових колах причини булінгу зводять виключно до характеристики жертви булінгу, визначаючи її як типові, так і конкретні властивості. Звичайно, особа, яка підпадає під характеристику «типової жертви булінгу», має набагато більше шансів нею стати, аніж будь-яка інша особа, однак, у даному контексті потрібно також враховувати особистість агресора [68]. Поряд з цим, дослідження психологічних характеристик булерів у рамках даної дисертації вважається недоцільним, проте варто зазначити, що на сьогоднішній день існує ціла низка судових справ, згідно з якими кривдник здійснює булінг відносно декількох осіб (або навіть цілого колективу) одночасно. Наприклад, згідно з Постановою Святошинського районного суду міста Києва від 06.03.2019 р. неповнолітній учень 9-Б класу під час освітнього процесу вчинив булінг (цькування), який полягав у сексуальному насильстві із застосуванням засобу електронної комунікації «Вайбер» стосовно інших учасників освітнього процесу – неповнолітніх учнів 9-Б класу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному здоров'ю останніх [126]. До того ж, із матеріалів даної, а також інших судових справ випливає, що булерами часто виступають особи, які досить складно проходять процес соціалізації, є агресивними та жорстокими по відношенню до оточуючих.

Із урахуванням всього викладеного можна стверджувати, що визначальними причинами булінгу є досить широкий комплекс характеристик, які відрізняють одного учасника освітнього середовища від групи інших. За такої умови мається на увазі як особистість жертви булінгу, так і кривдника.

Наступною складовою детермінантів булінгу є його умови. Як наголошувалось вище, умовами булінгу виступають певні сприятливі для його здійснення обставини. Вважаємо, що категорію «умови вчинення булінгу» можна розглядати у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні під умовою булінгу треба розуміти конкретні обставини вчинення цькування, що має місце між чітко визначеними учасниками у певний проміжок часу (окремо взятий

випадок здійснення булінгу). У такому разі під умовами булінгу будуть розумітися час, місце його вчинення, інші обставини, які мають значення при ідентифікації діяння як булінгу. У той же час, у широкому значенні умови булінгу – це всі глобально існуючі обставини, які уможливають реалізацію такого негативного явища, як булінг. Так, беручи булінг як комплексне соціально негативне явище, яке, хоча й здійснюється в освітньому середовищі, однак має більш широкі межі та прямо впливає на соціум загалом, можна стверджувати, що *умови булінгу (у контексті широкого розуміння вказаної категорії) варто поділяти на такі групи:*

- 1) *соціальні* (наприклад, соціальна нерівність);
- 2) *економічні* (до даної групи можна віднести матеріальне становище);
- 3) *правові* (відсутність чітко визначених адміністративно-правових механізмів запобігання та протидії булінгу);
- 4) *культурно-етичні* (як приклад, вихованість та неспроможність у силу власних переконань дати відсіч агресору);
- 5) *морально-психологічні* (з одного боку, внутрішнє хвилювання, боязливість, тривожність потенційних жертв булінгу, а з іншого – девіантна поведінка агресорів) тощо.

Не дивлячись на те, що ключовими для нашого дослідження виступають саме правові умови вчинення булінгу, не можна залишити поза увагою всі інші, адже лише комплексний підхід до проблематики запобігання булінгу дозволить мінімізувати, а в подальшому – ліквідувати це негативне явище [68; 80].

Визначальну роль у формуванні правової характеристики учасників булінгу відіграють морально-психологічні умови, у першу чергу – психологічний стан булерів. Так, Д. Олвеус і М. Хармін, розглядаючи девіантну поведінку дітей-агресорів, які схильні як до вчинення насильства загалом, так і булінгу зокрема, поділяють їх на такі психолого-правові групи: 1) тимчасові правопорушники, для яких не є характерною перманентна девіантна поведінка; 2) важковиховувані діти; 3) потенційні правопорушники; 4) разові злочинці; 5) постійні злочинці [235, с. 61-62; 135, с. 49-50]. Тобто, осіб, схильних до вчинення булінгу, науковці

відносять до груп злочинців, тим самим вказуючи, що такі особи потенційно здатні до вчинення більш тяжких правопорушень, аніж цькування. Як відомо, в Україні булінг визнається проступком, а не злочином й передбачає настання для винної особи адміністративної, а не кримінальної відповідальності. У той же час, низка зарубіжних вчених розглядають булінг саме в контексті кримінального права як один з проявів катування та вчинення насильницьких дій.

Крім того, необхідно пам'ятати, що значну роль у виникненні булінгу відіграє сім'я: батьки як агресорів, так і жертв відрізняються неконструктивними стилями вирішення конфліктів, проблемами в комунікації. Стиль батьківського виховання, якого дотримуються деякі батьки, не є ідеальним, і не є авторитетно-демократичним. Діти-агресори досить часто спостерігають ситуації насильства в сім'ї, а також зазнають тілесних покарань. Виникає так зване «коло насильства»: дитина бачить насильство в сім'ї, відтворює його в навчальному закладі, а потім у власній родині, і цикл повторюється у наступному поколінні [135, с. 59-60]. Вважаємо, що сімейне середовище підлітків може виступати одночасно як причиною, так і умовою булінгу. З урахуванням викладеного стає очевидною визначальна роль сім'ї у формуванні соціально адаптованої особистості, спроможної адекватно та об'єктивно оцінювати власні дії та дії інших осіб, повною мірою усвідомлюючи їх, а також їх можливі наслідки.

Не менш важливими як з практичної, так і з теоретичної точки зору є дослідження видів та форм булінгу. Враховуючи специфіку нашого дослідження, вважаємо за доцільне розглядати форми та види булінгу у певному їх синтезі. Це обумовлено: по-перше, відсутністю на законодавчому рівні чітко визначених видів булінгу та форм його здійснення; по-друге, нерозривністю та взаємозалежністю форм та видів булінгу; по-третє, їх подібністю, а іноді – ототожненням між собою. З приводу останнього, необхідно більш детально зупинитися на цьому питанні.

Зокрема, щодо форм булінгу, то у науковій літературі (С. Ігнатов, Н. Лесько, Б. Логвиненко, А. Полянничко) традиційно виділяють дві його форми: фізичний та психологічний (емоційний). Під фізичною формою булінгу варто

розуміти застосування фізичної сили однією особою (групою осіб) по відношенню до іншої, у результаті чого останній може бути завдано фізичну шкоду. Так, до фізичного насильства доцільно віднести побиття, штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, запотиличники, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо [182]. Психологічний (емоційний) булінг – це вчинене по відношенню до учня або вчителя діяння, яке спрямоване на погіршення емоційного самопочуття та благополуччя жертви. А. Полянничко наголошує на тому, що до основних видів емоційного (психологічного) насильства у школі можна віднести: глузування, надання брутальних прізвиськ, нескінченні зауваження і необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження у присутності інших, відторгнення, ізоляція, відмова від спілкування [80; 107, с. 48-49].

А. Джуська та В. Джуський фізичний та психологічний булінг відносять не до форм, а до видів булінгу. Окрім того, виділяють ще два його види – сексуальний та економічний [33, с. 29]. На противагу Н. Тілікіна виділяє аналогічні прояви насильства, визначає як форми [188, с. 5]. С. Поляруш серед форм булінгу виділяє наступні: фізична, словесна, соціальна, письмова форма, електронна або кібербулінг [108, с. 211].

На основі вищерозглянутих підходів до форм та видів булінгу, стає очевидним, що у наукових колах відсутнє уніфіковане бачення цих категорій та їх розмежування. Дійсно, одні науковці відносять фізичний, психологічний, економічний та сексуальний булінг до його видів, інші – до форм його прояву. У зв'язку з цим з метою формування єдиного розуміння форм та видів булінгу, вважаємо за необхідне детально проаналізувати кожну з названих категорій та з'ясувати, що варто відносити до форм, а що до видів булінгу.

Перш за все, доцільно визначити семантику означених слів. Так, форма – зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії [18, с. 1551]. У свою чергу, вид – окрема галузь роботи, заняття, різновид у ряді предметів, явищ і т. ін.; тип; підрозділ, що об'єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками [18, с. 140].

Розглядаючи форми булінгу, варто виділити, що вони: 1) виступають зовнішнім вираженням насильницьких дій; 2) є способом вчинення окремо взятого випадку прояву булінгу; 3) за своїм змістом є одиничним проявом; 4) пов'язані з сутністю булінгу, тобто полягають у приниженні честі й гідності жертви шляхом зневажливого ставлення до неї. Щодо видів булінгу, то вони: 1) реалізуються у конкретних формах, тобто зовнішньо виражених діяннях; 2) формуються наявністю однорідних ознак, які дозволяють віднести явище до певної чітко визначеної групи; 3) можуть переплітатися та носити змішаний характер.

Говорячи про співвідношення видів та форм булінгу, варто вказати, що форми булінгу можуть виступати одним із критеріїв класифікації видів булінгу. Зокрема, залежно від форми, тобто зовнішнього вираження, булінг може бути таких видів: фізичний, психологічний (емоційний), сексуальний, економічний.

У свою чергу, фізичний булінг може проявлятися у наступних формах: побиття, нанесення ударів, штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, удари, запотиличники, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень, а також інші дії, які завдають фізичного ушкодження та болю. Психологічний (емоційний) булінг проявляється у таких формах, як образи; поширення неправдивих чуток; глузування; надання прізвиськ негативного характеру; залякування; необ'єктивні зауваження, оцінки та судження; відторгнення; ізоляція та ігнорування; бойкот; відмова від спілкування; погрози; маніпуляції; шантаж; висміювання; приниження у присутності інших тощо. Сексуальний булінг – образливі та принижуючі честь та гідність жести, висловлювання, жарти, рухи тіла; принизливі погляди; надання прізвиськ сексуального характеру; сексуальні погрози; поширення чуток, обмацування сексуального (інтимного) характеру, зйомка у переодягальнях тощо. Економічний булінг має такі форми прояву: забирання, пошкодження та знищення речей, псування одягу, крадіжка, грабіж, вимагання грошей або певних речей, а також вчинення інших дій, які передбачають втрату матеріальних об'єктів та благ (або їх певних характеристик) жертвою.

Отже, запропоноване розмежування форм та видів булінгу має нівелювати розуміння підходів до означених категорій. Вищенаведена класифікація видів булінгу, хоча і є загальною, проте не єдиною в досліджуваній сфері. Тому *пропонуємо авторську класифікацію видів булінгу за наступними критеріями.*

1. Залежно від наявності певних сукупних (змішаних) чинників. Мається на увазі те, що кожен окремий вид булінгу характеризується специфічними, притаманними лише даному виду булінгу ознаками, однак може проявлятися у різноманітних формах. До видів булінгу в межах даної класифікації можна віднести *харасмент, газлайтінг та кібербулінг*. Це обумовлено тим, що кожен із цих видів характеризується низкою ознак, які відмежовують один вид булінгу від іншого. У той же час, для них притаманне поєднання різних форм булінгу.

Так, харасмент (від англ. «harassment» – переслідування, домагання) – форма дискримінації, яка включає будь-яку небажану, настирливу фізичну та словесну поведінку, що ображає або принижує людину або порушує недоторканність її приватного життя. Тобто, харасмент складається з повторюваних і наполегливих дій по відношенню до людини, щоб мучити її, знецінювати і підривати її авторитет в очах інших, засмучувати або провокувати реакцію [171].

Головною особливістю означеного виду булінгу можна визначити те, що в більшості випадків він носить сексуальний підтекст та передбачає поєднання фізичних та психологічних форм насилля. Типовим проявом харасменту слугують небажані поплескування по сідницях, їх пощипування, а також інші небажані фізичні контакти, які завдають незручностей особі, з приводу якої ці дії вчиняються. В окремих випадках також може проявлятися у формі жартів з приводу статі, релігії, національності, віку жертви; натяків сексуального характеру.

Газлайтінг вважають одним із специфічних видів психологічного цькування (насилля), який полягає у навмисному систематичному знущанні над особою шляхом маніпуляції з метою змушення її сумніватися в адекватному сприйнятті

навколишнього середовища. Як різновид булінгу, може проявлятися у більш усвідомленому віці. Наприклад, учитель може вчиняти газлайтінг відносно учня.

Кібербулінг є особливим видом булінгу і, на нашу думку, потребує детального аналізу, у зв'язку з чим пропонуємо розглянути його поза межами даної класифікації.

У свою чергу, необхідно зазначити, що кожен із названих видів булінгу за своїм змістом є ширшим за нього. Так, булінг, згідно його легітимного трактування, – це цькування, яке виникає між учасниками освітнього процесу, в той час як харасмент, газлайтінг та кібербулінг можуть виникати у будь-якому середовищі. Тобто, означені діяння можуть як бути видом булінгу, так і виступати окремим явищем насилля (поза межами освітнього середовища).

2. Залежно від суб'єктів його вчинення, залежно від кількості жертв:

– *персоніфікований (конкретноцільовий)* – суб'єктом здійснення булінгу (булером) виступає лише одна особа; жертвою булінгу є одна особа;

– *колективний (груповий, соціальний)* – суб'єктами вчинення булінгу виступають декілька осіб; жертвами булінгу є більш, ніж одна особа, група осіб.

3. Залежно від засобу спілкування під час булінгу:

– *вербальний* – полягає у словесному висловленні образливих висловів, які можуть принизити честь та гідність жертви;

– *невербальний* – цькування особи за допомогою міміки, жестів, образливих рухів та навіть пауз у розмові.

4. Залежно від тактильного контакту:

– *дотиковий* – передбачає фізичний контакт булера з жертвою;

– *візуальний* – так зване «цькування на відстані», що проявляється у формі принизливих поглядів або поглядів сексуального характеру; до даного виду також можна віднести окремі прояви кібербулінгу, наприклад, будь-які дії принижуючого та образливого характеру, що пов'язані з візуалізацією у соціальних мережах (публікація непристойних фото-, відеоматеріалів, поширення фото- та відеофейків (від англ. «fake» – підробка) з використанням графічних редакторів тощо);

– *жестовий* – також є «цькуванням на відстані», але, на відміну від візуального булінгу, проявляється у формі принизливих жестів.

5. *Залежно від спрямованості:*

– *булінг, спрямований на заподіяння фізичної шкоди;*

– *булінг, спрямований на заподіяння психологічної шкоди.*

6. *Залежно від наслідків:*

– *з формальними наслідками.* Тобто, при встановленні наслідків під час притягнення кривдника до адміністративної відповідальності має значення встановлення факту власне діяння;

– *з матеріальними наслідками* – булінгом було заподіяно реальну шкоду потерпілій стороні.

На нашу думку, запропонована класифікація із визначеними критеріями має належним чином сформулювати концептуальне уявлення про булінг та його різновиди, здійснити чітке розмежування його форм та видів у наукових колах. Окрім того, враховуючи той факт, що у вітчизняній науковій літературі, а, особливо серед науковців правової спільноти, не було висвітлено питання класифікації булінгу, вважаємо, що вищенаведена авторська класифікація видів булінгу може стати фундаментом для подальших наукових досліджень в означеній сфері.

Як було зазначено в межах даної класифікації, кібербулінг на сьогоднішній день виступає особливим видом булінгу, а тому потребує окремого аналізу. Тому зупинимося на цьому детальніше.

У сучасному світі Інтернет став невід’ємною частиною життєдіяльності будь-якої людини. Епоха новітніх технологій та гаджетів значним чином полегшила повсякденність та робочий (навчальний) процес. Завдяки телефонам (смартфонам) та вільному доступу до веб-ресурсів і соціальних мереж з’явилася можливість бути «тут і зараз», незалежно від фізичного місцезнаходження. Дійсно, наразі важко уявити життя пересічної людини без використання гаджетів для публікації різного роду постів у соціальних мережах, розміщення на інтернет-ресурсах своїх світлин та здійснення інших дій, які науковці на сьогоднішній день

вже пов'язують із процесом соціалізації особистості. Однак, разом із низкою позитивних аспектів на користувачів Інтернет-мережі можуть очікувати неприємні, а інколи й небезпечні, сюрпризи. Так, одним із таких соціальних негативних явищ, з яким може зіштовхнутися будь-яка особа, є кібербулінг.

Зупинимо увагу на наукових як зарубіжних, так і вітчизняних трактуваннях кібербулінгу.

1. С. Монкс під кібербулінгом розуміє насильницькі, принизливі або загрозові дії однієї дитини на адресу іншої за допомогою електронних засобів зв'язку, таких, як телефони, веб-сайти, соціальні мережі, інтернет-групи [231].

2. П. Сміт, Дж. Магдаві та С. Фішер визначають, що кібербулінг – це агресивні, навмисні дії, що здійснюються групою або окремою особою з використанням електронних форм комунікації, повторно чи з плином часу проти жертви, яка не може захистити себе [250].

3. Л. Найдьонова наголошує, що кібербулінг – це напади з метою завдання психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту, миттєві повідомлення, що розгортаються в чатах, на веб-сайтах, у соціальних мережах; діють через текстові повідомлення або через зображення. Окрім того, згідно з поглядами авторки, до кібербулінгу також варто віднести терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [94, с. 159].

4. О. Міхеєва зазначає, що кібербулінг – це умисні дії, що здійснюються однією особою або групою осіб відносно іншої особи, посередництвом електронних засобів комунікації, з метою завдання шкоди, що можуть здійснюватися напяму, або анонімно і можуть призвести до низки негативних наслідків в результаті створення ситуації напруження, тиску, залякування, переслідування [90, с. 248].

5. М. Фадеева вважає, що кібербулінг – це агресивна поведінка підлітка, яка здійснюється проти конкретної дитини (жертви) засобами електронної комунікації (Інтернет, мобільні телефони, соціальні мережі) [193, с. 24; 60].

Аналізуючи наведені погляди науковців, можна зробити ряд висновків:

1) не дивлячись на плюралізм думок стосовно понятійно-категоріальної складової, змістовна складова кібербулінгу залишається незмінною – це агресивні, загрозливі, принизливі діяння, що носять соціально негативний (протиправний) характер. Означені ознаки безпосередньо вказують на те, що кібербулінг є різновидом булінгу;

2) обов'язковою умовою здійснення кібербулінгу є застосування засобів електронної комунікації. Зокрема, мається на увазі як безпосередньо пристрій, з якого особа може кібербулити (мобільний телефон, комп'ютер), так і місце вчинення таких нападів – віртуальна площа (конкретні соціальні мережі, месенджери, групові чати, наприклад, Facebook, Instagram, Signal, Telegram, Twitter, Viber, WhatsApp та інші);

3) окремі науковці виділяють умисел як одну з обов'язкових ознак кібербулінгу. Зазначена ознака має місце при вчиненні даного діяння, однак відносити її до статичних складових поняття не вбачається доцільним (як це притаманно для булінгу), адже, як показує практика, деякі особи, які займаються кібербулінгом, можуть не в повній мірі усвідомлювати свої дії (в контексті саме протиправності), вважаючи їх більшою мірою як жарт та не маючи умислу образити іншу особу. Хоча, звичайно, у більшості випадків кривдники у соціальних мережах булять з метою приниження та образ;

4) науковці серед способів кібербулінгу виділяють його вчинення шляхом написання текстових повідомлень, поширення фото- та відеоматеріалів. Також, враховуючи сучасні можливості соціальних мереж, необхідно виокремити можливість проведення користувачами прямих ефірів зі зйомкою реального (фізичного) булінгу, який через розповсюдження у таких прямих ефірах миттєво трансферується у кібербулінг. Точніше, у даному випадку навіть можна вести мову про так званий симбіоз булінгових дій;

5) не всі науковці акцентують увагу на меті здійснення кібербулінгу. Не дивлячись на те, чи кібербулінг було вчинено з умислом приниження та образи однією особою іншої, таке приниження завжди виступатиме метою, а також наслідком таких протиправних дій;

б) не зовсім зрозумілим видається суб'єктний склад зазначеного діяння. Так, одні науковці оперують загальними поняттями «однією особою відносно іншої», без деталізації обох сторін кібербулінгу. Інші ж визначають, що учасниками є діти та підлітки. У свою чергу, остання група науковців, виділяючи окремо підлітків, спирається на статистичні дані, згідно з якими основними користувачами соціальних мереж є саме особи до 18-ти років. За статистикою, 54% користувачів у віці від 13 до 23 років проводять в Інтернеті щоденно від 1 до 3 годин, ще 31% сидять в Мережі по 4-6 годин. Існує категорія людей, яка живе віртуальним життям по 10 годин на добу і більше [92, с. 293; 60].

Цікавим видається законодавче визначення булінгу, детальний аналіз якого було здійснено нами у попередньому підрозділі, тому акцентуємо увагу лише на тому, що законодавче тлумачення булінгу як комплексної правової категорії включає в себе й безпосередньо розкриває його види. Зокрема, правова конструкція «у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій» визначає, що особи, які вчиняють кібербулінг, підпадають під диспозицію правової норми КУпАП (ст. 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу»).

Аналізуючи, з одного боку, погляди науковців, а з іншого – легітимне трактування категорії «кібербулінг», закономірно виникає питання стосовно кібербулінгу, який виходить за рамки освітнього середовища. Адже законодавець чітко визначає булінгом (у тому числі й кібербулінгом) діяння учасників освітнього процесу, у той же час залишається відкритим питання, яким чином буде кваліфіковано діяння, вчинене іншими особами.

Необхідно деяку увагу зупинити на кореляції категорій «булінг» та «кібербулінг». Як зазначає І. Лубенець, відмінності кібербулінгу від булінгу зумовлюються особливостями Інтернет-середовища: анонімністю, можливістю підмінити ідентичність, охоплювати велику аудиторію одночасно, здатністю тероризувати та тримати у напрузі жертву будь-де і будь-коли. Також здійснення кібернасильства не передбачає переривання основної діяльності або відволікання від неї [77, с. 249]. Тобто, в деяких випадках можна вести мову про більшу

небезпечність кібербулінгу, аніж традиційного булінгу. Дійсно, шкільний булінг закінчується з приходом дитини додому, у той час, як кібербулінг може тривати безперервно. Ще однією небезпечною ознакою кібербулінгу є те, що жертва не завжди може знати, хто саме є агресором, адже Інтернет характеризується анонімністю, можливістю підмінити свою особистість, створити так званий «фейковий образ». Така фейкова особистість почуває себе зверхньо, що, як наслідок, формує уявлення про безкарність вчинених діянь. На жаль, матеріально-технічне забезпечення уповноважених суб'єктів протидії кібербулінгу не спроможне оперативно та якісно відслідковувати всіх порушників в Інтернет-просторах. Це обумовлено низкою причин як інституційно-організаційного, так і матеріально-технічного й фінансового характеру.

Отже, розглядаючи кібербулінг як нове явище сучасної адміністративної доктрини, доцільним вбачається його трактування у широкому та вузькому розумінні. Варто констатувати, що сутнісно-змістовний склад зазначеної категорії в обох значеннях залишається сталим, а змінюється лише динамічний склад, у даному випадку – учасники (сторони) кібербулінгу. Так, у широкому розумінні кібербулінг здійснюється однією особою відносно іншої, у вузькому – між чітко визначеними категоріями, зокрема, неповнолітніми (підлітками, дітьми), між учасниками освітнього процесу (конкретного освітнього середовища).

Повертаючись до загальної категорії булінгу, варто зазначити, що він, будучи соціально негативним явищем, деструктивно впливає на всіх його учасників. Принагідно зазначимо, що найбільш негативних наслідків зазнає безпосередня жертва булінгу. Вона втрачає відчуття безпеки, перманентно перебуває у стані безпорадності та страху, втрачає повагу до себе та інтерес до навчання. Булінг провокує тривожні та депресивні розлади, пригнічує імунітет, може призводити до розладів харчової поведінки (анорексія, булімія) та виникнення думок про самогубство. У свою чергу, спостерігачі часто страждають від відчуття безпорадності, етичного конфлікту. Ця категорія осіб схильна до депресивних станів чи перезбудження. Жертви та свідки булінгу часто стають

екстерналами – людьми, які залежать від думки інших, неспроможні позиціонувати свої інтереси та завжди займають позицію підкорення [186, с. 36-38]. Особливість негативного характеру булінгу полягає також у тому, що він шкодить і самому агресору. Так, особи, які в шкільні роки були булерами, у дорослому віці частіше за інших потрапляють у ситуації, пов'язані з вчиненням насильницьких дій. Такі особи в силу своїх психологічних станів (девіантності) схильні до порушення норм законодавства, що, як наслідок, передбачає притягнення їх до юридичної відповідальності. З цього закономірно випливає суспільна небезпека булінгу як негативного соціального явища, що деструктивно впливає на всіх без виключення його учасників [182].

Зазначене дозволяє вести мову про те, що явище булінгу є специфічним та складним за своїм змістом, а тому потребує комплексного підходу до вивчення як з боку педагогів, психологів, батьків та інших відповідальних осіб, так і органів публічної влади як суб'єктів запобігання і протидії булінгу в Україні.

Отже, аналіз наукової правової літератури виявив відсутність профільних досліджень, присвячених не лише понятійно-категоріальному апарату, а й безпосередньо причинам, умовам, формам та видам булінгу, що, своєю чергою, вказує на вагомість та значення проведеного нами дослідження. Це підтверджується тим, що під час кваліфікації конкретних дій як прояву вчинення булінгу можуть бути враховані такі обставини, як його детермінанти та форми. У той же час види булінгу для правової характеристики не мають істотного значення, однак їх дослідження є необхідним для чіткого розуміння природи булінгу з метою розробки та запровадження дієвих адміністративно-правових механізмів, спрямованих на запобігання цього соціально негативного явища.

1.3 Методологічні засади дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання

Для сучасної адміністративної доктрини булінг є новим і малодослідженим явищем як з точки зору загальних філософсько-правових вчень, так і з боку конкретних наукових знань. Підставою та ключовою причиною цього є

трансформація поглядів стосовно діянь, які можуть завдати різного роду шкоду, що вчиняються однією особою (або групою осіб) стосовно іншої (інших). Таким чином, означена трансформація, а також інтеграція міжнародних норм обумовили введення в чинне законодавство нової правової дефініції «булінг». Як наслідок, запровадження даної категорії у науковий термінологічний обіг стало умовою доцільності її комплексного дослідження. При такій постановці питання першочерговим завданням виступає виокремлення чітких підходів до відповідного юридичного пізнання.

Дійсно, без належного визначення шляхів майбутнього наукового дослідження неможливо сформулювати чіткі уявлення про досліджуваний об'єкт. Саме тому, з урахуванням системного та цілісного підходів до аналізу адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні загалом та запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання зокрема, вважаємо за доцільне окреслити шляхи та способи їх дослідження. Першочерговою задачею має стати формування юридичної методології та виокремлення тих методів, які безпосередньо дозволять якісно та ефективно розкрити правову категорію «булінг» як принципово нового явища сучасної адміністративної доктрини.

Беручи до уваги саму сутність юридичного пізнання, можна зазначити, що дослідженням даної тематики займалися, переважно, представники філософських та правових вчень. Зокрема, ключову роль відіграли такі науковці, як В. Авер'янов, О. Авраменко, С. Алексєєв, Д. Бахрах, Ю. Битяк, Ю. Ведьорніков, Д. Керімов, С. Ківалов, М. Костицький, В. Нерсисянц, О. Петришин, П. Рабінович, С. Ромашкін, В. Сирих, О. Скакун, О. Тихомиров, М. Треушніков, А. Цихоцький, М. Цвік, Р. Шевчук, Д. Шигаль, Л. Явич та інші. Однак, методологічні засади дослідження булінгу загалом та його запобігання як об'єкта адміністративно-правового регулювання на сьогоднішній день не були предметом наукових досліджень.

Як вдало зазначає Т. Перун, юридичне пізнання є однією з найскладніших теоретико-прикладних проблем, яка за своєю сутністю має глобальний і

всеосяжний характер та є однаковою мірою актуальною для конкретного індивідуума, держави та світової спільноти загалом. Складна структура юридичного пізнання проявляється у різних за змістом понятійних категоріях, розроблення яких передбачає як диференційований, так і інтеграційний підхід на основі використання комплексних даних філософії та права [101, с. 303-304]. Саме у такому контексті й необхідно розглядати запобігання булінгу, тобто у рамках його розуміння як теоретико-прикладної проблематики, юридичне пізнання якої носить глобальний характер та є важливим не лише з точки зору певної держави, а й соціуму загалом.

Варто підкреслити, що у наукових колах відзначається дуалізм юридичного пізнання: з одного боку – це пізнання, що ґрунтується на філософських положеннях теорії права; з іншого – пізнання на основі теорії процесуального права [197, с. 10]. Тобто, має місце матеріально-процесуальний підхід до дослідження певного юридичного явища (діяльності). Проте, максимальний ефект може бути досягнутий лише у результаті комплексного дослідження, коли питання юридичного пізнання будуть вивчатися з гносеологічної, логічної, психологічної та правової точок зору у єдності [191, с. 46]. Дійсно, лише при такому підході можливо вести мову про комплексне дослідження будь-якого юридичного явища або ж діяльності, у тому числі й булінгу як соціально негативного діяння, а також запобігання булінгу як діяльності, спрямованої на попередження означеного негативного діяння [69].

За таких обставин юридичне пізнання категорії булінгу не варто розглядати відокремлено, лише у рамках однієї науки. До будь-якої проблеми необхідно підходити комплексно. За такої умови варто підключати увесь існуючий інструментарій щодо вивчення певного явища. Саме тому науковою основою нашої дисертації виступають розробки не лише правової, а й педагогічної та психологічної галузей знань. Водночас, наукове дослідження не має виходити за рамки нашої спеціальності. Так, у Паспорті спеціальності 12.00.07 з приводу адміністративного права зазначено: «галузь юридичної науки, яка досліджує суспільні відносини, що формуються в ході забезпечення органами виконавчої

влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також у процесі державного та самоврядного управління у сферах економічного, соціально-культурного та адміністративно-політичного розвитку» [100]. Тобто, проблематика визначення адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні підпадає під сферу дії паспорту даної спеціальності та в повній мірі відповідає їй.

Невід'ємною складовою будь-яких досліджень є логіка їх викладу та структурованість матеріалу. Першим етапом має виступати вивчення проблематики, яку в подальшому необхідно вирішити. У цьому разі треба виходити з фундаментальних характеристик даної проблеми, її основ. Зокрема, дослідження адміністративно-правових механізмів запобігання булінгу неможливе без розкриття та аналізу базових основ тематики як понятійно-категоріальний апарат, ознаки, зміст і сутність булінгу, його причини та умови, форми й види, вивчення діяльності, яка належить до категорії «запобігання булінгу» в контексті адміністративно-правового регулювання, формування відповідного адміністративно-правового механізму, його структурних елементів та їх аналіз.

Перш, ніж безпосередньо перейти до розгляду методології дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання, варто визначити зміст категорії «запобігання булінгу» у контексті адміністративного права.

Запобігати – не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане [18, с. 422]. Тобто, запобігання булінгу означає його фактичне недопущення, попередження. До того ж процес запобігання будь-якому явищу, у тому числі й булінгу, прямо пов'язаний із профілактичною діяльністю уповноважених суб'єктів.

Щодо профілактики, то тлумачні словники означену категорію, переважно, поєднують із медичною сферою. Так, Академічний словник української мови під нею розуміє заходи, що запобігають виникненню й поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення [176, с. 333]. Трансферуючи означене на юридичну

площину, можна стверджувати, що профілактика являє собою сукупність заходів, які запобігають виникненню й поширенню певного явища шляхом усунення його детермінантів.

У цьому разі необхідно розуміти, що профілактичні та запобіжні заходи є проявом превентивної діяльності суб'єктів, на які, згідно з чинним законодавством покладено відповідні повноваження. У свою чергу, превенція слугує так званим «фундаментом» діяльності щодо запобігання булінгу та спрямована на недопущення самого факту виникнення такого соціально негативного явища, як булінг. Окрім того, за своєю природою запобігання булінгу являє собою комплексну, логічну, структуровану систему заходів соціального, правового, педагогічного та психологічного характеру, спрямовану на недопущення виникнення, поширення та популяризації булінгу в освітньому середовищі.

У юридичній науці розбіжними категоріями до «профілактики» виступають – «боротьба» та «протидія». Така розбіжність, перш за все, зумовлена тим, що профілактика здійснюється на ранніх етапах з метою недопущення поширення чого-небудь, у той час як боротьба та протидія спрямовані на безпосереднє перешкодження вчиненню або поширенню чогось. Ведучи мову про булінг, необхідно зазначити, що, не дивлячись на те, що профільний законодавчий акт, який регулює означені питання у своїй назві містить конструкцію «протидія булінгу», вважаємо за доцільне використовувати у своїх наукових дослідженнях словосполучення «запобігання булінгу» з наступних причин:

– по-перше, за своїм змістом протидія означає перешкодження та зупинення кого-, чого-небудь. Тобто, за таких обставин помилково можна зробити висновок про те, що головною метою діяльності в означеній сфері є саме зупинення цих дій, аніж їх попередження, тобто запобігання;

– по-друге, реалізуючи заходи щодо запобігання будь-якого негативного явища, уповноважені суб'єкти своїми профілактичними діями здійснюють також потенційну протидію означеному явищу. Дійсно, у разі інформування особи про наслідки, зокрема адміністративну відповідальність за вчинення булінгу у вигляді

певних адміністративних стягнень, шанси на вчинення даною особою правопорушення значно знижуються.

Отже, використання категорії «запобігання булінгу» в межах нашого дослідження обумовлено її превентивністю та подальшою репресивною діяльністю щодо перешкоджання булінгу. Тобто, означена категорія «запобігання» включає в себе як профілактику та безпосереднє запобігання, так і боротьбу і протидію.

За таких обставин можна зробити висновок, що у рамках юридичної науки під запобіганням булінгу варто розуміти систему заходів правового характеру, які здійснюються відповідними суб'єктами в межах їх компетенції з метою реалізації дій, пов'язаних з профілактикою, боротьбою та протидією цьому соціально негативному явищу в освітньому середовищі.

Аналізуючи зміст запобігання булінгу, варто акцентувати увагу на тому, що він розкривається крізь призму процесуальної складової та передбачає здійснення сукупності заходів. З метою повноти викладу матеріалу, необхідно зупинити увагу на цьому детальніше.

Зокрема, під заходами розуміють сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь [178, с. 380]. Тобто, заходи фактично розкриваються через дії та засоби. У свою чергу, останні – це прийоми або спеціальні дії, що дають можливість здійснити що-небудь, досягти чогось [178, с. 307]. Отже, узагальнюючи вказане, зазначимо, що заходи зводяться до вчинення певних дій (діяльності).

Отже, діяльність щодо запобігання булінгу в Україні в загальному вигляді має бути спрямована на:

- створення безпечного освітнього середовища;
- забезпечення охорони та захисту прав і свобод учасників освітнього процесу;
- здійснення заходів превентивного та запобіжного характеру щодо проявів вчинення булінгу в закладах освіти;

- створення правових умов шляхом запровадження дієвих механізмів реагування на випадки булінгу;
- створення належних психолого-педагогічних умов для нормального становлення особистості та її соціалізації, а також адаптації та інтеріоризації;
- формування в учасників освітнього процесу усвідомлення небезпечності здійснення булінгу, його караності у вигляді притягнення до адміністративної відповідальності.

У такому разі кожен з вищеперерахованих видів діяльності можна визначити як окреме завдання адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Відповідно, низку окреслених дій мають здійснювати спеціально уповноважені суб'єкти. Говорячи про запобігання булінгу як об'єкт адміністративно-правового регулювання, означену діяльністю мають реалізовувати відповідні органи публічного адміністрування, детальний аналіз яких буде проведено у наступному розділі дисертації.

Таким чином, резюмуючи все вищевказане, можна зробити висновок, що *запобігання булінгу як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це діяльність суб'єктів публічного адміністрування, які відповідно до чинного законодавства уповноважені здійснювати заходи, спрямовані на профілактику адміністративного правопорушення булінгу, боротьбу з цим соціально негативним явищем та протидію йому з метою забезпечення основоположних прав та свобод людини, зокрема таких, як непорушність прав, недопущення приниження честі та гідності, посягання на недоторканість та особисту безпеку.*

Запобігання булінгу є фундаментальною категорією адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні, без якого неможливо вести мову про діяльність органів публічної адміністрації загалом. Саме тому запобігання булінгу як об'єкт наукового дослідження потребує комплексного аналізу [56].

Дослідження будь-якого явища у всіх науках здійснюється за допомогою використання низки методологічних засад. Так, методологічні засади – це система

принципів наукового дослідження, основних підходів до вивчення його предмета [2, с. 8]. Методологія – система методів пізнання і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [22, с. 222]. Будь-яка наука, у тому числі й юриспруденція, при комплексному та ефективному дослідженні певного явища використовує методологічні засади та методологію.

Ключову роль при дослідженні правових явищ та категорій, у тому числі булінгу, відіграє юридична методологія, яка складається з низки методів. Так, П. Рабінович наголошує, що до складу юридичної методології входять наступні групи методів:

– філософсько-світоглядні підходи або ж філософські методи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей та можливості їх пізнання, здобуття істинних знань щодо них);

– загальнонаукові методи, тобто такі, що використовуються в усіх або у більшості наук (структурний, функціональний методи, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури: аналізу, синтезу);

– групові методи, тобто такі, котрі застосовуються лише у певній групі наук, наприклад, тільки у суспільствознавстві (наприклад, метод конкретно-соціологічного дослідження);

– спеціальні методи, тобто такі, котрі прийняті для дослідження предмета лише однієї науки (у юриспруденції – це способи тлумачення норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики) [166, с. 168; 69].

На противагу системи юридичної методології П. Рабіновича, Д. Лук'янов та С. Погребняк пропонують подібну, але дещо оновлену структуру методології юридичних наук:

1) філософські підходи – найбільш загальні принципи пізнання, що вироблені філософією та використовуються всіма науками. Науковці наголошують, що існують «класичні» методологічні підходи та світоглядні орієнтири, до яких належать діалектичний, метафізичний, матеріалістичний,

ідеалістичний, та сучасні методологічні підходи (феноменологічний, герменевтичний, синергетичний, антропологічний, комунікативний та ін.);

2) загальнонаукові методи, які використовуються всіма або більшістю наук, у тому числі – юриспруденцією, виступають конкретизацією філософських підходів до вивчення юридичної дійсності (логічний, історичний (хронологічний), системний методи);

3) спеціальні методи, які розроблені в межах конкретних наукових дисциплін та ґрунтуються на їх висновках. До них належать конкретно-соціологічні методи, статистичний, кібернетичний, математичний, психологічний та ін.;

4) власні методи, які розроблені та використовуються юридичною наукою, адаптовані під особливості її дослідження (наприклад, формально-юридичний (догматичний) та порівняльно-правовий методи) [79, с. 6].

Окремі науковці виділяють також групу спеціально-правових методів, якими виступають методи юридичного пізнання, які сформовані юридичними науками з метою повноцінного та об'єктивного дослідження державно-правової дійсності. Зокрема, О. Бабкіна та К. Волинка вважають, що такими методами є: формально-юридичний, порівняльно-правовий, державно-правового моделювання, державно-правового експерименту, судової статистики, тлумачення норм права та ін. [12, с. 135-141].

Іншої позиції придержується О. Петришин, поділяючи спеціально-юридичні методи на спеціальні методи, які використовуються в юридичних науках, але розроблені у межах інших конкретних наук, та власне юридичні методи. У свою чергу, науковець до першої групи методів відносить статистичний, конкретно-соціологічний, психологічний, кібернетичний, моделювання, соціального експерименту; до другої – формально-юридичний та порівняльний методи [102, с. 47-48; 69]. З огляду на зазначене можна зробити висновок, що автор до спеціально-юридичних методів відносить як спеціальні наукові методи, так і власне юридичні методи, які притаманні правовій науці. На нашу думку, ці дві

групи методів не потрібно об'єднувати, адже вони за своїм змістом суттєво відрізняються.

Отже, серед науковців на сьогодні не існує уніфікованого бачення чіткої диференціації методів юридичного пізнання, саме тому, з урахуванням вищенаведених підходів, вважаємо за доцільне запропонувати авторську систему методів, завдяки яким можливо комплексно та якісно здійснити дослідження булінгу, його запобігання та визначення відповідних адміністративно-правових механізмів. Так, *методологія дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання складається з таких груп методів:*

- 1) загальнофілософські методи, зокрема – діалектичний метод;*
- 2) загальнонаукові методи, до яких варто віднести аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, системно-структурний, функціональний, аксіоматичний та історичний методи;*
- 3) спеціально наукові методи, а саме – статистичний, психологічний, конкретно-соціологічний;*
- 4) спеціально юридичні методи, які розроблені та використовуються виключно юридичною наукою (наприклад, формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий, юридично-герменевтичний методи та метод теоретико-правового прогнозування).*

Таким чином, вважаємо за необхідне розглянути кожен із методів у вищенаведеній системі юридичної методології.

При здійсненні наукового пізнання різного роду явищ важливого значення набуває діалектичний метод. Варто зазначити, що діалектика – це філософське вчення про всезагальний зв'язок і розвиток світу, про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення [22, с. 218].

Основою діалектичної методології виступають принципи і закони діалектичної логіки – закон переходу кількісних змін в якісні, закон єдності та боротьби протилежностей, закон заперечення-заперечення. Діалектичний підхід передбачає необхідність всебічного вивчення держави і права як явищ, що перебувають у динаміці та постійному оновленні, пов'язаних з іншими

соціальними чинниками – економікою, політикою, духовною сферою. Для цього загальна теорія держави і права має пов'язувати свої висновки з використанням досягнень усіх суспільних, передусім, юридичних наук [102, с. 33-34; 61].

Досліджуючи запобігання булінгу, за допомогою методу діалектики можна сформулювати загальні уявлення про означене соціально негативне явище в кореляції «часткове-загальне», а також шляхом дослідження запобігання булінгу як загального процесу, можна сформулювати уявлення про відповідний адміністративно-правовий механізм – «загальне-часткове». Діалектичний метод дозволяє всебічно вивчити процес або явище у всій його сутнісно-змістовній глибині, сформулювати концептуальні основи взаємозв'язків між певними процесами, явищами та процедурами їх реалізації.

Загальнонаукові методи – це система принципів, прийомів, що мають загальний, універсальний характер, є абстрактними, суворо нерегламентованими, не піддаються формалізації та математизації; використовуються в усіх чи майже в усіх науках з урахуванням особливостей конкретних об'єктів дослідження [17, с. 37-38]. Означені методи не є безпосередньо правовими, однак без їх застосування неможливо здійснити комплексне дослідження запобігання булінгу з урахуванням, окрім правових, загальносоціальних, педагогічних та психологічних аспектів, явища булінгу.

Загальнонаукові методи поділяються на: методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння); методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція та дедукція); методи теоретичного дослідження (ідеалізація, формалізація, аксіоматичний метод) [86, с. 87]. Здійснюючи науково-юридичне дослідження категорії «булінг» та діяльності, пов'язаної із запобіганням цьому соціально негативному явищу, визначальну роль відіграватимуть емпірично-теоретичні методи (як приклад, аналіз, синтез, індукція, дедукція) та методи теоретичного дослідження, а саме – системно-структурний, функціональний, аксіоматичний та історичний методи.

Методи аналізу та синтезу доцільно розглядати у єдності, оскільки вони діалектично пов'язані та певною мірою неподільні. Сутність методу аналізу (від грец. – «розкладання») зводиться до поділу цілого на окремі частини, що дозволяє деталізовано вивчити та дослідити явище (тобто, частина цілого досліджується окремо). З метою комплексного дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу завдяки методу аналізу можливо здійснити виокремлення структурних елементів даного механізму та їх подальше конкретизоване вивчення. Окрім того, булінг, будучи цілісною та інтегруючою категорією, завдяки методу аналізу можна розглядати як соціальну, як правову, як психологічну або ж педагогічну проблему. За такої умови незалежно від сфери дослідження даної категорії окремі частини загального цілого не будуть принципово відрізнятися. Перш за все, це обумовлено сутністю та змістом категорії. Зокрема, булінг як ціле передбачає його «розкладання» на такі частини, як ознаки, форми та види, кожна з яких із індивідуального, притаманного лише цій частині, боку розкриває та деталізує загальну категорію булінгу.

У той же час, завдяки методу синтезу (від грец. – «з'єднання») можливо на основі окремих частин, що були розділені під час аналізу, сформулювати загальне ціле шляхом фактичного встановлення взаємозв'язків між цими частинами й встановити загальні уявлення про означений цілий об'єкт (мається на увазі правове явище, діяльність, процес тощо). Як вдало зазначає Н. Армаш, синтез – це не довільне з'єднання частин, а діалектичне ціле з виділенням суті. Водночас авторка підкреслює, що результатом синтезу є абсолютно нове утворення, властивостями якого є не тільки зовнішнє об'єднання властивостей компонентів, а й результат їх внутрішнього взаємозв'язку і взаємозалежності [9, с. 34-35]. Тобто, синтезуючі елементи мають характеризуватися внутрішніми зв'язками та формувати те загальне, що за своєю сутністю є єдиним цілим та довершеним у співвідношенні із окремо взятими частинами [61].

Лише шляхом поєднання методів аналізу та синтезу можливо провести, безсумнівно, якісне дослідження будь-якого явища правової дійсності. Це обумовлено їх полярністю та протилежністю, які впливають із самої їх сутності.

Так, основна роль методу аналізу полягає у розділенні множини на певні підвиди, тобто запровадження класифікацій явищ та процесів, у той час як синтез, на основі наявності певних характеристик або особливих властивостей, дозволяє сформулювати уявлення про цілісний об'єкт. Наприклад, за допомогою виокремлених ознак булінгу з використанням методу синтезу можна визначити дефініцію вказаного поняття. До того ж методи синтезу та аналізу поєднують назву даної дисертації з її змістом, що безпосередньо розкривається у відповідних розділах. За таких обставин назва дисертації «Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні» являє собою єдине ціле, а розділи та підрозділи – це окремі складові, які (в залежності від того, який метод науковець застосовує – аналізу або синтезу) або деталізують, або узагальнюють вказану тематику як ціле.

Наступними загальнонауковими методами, які застосовуються при дослідженні запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання, виступають методи індукції та дедукції, які є протилежними методами пізнання (у тому числі й юридичного).

Досліджуючи розробки з методології наукових досліджень, можна стверджувати, що індукція – це метод дослідження, який передбачає перехід суджень від часткового до загального. Фактично метод індукції передбачає умовивід, що впливає із реальних фактів та зводиться до формування певної гіпотези. Як приклад, дослідження діяльності окремих органів публічної адміністрації щодо запобігання булінгу дозволяє шляхом використання методу індукції сформулювати загальне бачення про запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

У свою чергу, дедукція – метод дослідження, який дає можливість за допомогою аналізу загальних положень і фактів перейти до часткових і поодиноких висновків [40, с. 84]. Дедуктивною називають таку розумову конструкцію, в якій висновок щодо якогось елемента множини робиться на підставі знання загальних властивостей всієї множини [17, с. 46]. Тобто, в основі методу дедукції лежить логічний підхід до дослідження певного явища, процесу,

діяльності тощо. Так, дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні передбачає перехід до нормативно-правового та організаційно-інституційного механізмів запобігання булінгу як частин загального вищевказаного механізму.

Системно-структурний метод (або ж метод системного аналізу, системний метод) полягає у вивченні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи [104, с. 8]. Систему в загальному розумінні можна розглядати як спосіб розв'язання певної проблеми, тобто як сукупність усіх необхідних знань, інформації, матеріальних засобів і способів їх використання, організації діяльності людей, що спрямована на розв'язання проблеми [17, с. 61]. Першоосновою системного аналізу є цілісність об'єкта як системи, властивості якої не є, власне, сумою ознак її елементів і не виводяться із цих ознак [85, с. 29]. З означеного випливає, що об'єкт як система – це ціле, яке складається з окремих складових, що й утворюють відповідну систему.

Завдяки системно-структурному методу, окрім утворення складного об'єкта з окремих складових, можливо також розкласти складний об'єкт-систему на складові, виокремити структурні елементи та здійснити їх відокремлене дослідження. За таких обставин можна вести мову про те, що даний метод є біполярним, на відміну від вищерозглянутих загальнонаукових методів. Дійсно, якщо методи синтезу, аналізу, індукції та дедукції розглядали об'єкт дослідження в одному векторі (зокрема, із загального часткове або із часткового загальне), то системний метод досліджує об'єкт відразу в двох напрямках, що забезпечує можливість формування складних та простих наукових питань, постановки чітких завдань та подальший пошук шляхів їх розв'язання й вирішення.

У контексті нашого дослідження можна виокремити декілька систем, які підпадають під вищевказане трактування. До них, зокрема, варто віднести: булінг, запобігання булінгу та адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу. Вказані системи, будучи взаємопов'язаними складниками єдиного цілого, все ж таки диференціюються в залежності від обсягу та змісту.

Функціональний метод традиційно вважається одним із основних методів у методології юридичного пізнання. Його сутність відображається у виділенні форм взаємодій різноманітних суб'єктів або елементів і визначенні їх місця та значення (функції) [9, с. 33-34]. При дослідженні запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання функціональний метод допоможе визначити компетенцію суб'єктів публічної адміністрації, до повноважень яких належить здійснення відповідного запобігання вказаному соціально негативному явищу.

Аксіоматичний метод являє собою способи й шляхи здійснення наукових досліджень (зокрема і юридичних), в основу яких покладено певні вихідні положення – аксіоми (постулати). Так, аксіома – це положення, яке береться за вихідне для певної теорії і з якого формують усі наступні пропозиції й висновки теорії за попередньо фіксованими правилами [17, с. 36]. Тобто, аксіома являється вихідною складовою, яка не потребує доведення, а усі наступні твердження мають логічно випливати з неї та, відповідно, бути належним чином доведеними [61].

Логічне мислення дає змогу переносити істинність аксіом на виведені з них висновки. Сукупність вихідних аксіом і похідних від них висновків утворює аксіоматичну побудову теорії. Дотримання визначених, чітко зафіксованих правил висновку дає можливість упорядкувати процес мислення при розгортанні аксіоматичної системи, зробити це міркування більш точним і коректним [9, с. 31-32; 23]. У рамках нашого дослідження аксіоматичний метод може бути застосований при визначенні конкретних заходів щодо запобігання булінгу. У такому разі аксіомою (постулатом) виступає положення про те, що булінг є соціально негативним явищем. Означене твердження не потребує доведення та виступає вихідним по відношенню до інших положень, постулатом. Зокрема, з даної аксіоми випливають такі висновки, які потребують подальшого доведення та відповідної розробки: булінг обумовлює відповідну реакцію з боку органів публічної влади з метою захисту прав і свобод людини та громадянина в освітньому середовищі; за вчинення булінгу винну особу має бути притягнуто до юридичної відповідальності; невід'ємною умовою становлення безпечного

освітнього середовища є ефективне запобігання булінгу шляхом здійснення низки превентивних (профілактичних і запобіжних) та репресивних (припиняючих і протидіючих) заходів.

Історичний метод. Застосування історичного методу під час дослідження запобігання булінгу дозволяє визначити генезу булінгу як явища, процесу та діяльності, передумови його виникнення, причини розвитку та поширення не лише на території України, а й у світі загалом. Завдяки цьому методу можливо простежити тенденції становлення та формування означеного соціально негативного явища, що, в свою чергу, має стати фундаментом для формування подальшої розробки стратегії щодо ефективного запобігання йому.

Вважаємо, що будь-яке дослідження, у тому числі й те, що підпадає під сферу нашого наукового інтересу, неможливе без використання загальних наукових підходів до визначеного питання. Саме тому для якісного та ефективного дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання необхідно застосовувати низку загальнонаукових методів. Серед них визначальну роль відіграють методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, а також системно-структурний, функціональний, аксіоматичний та історичний методи.

Наступною групою методів, які варто застосовувати під час нашого дослідження, виступають спеціально-наукові методи. Вважаємо за доцільне розглянути лише ті, які мають вагоме значення у юридичній науці загалом та у рамках нашого дослідження зокрема, тобто безпосередньо використовуються під час дослідження запобігання булінгу та відповідного адміністративно-правового механізму. До таких методів ми відносимо статистичний, психологічний, конкретно-соціологічний методи. Розглянемо їх детальніше.

Статистичний метод є комплексним за своїм змістом та в наукових колах визначається як статистичний підхід, який має власну (статистичну) методологію. За допомогою використання статистичного методу в юридичному пізнанні відбувається вивчення різних правових явищ у їх кількісно-показниковому

вигляді. Отримані дані дозволяють визначити причинно-наслідкові зв'язки та динаміку розвитку й поширення тих або інших явищ чи процесів.

Відповідні отримані результати знаходять свій зовнішній прояв у статистичній інформації. Легітимне тлумачення останньої регламентують одразу два Закони України: «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ та «Про державну статистику» від 17.09.1992 р. № 2614-ХІІ, положення яких визначають, що статистична інформація – це документована інформація, що дає кількісну характеристику масових явищ та процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства [139; 152].

Отже, статистичні дані є невід'ємним елементом будь-якого дослідження, адже вони безпосередньо показують його актуальність та необхідність проведення загалом. Ведучи мову про дослідження запобігання булінгу при формуванні відповідного адміністративно-правового механізму, варто виходити із статистичних даних, які показують кількість осіб, які стали жертвою булінгу, кількість свідків, гендерний і віковий зріз тощо.

Психологічний метод є особливим методом, який в переважній більшості притаманний для соціальних та психологічних наук. Проте, враховуючи предмет нашого дослідження, означений метод може бути використаний під час безпосереднього збору статистичної інформації шляхом опитувань та анкетувань. За таких обставин об'єктом дослідження при використанні даного методу виступатимуть відповідні психологічні особливості учасників освітнього процесу, які фактично виступають учасниками булінгу.

Конкретно-соціологічний – це метод дослідження певних соціальних явищ (у тому числі й правових) шляхом здійснення спостереження, анкетування, інтерв'ювання, експерименту та інших заходів, які дають можливість встановити ступінь ефективності функціонування кого-, чого-небудь (наприклад, гілок державної влади, правового регулювання, стану законності і правопорядку тощо) [20, с. 7]. У рамках нашого дослідження вказаний метод стане у нагоді при визначенні ефективності здійснення суб'єктами публічної адміністрації заходів щодо запобігання булінгу.

Отже, спеціально-наукові методи є допоміжним базисом методології дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Саме за допомогою використання вищенаведених методів можна визначити реальну «картину» проблематики, пов'язаної з існуванням булінгу у освітньому середовищі.

Останньою, але не менш важливою групою методів виступають спеціально-юридичні методи, які є характерними лише для методології власне юридичного пізнання. До вказаних методів належать формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий, юридично-герменевтичний методи та метод теоретико-правового прогнозування.

Формально-юридичний метод (догматичний) традиційно вважається власним методом правової науки. Формально-юридичний метод передбачає вивчення права як такого, в «чистому вигляді», поза зв'язком із економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами [72, с. 198]. Він полягає у вивченні та опрацюванні догми права, в логічній обробці норм права із застосуванням юридичної техніки [79, с. 11].

За допомогою застосування формально-юридичного методу науковець формує правові категорії та поняття, визначає їх класифікації, структурування та тлумачення. Беручи до уваги сферу запобігання булінгу, означений метод дозволив: по-перше, сформувати низку правових категорій, наприклад, булінг, запобігання булінгу, адміністративно-правовий механізм тощо; по-друге, здійснити класифікації правових явищ за різними критеріями; по-третє, структурувати адміністративно-правовий механізм тощо. Тобто, без означеного спеціально-юридичного методу не можна вести мову про юридичне наукове дослідження загалом. Цей метод виступає фундаментом власне юридичного пізнання та формує концептуальні уявлення про правові явища.

Порівняльно-правовий (компаративістський) метод. Означений метод є одним із найпоширеніших у юридичній сфері та застосовується під час фактично кожного наукового дослідження правової дійсності. Завдяки методу компаративізму здійснюються співставлення правових явищ, діяльності та/або

процесів з наступним виокремленням їх спільних та відмінних ознак. У такий спосіб відбуваються формування класифікацій та визначення критеріїв певного розмежування. Порівняльно-правовий метод дозволяє досліджувати явища в їх сукупній комплексності з урахуванням соціально-правових, економіко-політичних, культурних, етичних, екологічних та низки інших чинників, які безпосередньо або опосередковано впливають на вказане явище.

Завдяки цьому методу можна здійснити порівняння національного та зарубіжного досвіду адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. Окрім того, компаративізм дозволив виокремити види булінгу, здійснити їх кореляцію з формами булінгу. Наведені теоретичні розробки мають вагоме значення для подальшого формування дієвого та реального адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в країні.

Юридично-герменевтичний метод дозволяє здійснювати тлумачення юридичних текстів, зокрема, нормативно-правових актів, якими врегульовано питання запобігання булінгу.

Герменевтичне тлумачення, відповідно до поглядів І. Шутака та І. Онищука, – це тлумачення у вузькому розумінні, що означає інтерпретацію глибинної семантики, тобто символізму на рівні ідеї, тексту, промови [201, с. 433; 71, с. 155]. Типовим прикладом застосування цього методу є діяльність судових органів, які можуть тлумачити одну й ту ж правову норму по-різному в залежності від низки об'єктивно-суб'єктивних чинників.

За допомогою використання даного методу у контексті нашого дослідження ми не лише можемо здійснювати інтерпретацію правових норм, які визначають питання, пов'язані з булінгом та механізмами його запобігання, а й також розглянути відповідну судову практику, тим самим здійснюючи «подвійне тлумачення», тобто тлумачення-тлумачення норм права.

Метод теоретико-правового прогнозування полягає у висуненні та обґрунтуванні рекомендацій щодо варіантів розвитку тих чи інших державно-правових явищ [170, с. 16]. Трансферуючи означене на предмет цього дослідження, можна зробити висновок, що завдяки методу теоретико-правового

прогнозування можна сформуванати напрями розвитку нормативно-правового регулювання діяльності, що спрямована на запобігання булінгу в Україні, визначити конкретні її вектори та сформуванати у межах кожного із напрямів чіткі рекомендації та пропозиції.

Розглянувши методологію науково-юридичного пізнання, слід вказати, що наведений нами перелік методів не є вичерпним. Визначення та застосування тих або інших методів має здійснюватися в залежності від об'єкта та предмета наукового дослідження. Варто звернути увагу на той факт, що навіть за наявності схожих рис у предметів декількох наукових досліджень, їх методи можуть вагомо відрізнитись. Насамперед, вказане стосується спеціальних методів (як спеціально-наукових, так і спеціально-юридичних методів). У цьому разі філософські та загальнонаукові методи, такі, як: діалектичний, методи індукції, дедукції, аналізу й синтезу та інші залишаються, переважно, сталими.

Таким чином, можна зробити висновок, що комплексне дослідження у сфері запобігання булінгу потребує застосування не одного, а цілої низки філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових та спеціально-юридичних методів. Так, на нашу думку, варто використовувати діалектичний метод, методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, системно-структурний, функціональний, аксіоматичний, історичний, статистичний, психологічний, конкретно-соціологічний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, юридично-герменевтичний методи та метод теоретико-правового прогнозування, які дозволять всебічно дослідити як адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні, так і запобігання булінгу як об'єкт адміністративно-правового регулювання.

Отже, методологія дослідження запобігання булінгу як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це сукупність логіко-структурованих способів та прийомів пізнання превентивної та репресивної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, яка провадиться з метою забезпечення прав та свобод учасників освітнього середовища.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретико-методологічних засад запобігання булінгу в Україні дозволяють отримати низку висновків, які попередньо було визначено у рамках тез міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та наукових статтях [55; 56; 58; 59; 60; 61; 63; 68; 69; 182].

1. Предметний аналіз теоретико-методологічних засад адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні потребує дослідження його понятійно-категоріальної складової, ознак, сутності булінгу, підстав його ідентифікації, соціальних детермінантів, видів та форм булінгу, а також методологічних засад дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

2. Визначення етимології та семантики терміна «булінг», аналіз наукових поглядів зарубіжних і вітчизняних вчених, а також законодавчого закріплення категорії булінгу дозволили сформуувати авторську дефініцію означеного поняття. На основі запропонованої дефініції виокремлено загальні ознаки та додаткові ознаки булінгу. Зазначено, що перелік додаткових ознак булінгу не є вичерпним.

3. З'ясовано, що учасники булінгу поділяються на дві групи: обов'язкові та факультативні. До обов'язкових учасників булінгу належать булер (кривдник) та жертва (потерпіла особа), а до факультативних – спостерігачі.

4. Визначено, що ідентифікація булінгу безпосередньо пов'язана із його поняттям та ознаками і фактично впливає із них. З'ясовано, що, не дивлячись на різноманітність ознак булінгу у науковій юридичній, а також психологічній та педагогічній літературі, ідентифікація булінгу судовими органами здійснюється у відповідності до легітимно визначених його ознак, до яких віднесено систематичність, наявність сторін, діяння (дії або бездіяльність) булера.

5. Розкрито детермінанти булінгу шляхом аналізу його причин та умов здійснення. Зазначено, що причинами булінгу в переважній більшості виступають відмінності одних учасників освітнього процесу від більшості інших. Вказано, що умовами булінгу виступають певні сприятливі для його здійснення обставини, які варто об'єднати у наступні групи: соціальні; економічні; правові; культурно-

етичні; морально-психологічні. Акцентовано на визначальній ролі сім'ї у формуванні соціально адаптованої особистості, спроможної адекватно та об'єктивно оцінювати власні дії та дії інших осіб, повною мірою усвідомлюючи їх, а також їх можливі наслідки. Зроблено висновок, що сімейне середовище підлітків може виступати одночасно як причиною, так і умовою булінгу.

6. З'ясовано, що у наукових колах відсутнє уніфіковане бачення форм та видів булінгу. Аналіз сучасних досліджень показав, що: 1) форми булінгу: виступають зовнішнім вираженням насильницьких дій; є способом вчинення окремо взятого випадку прояву булінгу; за своїм змістом є одиничним проявом; пов'язані з сутністю булінгу, тобто у приниженні честі й гідності жертви шляхом зневажливого ставлення до неї; 2) види булінгу: реалізуються у конкретних формах, тобто зовнішньо виражених діяннях; формуються наявністю однорідних ознак, які дозволяють віднести явище до певної чітко визначеної групи; можуть переплітатися та носити змішаний характер. На основі проведеного дослідження вказано, що залежно від форми, тобто зовнішнього вираження, булінг може бути таких видів: фізичний, психологічний (емоційний), сексуальний, економічний.

Запропоновано авторську класифікацію видів булінгу за наступними критеріями: залежно від наявності певних сукупних (змішаних) чинників; залежно від суб'єктів його вчинення; залежно від кількості жертв; залежно від засобу спілкування під час булінгу; залежно від тактильного контакту; залежно від спрямованості; залежно від наслідків.

7. Розглянуто кібербулінг як нове явище сучасної адміністративної доктрини та запропоновано його розглядати у широкому та вузькому розумінні. Так, у широкому розумінні кібербулінг здійснюється однією особою відносно іншої, у вузькому – між чітко визначеними категоріями, зокрема, неповнолітніми (підлітками, дітьми), між учасниками освітнього процесу (конкретного освітнього середовища).

8. Аргументовано позицію щодо використання категорії «запобігання булінгу» замість конструкції «протиція булінгу». За своєю природою запобігання булінгу являє собою комплексну, логічну, структуровану систему заходів

соціального, правового, педагогічного та психологічного характеру, спрямовану на недопущення виникнення, поширення та популяризації булінгу в освітньому середовищі.

Запропоновано під запобіганням булінгу, у рамках юридичної науки, розуміти систему заходів правового характеру, які здійснюються відповідними суб'єктами в межах їх компетенції з метою реалізації дій, пов'язаних з профілактикою, боротьбою та протидією цьому соціально негативному явищу в освітньому середовищі.

9. Визначено, що методологія дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання – це сукупність логіко-структурованих способів та прийомів пізнання превентивної та репресивної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, яка провадиться з метою забезпечення прав та свобод учасників освітнього середовища.

Сформовано систему методологічних засад дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання з розподілом на загальнофілософські (діалектичний метод), загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, системно-структурний, функціональний, аксіоматичний та історичний методи), спеціально-наукові (статистичний, психологічний, конкретно-соціологічний) та спеціально-юридичні методи юридичного пізнання (формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий, юридично-герменевтичний методи та метод теоретико-правового прогнозування) методи юридичного пізнання.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ

2.1 Загальна характеристика адміністративно-правового механізму та його особливості у сфері запобігання булінгу в Україні

На сьогодні в освітньому середовищі активно впроваджуються численні новації, які стосуються як безпосередньо навчального процесу й отримання здобувачами освіти необхідних знань, умінь та навичок, так і міжособистісних зв'язків між учасниками освітнього середовища. Як показує досвід, означені зв'язки мають різноманітний характер, у тому числі й негативний, та можуть проявлятися у вчиненні діянь, які призводять до небажаних наслідків. Насамперед, у даному випадку мова йде про булінг як нову дефінітивну категорію, яка, на жаль, давно знайома своїм сутнісним змістом ще задовго до формування її легального поняття. У свою чергу, невід'ємним етапом комплексного дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні являється аналіз його дефінітивної складової.

Доцільно зазначити, що проблематикою адміністративно-правового механізму займалися провідні вчені-правники, зокрема: С. Алексєєв, О. Бандурка, Ю. Битяк, О. Беспалова, В. Галуцько, З. Гладун, І. Голосніченко, В. Горшенков, Є. Додіна, Р. Калюжний, Л. Князька, Л. Коваль, С. Ківалов, В. Колпаков, Н. Крестовська, Л. Матвєєва, О. Остапенко, В. Селіванов, С. Стеценко, О. Скакун, Х. Ярмачі та ін. У свою чергу, серед науковців, які займалися питаннями булінгу, варто виділити таких як Т. Алексєєнко, А. Губко, Е. Воронцова, О. Кормило, О. Новікова, Н. Прібиткова, К. Плутицька, С. Поляруш та ін. Проте, на сьогоднішній день відсутні наукові розробки, присвячені комплексному аналізу адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні.

З метою всебічного та повного дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу вважаємо за доцільне з'ясувати, що являє собою адміністративно-правовий механізм загалом та які елементи відносяться до його структури.

Зазначимо, що семантично категорія «механізм» означає внутрішню будову, систему чого-небудь; сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище [175, с. 695]. У контексті юридичної науки під терміном «механізм» розуміють сукупність методів, форм, прийомів, способів, завдяки правильному використанню яких можливо буде досягти оптимальної організації всіх елементів системи, їх ефективного функціонування, що в результаті повинно привести до отримання бажаного результату [15, с. 37-38]. Відтак, можна стверджувати, що в межах нашого дослідження механізм виступає комплексною та інтегруючою категорією, адже є своєрідною системою, яка включає комплекс елементів, пов'язаних із здійсненням заходів щодо запобігання булінгу.

Аналіз наукової літератури показав, що категорія «адміністративно-правовий механізм» розкривається через категорію «механізм адміністративно-правового регулювання».

Етимологічно термін «регулювання» походить від латинського слова «regula», тобто, «планка, правило» й означає впорядкування, уведення в певні межі шляхом впливу на певний об'єкт [102, с. 180]. Із зазначеного випливає, що «регулювати» – це свого роду вплив через певні обмеження. Водночас регулювання означає безпосередній процес обмежувально-впливового характеру, який застосовується стосовно конкретного об'єкта.

У свою чергу, правове регулювання – це здійснюване громадянським суспільством і державою за допомогою усієї сукупності юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, їх закріплення, охорона, захист і розвиток [170, с. 211-212]; впорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою юридичних засобів [102, с. 180; 56]. Тобто, правове регулювання означає впорядкування суспільних відносин у певній сфері, галузі тощо, яке відбувається за допомогою окремих юридичних засобів та здійснюється визначеними способами.

Одним із видів правового регулювання суспільних відносин є адміністративно-правове регулювання, під яким розуміють цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення

за допомогою адміністративно-правових заходів прав свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [8, с. 229]. Доцільно зауважити, що у теорії адміністративного права категорія «адміністративно-правове регулювання» розкривається крізь призму механізму адміністративно-правового регулювання. Тому зупинимось на цьому детальніше.

На думку С. Стеценко, механізм адміністративно-правового регулювання – це сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [185, с. 320]. Так, вчений-адміністративіст наводить досить узагальнене визначення, адже воно: по-перше, не визначає характерні ознаки даного терміну, як це притаманно для більшості наукових визначень та понять; по-друге, у самому терміні, а також у безпосередньому тлумаченні його змісту простежується дублювання слів, зокрема, автором визначено, що «... адміністративно-правове регулювання здійснює правове регулювання...». З огляду на зазначене, можна стверджувати, що науковець розглядає дану категорію у широкому розумінні. При такій постановці питання сформульоване визначення набуває фундаментального значення, оскільки дозволяє сформулювати найбільш загальні уявлення про адміністративно-правовий механізм.

Детальніше вказану категорію розглядає В. Галуцько. Так, дослідник зазначає, що механізм адміністративно-правового регулювання – це засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави [4, с. 87]. У той же час І. Голосніченко вказує, що механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин є сукупністю адміністративно-правових засобів, за допомогою яких справляється вплив на відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади [24, с. 20-21]. Аналізуючи вказані трактування, можна зробити висновок, що у загальному вигляді сутність досліджуваної категорії залишається сталою. Науковці одностайно визначають механізм даного

регулювання сукупністю правових засобів. Тобто, на думку вчених, категорія «механізм адміністративно-правового регулювання» фактично розкривається через них. При цьому, окремі вчені-юристи (наприклад, В. Колпаков, О. Кузьменко) додають до них також способи та форми, що досить імпонує з точки зору діалектичного підходу та є цілком раціональним припущенням.

Н. Бедрак вказує, що механізм адміністративно-правового регулювання лежить в основі управлінських відносин між керуючою та керованою сторонами (при цьому воля керованих у певних межах підпорядкована єдиній керуючій волі суб'єкта виконавчої влади) [14, с. 58]. Означене тлумачення, враховуючи всі аспекти сучасного публічного адміністрування, є досить сумнівним. Згідно з даним підходом, адміністративно-правовий механізм регулює такі адміністративні відносини, які виключають можливість рівності їх учасників. Однак, розширення предмета адміністративного права шляхом надання суб'єктами публічного адміністрування приватним особам (фізичним та юридичним) адміністративних послуг прямо передбачає таку рівність. За таких обставин приватні особи як суб'єкти отримання адміністративних послуг можуть мати відповідний обсяг прав, реалізація яких виступатиме обов'язком відповідних уповноважених органів. У свою чергу, наведене автором визначення передбачає наказове (тобто імперативне) управління, в той час, як сучасна доктрина адміністративного права поряд з імперативним, також передбачає застосування й диспозитивного методу. Звичайно, не можна в повній мірі відкидати владно-управлінську складову, адже вона фактично є квінтесенцією традиційного адміністративного права, але у сучасних реаліях зведення механізму адміністративно-правового регулювання лише до відносин «влади-підпорядкування» є помилковим. На нашу думку, наведена науковцем дефініція більш влучно розкриває термін «механізм управління».

У цілому, наукова спільнота на сьогоднішній день досі не сформувала сталого бачення відносно кореляції таких категорій, як «управляти», «впливати», «регулювати», «керувати», «адмініструвати». Для означеного співставлення характерний плюралізм думок, за якого одні науковці розглядають наведені

категорії як збіжні, інші – як протилежні, окремі з них вказують на їх суміжності та тотожності. Цікавим видається той факт, що, до моменту розширення предмета адміністративного права, науковці в більшості випадків були солідарні у наукових тлумаченнях даних понять. Однак сьогодні кількість наукових праць, присвячених їх співвідношенню, невпинно зростає, не приносячи продуктивних результатів, а, навпаки, лише провокуючи нові дискусії.

Не допомагають у вирішенні означеної проблеми і тлумачні словники. Так, Академічний тлумачний словник (1970-1980) та Тлумачний словник української мови (2010) визначають вищенаведені категорії наступним чином: 1) управляти – це те саме, що керувати; спрямовувати; 2) керувати – давати вказівки; розпоряджатися; 3) регулювати – упорядковувати; керувати; впливати; 4) впливати – діяти певним чином на кого-, що-небудь; 5) адмініструвати – керувати установою, організацією, підприємством і т. ін.; управляти [175; 177; 178; 189]. З огляду на зазначене варто вести мову про доцільність співвідношення таких категорій, як «управління», «керування», «адміністрування», а також окремо «регулювання» та «вплив». На нашу думку, співставлення наведених категорій може бути відображено у таких формулах: управляти=керувати, регулювати=впливати. При цьому, адміністрування, як фундаментальна основа, завжди буде найширшою категорією у межах адміністративного права. Окрім того, порівнюючи «управління» та «адміністрування», необхідно враховувати загальні риси державної та правової систем. Так, управління у вузькому значенні являється невід'ємною складовою будь-якого адміністрування (управління як діяльність суб'єктів публічного адміністрування), а у широкому – є складовою соціального або ж політичного управління, що включає в себе публічне адміністрування.

Звичайно, такою аргументацією не можна врегулювати триваючі роками диспути, однак наша основна мета полягала у доведенні позиції щодо неможливості розкриття терміну механізму адміністративного-правового регулювання дефініцією, яка визначає регулювання крізь призму управління. До

того ж, вищенаведеним аналізом ми встановили сутність загальнотеоретичних категорій, якої будемо дотримуватися у межах цього дослідження.

Повертаючись до наукових трактувань механізму адміністративно-правового регулювання, зазначимо, що Л. Князька у своїй дисертації на тему «Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення» під ним розуміє спосіб організації й функціонування державних органів щодо висування обґрунтованих цілей, створення та розвитку регулюючої системи, спрямованої на досягнення цілей у соціальній діяльності державних органів [45, с. 9]. На нашу думку, дане поняття є частковим та не відображає у повній мірі масштабність категорії адміністративно-правового механізму. Аналізуючи вказане визначення, можна зробити висновок, що зміст механізму адміністративно-правового регулювання зводиться виключно до організації та діяльності державних органів. Водночас, таке трактування адміністративно-правового механізму є фрагментарним і неповним з декількох причин: по-перше, адміністративно-правовий механізм, у контексті публічного адміністрування, передбачає діяльність не лише органів державної влади, а всієї сукупності органів публічної влади (до яких, окрім органів державної влади (а саме – органів виконавчої влади), належать також органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти владних повноважень, у тому числі й делегованих); по-друге, механізм адміністративно-правового регулювання складається із сукупності засобів як юридичного інструментарію, необхідного для виконання певних соціальних завдань; по-третє, зазначений механізм обов'язково має бути спрямований на досягнення конкретної мети, зокрема, такою метою, насамперед, має бути забезпечення прав і свобод людини й громадянина, а також задоволення публічних інтересів фізичних та юридичних осіб, забезпечення правопорядку й громадської безпеки [66].

Отже, резюмуючи вищенаведені наукові напрацювання стосовно поняття адміністративно-правового механізму, доцільно звернути увагу на те, що на сьогоднішній день відсутнє уніфіковане бачення його дефініції. Кожен з

дослідників індивідуалізує зазначене поняття, наповнюючи його власним специфічним змістом.

Так, учені, переслідуючи свої наукові інтереси, мету і завдання дослідження, намагаються створити власну «модель» механізму адміністративно-правового регулювання, яка б відповідала їх потребам. Переважно це призводить до помилкових уявлень про сутність, зміст та призначення механізму відповідного регулювання. Саме тому вважаємо, що базовим критерієм можливості застосування даної категорії має бути мета. Вказана мета повинна передбачати дотримання та реалізацію законних інтересів суб'єктів адміністративно-правових відносин, що регулюються відповідними нормами права. У даному контексті до законних інтересів, передусім, слід віднести захист, реалізацію та забезпечення прав учасників адміністративно-правових відносин [99, с. 145].

На основі вказаного можна вести мову про те, що за своїм змістом категорії «механізм адміністративно-правового регулювання» та «адміністративно-правовий механізм» є тотожними. Однак, з огляду на специфіку сфери, у межах якої здійснюється наше дослідження, найбільш доцільним й оптимальним вбачається використання терміну «адміністративно-правовий механізм». Це обумовлено низкою причин:

– по-перше, не дивлячись на синонімічність даних категорій, остання, з етимологічної точки зору, більш коректно ідентифікує окреслені механізми;

– по-друге, адміністративно-правовий механізм робить акцент на тому, що цей механізм функціонує у сфері публічного адміністрування й регулюється нормами адміністративного права;

– по-третє, у конструкції «механізм адміністративно-правового регулювання» термін «регулювання» безпосередньо визначає спосіб функціонування зазначеного механізму (той, що створений для регулювання діяльності або відносин), у свою чергу, у самому змісті категорії «адміністративно-правовий механізм» вже закладено те, що він здійснює регулювання, а тому не потребує додаткової деталізації й уточнення.

З урахуванням викладеного, вважаємо за доцільне у подальшому нашому дослідженні вживати термін «адміністративно-правовий механізм» [57].

До всього зазначеного необхідно додати, що адміністративно-правовий механізм є динамічним явищем, адже передбачає здійснення певної діяльності за допомогою наявного інструментарію, спрямованої на досягнення соціально-значущої мети в окремій сфері суспільного життя.

Так як механізм адміністративно-правового регулювання є складовим механізмом правового регулювання, то доцільно звернути увагу на наукове тлумачення останнього. Детально не зупиняючись на даному питанні, адже це виходить за рамки нашого дослідження, зазначимо, що у теорії держави і права під цим механізмом розуміють сукупність правових засобів, що використовуються у процесі правового регулювання суспільних відносин, котрі в комплексі становлять правотворчу, правореалізаційну процедури та процедуру притягнення до юридичної відповідальності [187, с. 283]. У свою чергу, О. Скакун пропонує під механізмом правового регулювання розуміти узяту в єдності систему правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок [168, с. 656].

З огляду загально-правових положень теорії права стає очевидним, що обидва розглянуті механізми (як правовий, так і адміністративно-правовий) є динамічними, адже передбачають наявність різного роду процедур та діяльності, що реалізуються за допомогою відповідних інструментів. Наявність інструментарію є невід'ємною частиною будь-якого адміністративно-правового механізму. Інструмент – це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного публічного результату [5, с. 164]. У даному випадку інструментами адміністративно-правового механізму запобігання булінгу виступають способи, форми та засоби, які зовнішньо виражають дії

уповноважених суб'єктів публічного адміністрування, що спрямовані на здійснення заходів щодо запобігання булінгу [57].

Такі дії поділяються за трьома напрямками і являються ключовим складником адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. У свою чергу, це:

1) правотворча діяльність уповноважених суб'єктів, а також результати такої діяльності, до яких належать норми права, які знаходять свій зовнішній вияв у формалізованих джерелах адміністративного права;

2) правореалізаційна діяльність, у межах якої виникають адміністративно-правові відносини з метою забезпечення прав та свобод учасників освітнього процесу;

3) діяльність стосовно притягнення винних за вчинення булінгу осіб до адміністративної відповідальності.

Кожен з наведених видів діяльності здійснюється різною групою суб'єктів, наділених спеціальним обсягом повноважень. Означені суб'єкти в сукупності складають взаємоузгоджену систему, яка є досить розгалуженою та багаторівневою. Тобто, система суб'єктів, уповноважених здійснювати правотворчу, правореалізаційну діяльність та діяльність щодо притягнення винних до адміністративної відповідальності, у своєму синтезі утворює загальну єдність, спрямовану на досягнення мети – забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина.

Отже, *адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні є комплексною системою, яка складається з сукупності правових інструментів (способів, форм і засобів) та процедур, регламентованих нормами адміністративного права, за допомогою яких суб'єктами публічного адміністрування здійснюється адміністративно-правове регулювання відносин, пов'язаних із вчиненням дій, що спрямовані на профілактику, запобігання і протидію булінгу в Україні та притягненням винних за вчинення відповідного адміністративного проступку осіб, з метою забезпечення прав, свобод і законних*

інтересів фізичних осіб (учасників освітнього процесу), а також забезпечення правопорядку та безпечного освітнього середовища.

Таким чином, визначивши, що ж являє собою адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні, можна виокремити характерні йому ознаки. Так, до ознак адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні належать: комплексність; динамічність; системність; цілісність; законодавча регламентованість; компетентність уповноважених суб'єктів; наявність мети та цілей.

Вважаємо за доцільне розглянути кожен з названих ознак.

1. Комплексність, як ознака адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні, означає масштабність даного механізму, наявність значної кількості структурних елементів, які є взаємопов'язаними та залежними. За цих обставин комплексне дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні передбачає аналіз та розгляд кожного структурного елемента як відособлено, так і в їх сукупності з урахуванням всіх особливостей та недоліків з метою подальшого формування шляхів удосконалення як теоретичного, так і практичного спрямування.

2. Динамічність передбачає здійснення певної діяльності за допомогою наявного інструментарію адміністративно-правового механізму, спрямованої на досягнення соціально-значущої мети в окремій сфері суспільного життя, у контексті нашого дослідження – у сфері запобігання булінгу зокрема або ж в освітньому середовищі загалом.

3. Системність вказує на наявність певних підсистем в адміністративно-правовому механізмі, що, як наслідок, обумовлює формування вертикальних та горизонтальних зв'язків між існуючими системними елементами у процесі «дії» даного механізму. У свою чергу, до таких підсистем можна віднести: по-перше, сукупність суб'єктів, до повноважень яких належить здійснення дій, спрямованих на запобігання булінгу; по-друге, діяльність як систему певних дій; по-третє, сукупність засобів, форм і способів, за допомогою яких ця діяльність реалізується.

4. *Цілісність* означає єдність та гармонічне поєднання наявних системних елементів. На нашу думку, зазначена ознака є похідною від комплексності та системності, яка більш чітко дозволяє простежити внутрішнє поєднання елементів адміністративно-правового механізму, в тому числі й у досліджуваній нами сфері.

5. *Законодавча регламентованість* передбачає, що адміністративно-правовий механізм має бути регламентований на законодавчому рівні.

6. *Компетентність уповноважених суб'єктів* вказує на те, що реалізація адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні покладена лише на чітко визначених суб'єктів, які наділені відповідним обсягом повноважень (прав та обов'язків).

7. *Наявність мети та цілей* означає, що реалізація даного механізму має бути цілеспрямованою, тобто передбачати виконання чітко поставленої мети та задач і, як наслідок, формування відповідних результатів (досягнута або не досягнута мета тощо).

Так як адміністративно-правовий механізм є комплексним і масштабним явищем, закономірно, що він диференціюється на окремі елементи, які у своїй сукупності утворюють його структуру.

Необхідно відмітити, що для наукової літератури характерний плюралізм думок щодо визначення структури та елементів адміністративно-правового механізму. У зв'язку з цим, а також з метою виокремлення елементів адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, вважаємо за доцільне звернутись до наукових розробок, у яких висвітлювались погляди вчених на структуру та елементи адміністративно-правового механізму.

Перш, ніж перейти до елементів адміністративно-правового механізму, варто визначити елементи механізму правового регулювання як загальної категорії. Зокрема, у Юридичному енциклопедичному словнику вказано, що елементами механізму правового регулювання є: правові норми; правові відносини; юридична відповідальність; правова свідомість [203, с. 277]. С. Лекарь елементами механізму правового регулювання вважає: 1) норми права; 2) правовідносини; 3) акти реалізації юридичних прав і обов'язків [75, с. 129; 66].

Окрему увагу необхідно звернути на погляди А. Вітченка, який ще за радянських часів у своєму дослідженні на тему «Метод правового регулювання соціалістичних суспільних відносин» до елементів механізму правового регулювання відносив: юридичні норми, різні форми реалізації норм права, діяльність органів держави, громадських організацій і посадових осіб по втіленню в життя актів застосування норм права. На його думку, саме ці правові засоби як ядро правового впливу і складають фундамент механізму правового регулювання [19, с. 6-7]. Не дивлячись на те, що наведене дослідження в залежності від часу вважається застарілим, проте, в залежності від змісту тексту, є доволі актуальним, адже досить чітко та логічно, з урахуванням дедуктивного підходу, визначає складову механізму правового регулювання.

Наведені погляди вищезазначених науковців показують, що структурні елементи механізму правового регулювання значно різняться між собою. Автори виділяють власні елементи, нехтуючи поглядами своїх колег, тим самим створюючи нові елементи правового механізму і, як наслідок, породжуючи нові дискусії у наукових колах. Схожа ситуація склалася й відносно елементів адміністративно-правового механізму.

Зокрема, С. Ківалов до елементів адміністративно-правового механізму відносить: 1) адміністративно-правові норми; 2) адміністративно-правові відносини, до яких належать: об'єкт (дія, поведінка людей, матеріальні предмети, речі), суб'єкт (громадяни, особи, державні органи, підприємства установи, організації та ін.), зміст (сукупність прав й обов'язків сторін) [44, с. 14-17]. Дещо ширшу структуру визначає Х. Ярмакі, зазначаючи, що елементами механізму адміністративно-правового регулювання є: норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення норм адміністративного права і акти реалізації адміністративно-правових норм [204, с. 438; 66; 38].

У свою чергу, О. Остапенко наголошує, що до структури механізму адміністративно-правового регулювання необхідно включити такі його елементи: 1) норми адміністративного права; 2) акти тлумачення норм адміністративного права; 3) акти застосування норм адміністративного права; 4) адміністративно-

правові відносини, що виникають, реалізуються і припиняються під час застосування норм адміністративного права; 5) державно-владні повноваження суб'єктів адміністративно-правового регулювання [99, с. 148].

Досить об'ємну структуру адміністративно-правового механізму пропонує В. Галуцько у своєму монографічному дослідженні. Зокрема, автор серед елементів адміністративно-правового механізму виділяє: норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження; суб'єктів публічного адміністрування; принципи діяльності публічної адміністрації; індивідуальні акти публічної адміністрації; адміністративно-правові відносини; форми адміністративного права; тлумачення норм адміністративного права; методи адміністративного права; процедури реалізації адміністративно-правових норм [4, с. 89-97]. Відмінну структуру пропонує Я. Лазур, який серед основних елементів даного механізму виділяє: а) норму права; б) правовідносини; в) принципи прав і свобод громадян; г) стадії їх забезпечення; д) гарантії здійснення прав і свобод громадян; е) юридичні факти; є) акти застосування норм права [77, с. 395].

Як бачимо, вищенаведені погляди науковців на структуру адміністративно-правового механізму зводяться до перерахування її елементів. У той же час інші науковці, з урахуванням значної кількості вказаних елементів, а також з метою полегшення їх сприйняття, об'єднують такі елементи у певні групи, поділяючи їх на окремі види.

Так, С. Стеценко складові елементи механізму адміністративно-правового регулювання поділяє на органічні та функціональні. Органічними елементами є ті, що визначають суть самого явища, тобто без яких не може відбуватись сам механізм адміністративно-правового регулювання. До них належать норми права, юридичні факти, правові відносини та акти реалізації норм права. У свою чергу, функціональні складові можуть якісно змінити механізм адміністративно-правового регулювання, але без їх наявності зазначений механізм буде функціонувати [185, с. 63-65]. Аналізуючи кожен з окреслених елементів можна зробити висновок, що такий розподіл є не зовсім точним. Зокрема, видається

сумнівною назва другого виду елементів, адже семантично термін «функціональний» означає «той, що пов'язаний із виконанням певної функції» [18, с. 1552]. Науковець вказує, що до функціональних належать ті елементи, без яких механізм адміністративно-правового регулювання здатний функціонувати. Вважаємо, що в даному випадку для означеної позиції характерна певна нелогічність, яка проявляється в невідповідності назви виду елементів їх змісту, адже функціональні елементи передбачають реалізацію певних функцій, без яких не можна вести мову про існування адміністративно-правового механізму загалом. З огляду на назви видів та їх складових елементів вважаємо, що їх доцільніше було б визначити як обов'язкові та факультативні елементи адміністративно-правового механізму. Але саму ідею розподілу структурних елементів на органічні та функціональних складових ми підтримуємо.

У свою чергу, аналогічний вищевказаному розподіл пропонують й З. Гладун та Т. Коломєць, однак з дещо іншим внутрішнім наповненням. Зокрема, до органічних складових механізму адміністративно-правового регулювання вони відносять: норми права, акти реалізації норм права, правові відносини; до функціональних – юридичні факти, правову свідомість, законність, акти тлумачення норм права та акти застосування норм права [7, с. 48; 66].

Отже, дослідивши структуру адміністративно-правового механізму, можна зробити висновок, що одні науковці розглядають її як певну сукупність елементів, інші ж йдуть далі, виокремлюючи деякі види та групи структурних елементів. Кожен з наукових шляхів дослідження є вірним, і не можна обґрунтовано та вірогідно вказати, що той або інший метод розгляду структури адміністративно-правового механізму є неправильним. Це пов'язано з тим, що у сучасній правовій науці не існує єдиного бачення системи адміністративно-правового механізму, у зв'язку з цим для наукової літератури характерна багатополарність. У свою чергу, можна виділити ряд елементів, які науковці вважають сталими у структурі адміністративно-правового механізму. До них відносять: норми права, адміністративно-правові відносини, акти застосування норм права. Всі інші елементи адміністративно-правового механізму є похідними від них. До цієї

групи елементів, зокрема, можна віднести діяльність суб'єктів публічної влади, юридичну відповідальність, правову культуру, правосвідомість тощо. Зазначений перелік елементів адміністративно-правового механізму не є вичерпним. Залежно від сфери функціонування даного механізму, а також залежно від інших зовнішніх чинників, структура даного механізму може варіюватись. Однак, ключові елементи завжди залишаються незмінними.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, *пропонуємо структуру адміністративно-правового механізму запобігання булінгу поділяти на загальні та спеціальні елементи. До загальних елементів варто відносити: 1) норми права; 2) адміністративно-правові відносини; 3) акти застосування норм права. До спеціальних – всі інші елементи адміністративно-правового механізму, перелік яких не є вичерпним (зокрема, систему суб'єктів публічної адміністрації, повноваження, принципи, форми та методи їх діяльності, правосвідомість, правову культуру, юридичні факти та інші елементи).* Крім того, з урахуванням сутності структурних елементів адміністративно-правового механізму загальні елементи доцільно називати *узуальними*, а спеціальні – *неординарними*.

Здійснивши аналіз наукової літератури з приводу елементів адміністративно-правового механізму та поділивши їх на два види, можна зазначити, що таке розмежування, перш за все, обумовлене теоретичним спрямуванням і, на жаль, носить незначний рівень прикладного застосування. Це зумовлено відсутністю внутрішніх зв'язків між елементами обох видів у середині кожного з них. У даному випадку мається на увазі те, що реалізація як узувальних, так і неординарних видів структури адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в тому або іншому вигляді потребує використання елементів іншого виду. Звичайно, взаємозалежність будь-якої структури є невід'ємною її ознакою, однак групування за певними критеріями має передбачати певну самостійність тих елементів, що підпадають під один вид чого-небудь (в даному випадку – вид елементів досліджуваного механізму). За такої постановки проблеми виникає необхідність виокремлення більш дієвої, з точки зору

практичної реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, структури такого механізму.

Оскільки адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу, як ми вже визначили, є комплексною системою, відповідно, він інкорпорує в собі окремі підсистеми. З огляду на сутнісно-змістовну складову, а також із урахуванням законодавчої регламентації аспектів, пов'язаних із запобіганням булінгу в Україні, пропонуємо вказаний механізм поділити на два внутрішні механізми, налагоджена робота яких забезпечує ефективність і якість державної політики щодо профілактики, запобігання та протидії булінгу в національному освітньому середовищі. У свою чергу, адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу, як уніфікована та цілісна система, включає в себе два структурно-функціональні блоки, які складають нормативно-правовий механізм та організаційно-інституційний механізм запобігання булінгу в Україні. Зазначені механізми можна розглядати як у комплексі, так і окремо, при цьому кожен із них визначатиметься самостійністю й логічною завершеністю. До нормативно-правового механізму запобігання булінгу варто відносити норми права, принципи та акти застосування норм права, тобто їх фактичну реалізацію і втілення в життя. Поряд з цим організаційно-інституційний механізм має містити систему компетентних суб'єктів, порядок організації, форми та способи (методи) їх діяльності. Вважаємо, що саме такий підхід до дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, у контексті специфіки сфери, у межах якої означений механізм реалізується, є найбільш доцільним.

Так, на сьогоднішній день *адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу характеризується такими особливостями:*

– для його структури притаманні не всі традиційні елементи загального адміністративно-правового механізму. Зокрема, акти тлумачення норм права не знайшли свого місця в системі означеного механізму. Звичайно, повністю відкидати їх як такі, що не відповідають критеріям елементів досліджуваного механізму не можна, але станом на сьогодні цей елемент є потенційним та таким, який поки що не знайшов свого практичного втілення. Дещо ускладнює їх

фактичне винесення за межі структури даного механізму той факт, що означені акти тлумачення окремі науковці розглядають як одну із стадій правозастосування [83; 91]. Однак, ми не дотримуємось такої позиції, вважаючи їх самостійним елементом, а не стадією чи етапом. До всього вказаного також необхідно додати, що в даному контексті ми маємо на увазі виключно офіційне тлумачення правових норм, які регулюють відповідний адміністративно-правовий механізм, що спрямований на запобігання булінгу;

– окремі елементи характеризуються плюралізмом зв'язків між їх внутрішньою будовою, що ускладнює процес дослідження таких елементів у звичному режимі [65]. До такого елемента ми відносимо адміністративні правовідносини, які у наукових колах розглядають у вузькому та широкому значенні. Зокрема, адміністративно-правові відносини у вузькому розумінні – це суспільні відносини, урегульовані нормами адміністративного права; в широкому розумінні – це форма соціальної взаємодії публічної адміністрації та приватних осіб, що виникає на підставі адміністративно-правових норм із метою забезпечення прав та свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства й держави, учасники якої мають суб'єктивні права і несуть юридичні обов'язки [5, с. 21-25].

Досліджуючи адміністративно-правові відносини, які виникають при реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, досить складно відслідкувати їх загальні тенденції розвитку, так як вони значно розрізняються в залежності від того, у межах якої діяльності виникають. Так, якщо вести мову про правотворчу діяльність суб'єктів публічного адміністрування, то в даному випадку адміністративно-правові відносини виникають між суб'єктом владних повноважень, який відповідно й встановлює правові норми, та суб'єктами, які зобов'язані даних норм дотримуватись. Тобто, ця діяльність у межах адміністративно-правового механізму запобігання булінгу зумовлює існування традиційних для адміністративного права адміністративно-правових відносин, однією із сторін яких виступає суб'єкт владних повноважень, що належить до органів публічної адміністрації.

Правореалізаційна діяльність передбачає виникнення адміністративно-правових відносин, спрямованих на безпосереднє забезпечення прав і свобод учасників освітнього процесу. Правовідносини, які за цих обставин виникають, досить часто характеризуються відсутністю чітко визначеної «підлеглої» сторони. Перш за все, це відноситься до превентивної діяльності, спрямованої на реалізацію заходів щодо мінімізації проявів булінгу в освітньому середовищі. Але правореалізаційній діяльності притаманні й традиційні адміністративно-правові відносини, про які мова йшла вище.

До того ж існує і третій вид діяльності у межах адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, який стосується процедури притягнення винних за вчинення булінгу осіб до адміністративної відповідальності. Означений вид відзначається найбільш ускладненими зв'язками відносин, що за такої умови виникають. У першу чергу, це визначається суб'єктним складом адміністративно-правових відносин. Так, якщо в першому і другому видах діяльності (правотворчій та правореалізаційній) керівника закладу освіти варто було відносити до підлеглої сторони, яка фактично зобов'язана виконувати та реалізовувати правові норми, то у цьому разі він виступає як уповноважений суб'єкт, який фактично «запускає» весь адміністративно-правовий механізм протидії булінгу шляхом повідомлення до підрозділів Національної поліції про факт вчинення булінгу. Національна поліція в даному випадку належить до уповноважених суб'єктів правозастосовної діяльності та є учасником звичних адміністративно-правових відносин, в яких виступає суб'єктом владних повноважень (зокрема, складання адміністративних протоколів) [65]. Окрім того, для діяльності, пов'язаної з притягненням винних осіб до відповідальності, притаманний ще й третій вид адміністративно-правових відносин, які виникають безпосередньо під час судового розгляду справ. Їх особливість полягає у тому, що компетентними органами виступають суди, які не належать до системи суб'єктів публічної адміністрації. Все це в сукупності значно ускладнює процес дослідження відповідного адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, однак, у той же час, формує значний масив для аналізу нормативно-

правового й організаційно-правового механізмів, які більш системно та логічно дозволяють вибудувати і сформувані чіткі уявлення про досліджуваний механізм, визначити можливі його недоліки та шляхи їх усунення й удосконалення;

– поряд з існуванням адміністративно-правових відносин, для адміністративно-правового механізму запобігання булінгу характерна наявність заходів, при яких адміністративно-правові відносини не виникають загалом. Вони знаходять свій зовнішній вияв у діяльності, пов'язаній з реалізацією окремих функціональних повноважень суб'єктами, наділеними правом проведення таких заходів. Водночас, адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу передбачає наявність, поряд із суб'єктами публічної адміністрації, суб'єктів, які не мають владно-управлінських повноважень, проте можуть провадити різного роду правоосвітню та правороз'яснювальну діяльність, одним із напрямів яких й виступає проблематика запобігання булінгу. Діяльність даних суб'єктів, хоч й опосередковано, але відноситься до адміністративно-правового механізму запобігання булінгу;

– специфічний суб'єктний склад. Як було наголошено вище, не всі суб'єкти адміністративно-правового механізму запобігання булінгу належать до органів публічного адміністрування. Існує низка суб'єктів, які, здійснюючи свою діяльність, підвищують рівень інформованості населення про соціально негативний характер булінгу, тим самим покращуючи правову культуру та правову свідомість населення, що ефективно впливає на формування нетерпимості до проявів насильницьких діянь не лише в освітньому середовищі, а й у соціумі загалом.

Таким чином, з урахуванням комплексного дослідження понятійно-категоріального апарату, внутрішньої будови, елементів та особливостей адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні, можна виокремити *три підходи до його структури*:

1. Інструментальний підхід. Цей підхід передбачає наявність інструментів, за допомогою яких відбувається реалізація адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. До означених інструментів належать сукупність правових

засобів, способів (методів) та форм втілення адміністративних процедур у життя та здійснення діяльності суб'єктами, до компетенції яких віднесено вчинення заходів щодо запобігання булінгу.

2. *Системний підхід.* Згідно з даним підходом адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу розглядається як система, а саме – структура, що становить єдність закономірно розташованих, функціонуючих та взаємопов'язаних частин. У межах даного підходу можна вести мову про диференціацію структурних елементів досліджуваного адміністративно-правового механізму на загальні (узуальні) та спеціальні (неординарні) елементи.

3. *Блоковий підхід.* Означений підхід вказує на те, що адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу поділяється на окремі незалежні складові (структурно-функціональні блоки), кожен із яких також складається з окремих елементів. Завдяки цьому підходу ми визначили, що досліджуваний нами механізм містить у собі нормативно-правовий та організаційно-інституційний блоки, які, у свою чергу, становлять окремі механізми із оригінальною структурою.

Зазначимо, що саме останній (блоковий) підхід вважаємо за доцільне використовувати в межах нашого дослідження, адже завдяки йому можна відслідкувати якість та дієвість як окремих структурно-функціональних блоків, зокрема, нормативно-правового та організаційно-інституційного механізму, так і адміністративно-правового механізму запобігання булінгу загалом.

2.2 Нормативно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні

Конституція України регламентує, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [52], яка, у свою чергу, має створювати відповідні умови для належної реалізації людиною своїх прав та свобод шляхом використання різного роду інструментарію, завдяки якому здійснюється державно-правовий вплив, а, відповідно, й правове регулювання всіх сфер суспільного життя. Одним із різновидів правового регулювання, як інструменту державного впливу на суспільні відносини, що виникають в різних

сферах життєдіяльності, виступає адміністративно-правове регулювання. Ключовим елементом вказаного регулювання є нормативно-правовий механізм, який є невід'ємною складовою даного регулювання та знаходить своє вираження в адміністративно-правовому механізмі. Не становить винятку й адміністративно-правове регулювання запобігання булінгу в Україні.

Перш за все, варто зазначити, що у наукових розробках як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, не дивлячись на значення та роль нормативно-правового механізму в публічному адмініструванні загалом, а також адміністративно-правовому регулюванні зокрема, на сьогоднішній день немає уніфікованого бачення вказаної дефініції. Так, здійснивши аналіз низки наукових досліджень, присвячених нормативно-правовому механізму у різноманітних сферах життєдіяльності, можна зробити висновок, що більшість науковців зводить його до безпосереднього переліку нормативно-правових актів, які регулюють ту або іншу сферу, залишаючи поза увагою дефініцію поняття «нормативно-правовий механізм».

У зв'язку з відсутністю усталених наукових поглядів на категорію «нормативно-правовий механізм», здійснимо спробу проаналізувати складові вказаного поняття й виокремити його власне бачення. Так, поняття «нормативно-правовий механізм» складається з трьох складових – нормативний, правовий та механізм, які в сукупності утворюють оригінальне поняття юридичної науки. Проаналізуємо кожен з названих складових.

Зокрема, нормативний – це той, який визначає норму, правила і т. ін. чогонбудь; який відповідає нормативу, встановлений нормативом [18, с. 800]. Інакше кажучи, сутність даного терміну зводиться до наявності певної норми (правила поведінки), яку необхідно дотримуватися та не порушувати. Термін «правовий» є похідним від слова «право», одним із тлумачень якого виступає розуміння права як системи встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) [18, с. 1109]. На основі наведеного стає очевидною взаємозалежність та пов'язаність розглянутих категорій.

Із вказаного випливає, що нормативно-правовий механізм – це внутрішня будова та сукупність процесів (заходів і процедур) певного явища, закріплених нормами права. Водночас необхідно розуміти, що під словосполученням «певного явища» в контексті нашого дослідження мається на увазі або ж безпосереднє адміністративно-правове регулювання запобігання булінгу в Україні, або ж сама діяльність щодо запобігання булінгу в Україні. Окреслена діяльність вважається ширшою за своїм змістом, на відміну від адміністративно-правового регулювання, адже включає в себе останнє (у контексті його розгляду як діяльності).

Отже, на основі зазначеного, можна виокремити авторське бачення категорій «нормативно-правовий механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу» та «нормативно-правовий механізм запобігання булінгу». Треба звернути увагу на той факт, що нормативно-правовий механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу визначається як структурно-функціональна складова адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, у той час як нормативно-правовий механізм запобігання булінгу є більш широкою, на відміну від попередньої за обсягом, категорією, яка виходить за рамки адміністративного права.

Так, під нормативно-правовим механізмом адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу варто розуміти сукупність заходів та процедур адміністративно-правового регулювання, що здійснюються суб'єктами публічного адміністрування згідно з покладеними на них повноваженнями, регламентованими нормами права, що знаходять своє зовнішнє вираження у нормативно-правових актах та спрямовані на запобігання та протидію булінгу. Зі свого боку, нормативно-правовий механізм запобігання булінгу являє собою систему нормативно закріплених правомірних правил поведінки, які спрямовані на запобігання булінгу.

Як бачимо, нормативно-правовий механізм є дуальною категорією, яку можна, фактично, розглядати у широкому та вузькому значеннях. За таких обставин широкий підхід передбачає розуміння вказаного механізму як

нормативно встановлених правил поведінки, реалізація яких спрямована на запобігання булінгу. У свою чергу, під сферу дії такого механізму підпадатимуть фактично всі суб'єкти, які своїми діями тим або іншим чином здатні впливати на недопущення поширення явища булінгу. До таких суб'єктів варто відносити педагогічних працівників, представників психологічних служб, батьків або осіб, які їх замінюють, керівників закладів освіти, вихователів та інших осіб, які завдяки освітньо-виховній (не лише з точки зору навчання, а й етичного виховання) діяльності можуть здійснювати превентивні заходи з метою недопущення учасниками освітнього середовища вчинення соціально негативних діянь, кваліфікованих як булінг.

У той же час нормативно-правовий механізм запобігання булінгу у вузькому розумінні розглядається як безпосередня складова адміністративно-правового механізму та передбачає регламентовану нормами адміністративного права діяльність суб'єктів публічного адміністрування, яка полягає у здійсненні заходів профілактичного, запобіжного та протидіючого характеру щодо булінгу як діяння, за яке законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Продовжуючи, доцільно зазначити, що визначальним елементом адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні виступають норми права. Це, перш за все, зумовлено специфікою зазначеного механізму та його визначенням у науковій площині як синоніму механізму адміністративно-правового регулювання, а також семантикою вказаних категорій.

Так, норма права – це перманентний елемент та основа механізму правового регулювання будь-якої сфери суспільного життя. Детально не зупиняючись на її загальнотеоретичному аналізі, зазначимо, що у теорії держави і права під нормою права розуміють загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу [169,

с. 280; 62]. Таким чином, норма права (правова норма) є основою нормативно-правового механізму адміністративно-правового регулювання.

Слід зауважити, що норми права знаходять свій зовнішній прояв у нормативно-правових актах, на основі яких відбувається адміністративно-правове регулювання будь-якої сфери суспільного життя, у тому числі й сфери запобігання булінгу (або ж освітнього середовища загалом).

На сьогоднішній день чинна законодавча база загалом, а також відповідна система нормативно-правових актів, яка визначає легітимні аспекти запобігання булінгу, характеризуються значною численністю, у зв'язку з чим у загальній теорії права з метою систематизації їх класифікують за різними критеріями, наприклад, за юридичною силою, за сферою дії, за суб'єктом прийняття, за зовнішньою формою виразу тощо.

У свою чергу, вважаємо за доцільне визначити систему нормативно-правових актів, які прямо або опосередковано містять положення стосовно забезпечення прав і свобод учасників освітнього середовища, а також передбачають відповідні механізми запобігання та протидії булінгу в Україні. Зазначимо, що нижченаведена система сформована з урахуванням критерію юридичної сили та складається з двох рівнів: міжнародного та національного.

Отже, *система нормативно-правових актів, які регулюють діяльність щодо запобігання булінгу в Україні*, виглядає наступним чином [62]:

1. *Міжнародний рівень*, який складається з низки документів, що закріплюють права учасників освітнього процесу, принципи дотримання, захисту та реалізації означених прав та інші аспекти. Перелік правових актів цього рівня буде наведено у підрозділі 3.1 під час дослідження зарубіжного досвіду адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. При цьому, важливим прикладом міжнародного документа в досліджуваній сфері виступає Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р.

2. *Національний рівень*, який складається із законів та підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, до основних законів, які тим або іншим чином регламентують питання запобігання та протидії булінгу, варто віднести:

Конституцію України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [52]; Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х [47]; «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III [160]; «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР [158]; «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII [159]; «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 р. № 2628-III [140]; «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 р. № 1841-III [161]; «Про професійну (професійно-технічну) освіту» від 10.02.1998 р. № 651-XIV [162]; «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII [137]; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII [138].

Підзаконні нормативно-правові акти включають: укази Президента України, приміром, «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі» від 25.05.2020 р. № 195/2020 [157]; постанови Кабінету Міністрів України, зокрема, Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року» від 30.05.2018 р. № 453 [141] та накази центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, яким виступає Міністерство освіти і науки України. Так, серед основних наказів вказаного органу виділяють: «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646 [32]; «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» від 02.10.2018 р. № 1047 [143]; «Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти» від 26.02.2020 р. № 293 [144] та ін.

Отже, наведена система нормативно-правової бази є доволі масштабною та розгалуженою й характеризується різноманітністю. Варто додати, що наведений вище перелік не є вичерпним, адже в межах даного дослідження ми перерахували лише базові нормативно-правові акти, які в тому або іншому прояві визначають

процедури реалізації діяльності, спрямованої на запобігання булінгу, а також відповідного адміністративно-правового регулювання у цій сфері.

З огляду на вищенаведену систему пропонуємо наявні законодавчі акти (тобто, нормативно-правові акти національного рівня), що регулюють питання запобігання булінгу, поділяти на загальні та профільні. Загальні нормативно-правові акти визначають базові засади освітнього процесу. До них, наприклад, можна віднести Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII та закони, які визначають складники системи та рівні освіти. Профільні нормативно-правові акти стосуються проблем різних проявів насилля, у тому числі й булінгу. У першу чергу, до даного виду належить Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII, а також підзаконні нормативно-правові акти, прийняті відповідно до нього.

За цих обставин необхідно зазначити, що прийняття профільного законодавчого акта зумовило внесення змін до загальних нормативно-правових актів. Так, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII, окрім визначення легітимної дефініції булінгу та її типових ознак, передбачив також доповнення КУпАП окремою статтею 173-4 (Булінг (цькування) учасника освітнього процесу) [47; 138], що визначає вид і міру адміністративної відповідальності. Вони, а також елементи цієї норми права, потребують детального аналізу. При цьому, диспозицію ч.1 ст.173-4 КУпАП ми досліджували у попередньому розділі під час аналізу дефінітивної складової поняття «булінг». За таких обставин необхідно дослідити всі інші складові зазначеної законодавчої норми та, на основі отриманих результатів, визначити осіб, яких може бути притягнуто до вказаного виду відповідальності. Окрім того, необхідно також з'ясувати, які вид і міру відповідальності (у межах регламентованих санкцій) судові органи призначають винній у вчиненні булінгу особі. Означений аналіз доцільно здійснити на основі відповідних судових рішень, які ми розглянемо у межах актів застосування норм права. На основі

проведеного дослідження ми матимемо змогу сформувавши склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-4 КУпАП.

Відтак, норма права є базою нормативно-правового механізму адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні. Вона знаходить своє зовнішнє вираження у нормативно-правових актах, які регламентують антибулінгову державну політику та відповідні заходи, спрямовані на запобігання та протидію цьому соціально негативному явищу. До того ж вона прямо закріплює або ж опосередковано визначає всі наступні елементи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні.

З огляду на запропоновану систему нормативно-правових актів, які регулюють питання антибулінгової діяльності, можна стверджувати, що, не дивлячись на плюралізм нормативно-правової бази, на сьогоднішній день в Україні відсутня єдина загальнодержавна антибулінгова політика. У свою чергу, чинне законодавство, хоча й регламентує питання протидії булінгу, але його положення не характеризуються цілісністю та системністю. Звичайно, Україна обрала вірний вектор руху, спрямований на мінімізацію насилля (у тому числі й булінгу) в освітньому середовищі, однак не сформувала концептуальні підходи до вирішення існуючих проблем.

Порядок реагування на випадки булінгу (цькування) та Порядок застосування заходів виховного впливу, затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646, спрямовані саме на протидію булінгу. Тобто законодавча регламентація акцентує увагу на булінгу як діянні, яке вже відбулося. Запобіганню булінгу в даному контексті приділено незначну увагу, зокрема, Розділ V вказаного Наказу визначає окремі питання запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти.

Окрім того, профільний Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII не можна вважати спеціалізованим антибулінговим законодавчим актом. Це обумовлено тим, що він не містить оригінальні самостійні нормативно-

правові положення, а визначає лише необхідність внесення змін до вже існуючих законодавчих актів (зокрема, КУпАП та Закону України «Про освіту»).

За таких обставин можна стверджувати, що, не дивлячись на активну нормотворчу діяльність уповноважених суб'єктів, наявна нормативно-правова основа адміністративно-правового механізму запобігання булінгу на сьогоднішній день є недосконалою й потребує доопрацювання.

Наступним, однак, не менш важливим елементом нормативно-правового механізму в досліджуваній сфері виступають принципи, якими мають керуватися суб'єкти при реалізації своїх антибулінгових повноважень. За такої умови необхідно вказати на той факт, що розгляд та аналіз принципів є невід'ємним елементом дослідження будь-якого адміністративно-правового механізму, адже він реалізується на основі загальних принципів державної політики, в залежності від сфери, на яку він поширюється.

Термін «принцип» походить від лат. «principium» та визначається як «начало», «основа». Тлумачні словники під принципом розуміють основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, галузі і т. ін.; особливість, покладену в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [179, с. 693]. Тобто, принципи виступають фундаментом, загальним базисом та основою формування права загалом або у певній сфері зокрема.

Принципи як основні ідеї володіють рисами універсальності, мають вищу силу під час застосування, втілюють у собі основні істотні положення явища дійсності, якого стосуються [81, с. 115]. Вони є результатом узагальнення людьми об'єктивно чинних законів і закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів і ознак, які стають загальним началом їх діяльності. Принципи характеризуються двома ознаками: а) належністю до пізнаних наукою і практикою позитивних закономірностей; б) зафіксованістю у суспільній свідомості (відповідних поняттях) [27, с. 108].

Принципи, будучи основоположними ідеями та фундаментальними засадами норм права, знаходять своє зовнішнє вираження у них. Фактично норми

права мають створюватись із урахуванням принципів та одночасно закріплювати їх. За таких обставин принципи як філософські ідеї зафіксовані у свідомості людей, стають принципами права, що безпосередньо закріплені у відповідних положеннях нормативно-правових актів.

Принципи права – це основоположні загальноприйняті норми, що виражають властивості права і володіють вищою імперативною юридичною силою, тобто виступають як незаперечні вимоги, що пред'являються до учасників суспільних відносин у цілях встановлення соціального компромісу. Кожен з принципів не може існувати окремо від принципів системи, а тільки у взаємодії з ними, зміст окремих принципів розкривається з урахуванням змісту інших принципів [34, с. 94]. Як влучно зазначає А. Машков, від правильної побудови системи принципів права, створення та наявності адекватних механізмів їх реалізації безпосередньо залежить відповідність правової системи потребам відповідного суспільства, ефективність правового регулювання [87, с. 302]. Дійсно, розглядаючи принципи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу необхідно виважено здійснювати їх аналіз, адже вони, будучи складовою системи вказаного механізму, являються автентичною системою, кожен з елементів якої можна досліджувати як окремо, так і в сукупній взаємозалежності.

У даному контексті обґрунтованою виглядає позиція Н. Дідик, яка вказує, що принципи є основними засадами права, на основі яких відбувається розвиток та побудова галузей права сучасної науки. Водночас, авторка наголошує, що будь-який принцип системи відіграє самостійну роль, характеризує галузь права в цілому, окрему стадію чи окремий процесуальний інститут, але між ними існує щільна взаємодія, яка характеризується єдністю мети і завдань [34, с. 93]. Враховуючи предмет нашого дослідження можна визначити, що метою адміністративно-правового механізму виступає забезпечення прав і свобод учасників навчального процесу, створення умов безпечного освітнього середовища шляхом здійснення заходів, спрямованих на запобігання булінгу. У цьому разі весь комплекс принципів, якими мають керуватися компетентні

суб'єкти під час реалізації своїх функцій та повноважень, мають відповідати означеній меті та сприяти її досягненню.

Здійснивши аналіз чинної нормативно-правової бази, а також наявних наукових напрацювань з досліджуваної тематики, можна стверджувати, що на сьогоднішній день ні законодавець, ні науковці жодним чином не підіймали питання визначення принципів як запобігання булінгу загалом, так і адміністративно-правового механізму його запобігання зокрема. У зв'язку із зазначеним, виникає необхідність виокремлення означених принципів. Враховуючи відсутність профільних наукових розробок, звернемось до загальної теорії адміністративного права.

У теорії адміністративного права превалює думка, що принципи поділяються на загальні (або ж загально-правові) та спеціальні. Так, загально-правові принципи закріплені, передусім, у Конституції України, конкретизуються у законодавчих та інших нормативно-правових актах та мають свій прояв як в адміністративно-правових відносинах, так і у відносинах, що регулюються іншими галузями права. Спеціальні, які ще називають галузевими (в контексті даного дослідження – це адміністративно-правові), принципи проявляються та деталізуються у конкретній галузі права, а саме – адміністративному праві [81, с. 117].

До загальних принципів адміністративного права відносять:

- принцип законності;
- принцип пріоритету прав та свобод людини і громадянина;
- принцип рівності громадян перед законом;
- принцип демократизму;
- принцип взаємної відповідальності: держави і людини; суб'єктів публічної адміністрації і об'єктів публічного управління;
- принцип гуманізму і справедливості у взаємовідносинах між державою і людиною [1, с. 82].

До означених принципів також варто додати принцип верховенства права, адже він виступає одним із фундаментальних основ будь-якої діяльності не лише у межах адміністративного права, а й у всіх інших галузях загалом [67].

Говорячи про спеціальні принципи адміністративного права, науковці наголошують, що вони взаємопов'язані з принципами виконавчої діяльності публічної адміністрації. Принципи виконавчої діяльності – це потенційна основа формування галузевих принципів адміністративного права. Своєю чергою, до даної групи належать такі принципи: 1) служіння публічної адміністрації суспільству й людині; 2) обмеженість втручання публічної адміністрації у громадянське й особисте життя людини; 3) повноту прав і свобод громадян в адміністративно-правовій сфері; 4) зв'язаність публічної адміністрації законом і підконтрольність їх суду; 5) принципи гласності, відповідальності, самостійності діяльності публічної адміністрації [6, с. 54]. Отже, у наукових колах спеціальні принципи розглядають як фундаментальні засади, на основі яких провадиться діяльність органів виконавчої влади. На нашу думку, означене розуміння є неповним, адже фактично звужує сферу дії публічного адміністрування до виконавчо-розпорядчої діяльності.

Науковою спільнотою протягом тривалого часу ведуться розмови з приводу оновлення підходів до провадження публічного адміністрування, що, як наслідок, обумовлює зміни і принципів адміністративного права. Так, вітчизняна адміністративно-правова доктрина потребує комплексного перегляду усталених поглядів щодо визначення принципів адміністративного права, оскільки їх переважна більшість сформувалася в радянський період та потребує якісного оновлення основоположних категорій, у тому числі з урахуванням європейських принципів адміністративного права [34, с. 99; 67].

З огляду на зазначене, виникає необхідність врахування сучасних принципів європейського адміністративного права у національній системі принципів. У свою чергу, до таких принципів належать:

– принцип законності (англ. the principle of legality);

- принцип скасовності (можливості відкликання) незаконного адміністративного акта (англ. the revocability of unlawful administrative action);
- принцип недискримінації (англ. non-discrimination);
- принцип юридичної визначеності (англ. legal certainty);
- право на захист (фр. droit de la defence);
- принцип поваги до фундаментальних прав людини та громадянина (англ. respect for fundamental human rights);
- принцип належного управління (англ. good administration);
- принцип прозорості (англ. transparency);
- принцип застосування (англ. applicability) [3, с. 24-25].

Таким чином, можна простежити тенденції поєднання загальних та спеціальних принципів сучасного адміністративного права. Дійсно, наукові розробки останніх років відходять від класифікації принципів на загальні та спеціальні, виділяючи єдину групу принципів належного врядування в країнах-учасницях Європейського Союзу. Зі свого боку, Україна, у рамках євроінтеграційних процесів та адаптації національного законодавства до норм Європейського Союзу, активно впроваджує їх у повсякденність.

За таких обставин доцільно визначити принципи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу та розглянути їх зміст.

1. Принцип пріоритету забезпечення, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина (у межах дослідження – учасників освітнього процесу). Нормативно-правову регламентацію означений принцип отримав у нормах Конституції України, яка визначає, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [52]. Держава, в особі уповноважених суб'єктів, має здійснювати низку заходів з метою забезпечення, дотримання та захисту прав і свобод людини й громадянина. До таких заходів можна віднести створення дієвих державних та правових механізмів (наприклад, державного примусу) і провадження відповідної діяльності.

Щодо освітньої сфери, то необхідно наголосити на тому, що згідно зі ст. 53 Конституції України кожен має право на освіту [52]. Держава має створювати та забезпечувати реальні умови для належної реалізації учасниками освітнього процесу своїх прав і свобод в освітньому середовищі. Мається на увазі не лише якість освіти та її доступність, а також й безпечність освітнього середовища, відсутність у ньому різних проявів дискримінації, насилля та нерівності, що можуть проявлятися як булінг.

2. *Принцип верховенства права.* Він також належить до конституційно-регламентованих принципів та становить фундамент для всіх інших принципів права. Так, ст. 8 Основного Закону регламентує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [52], який передбачає верховенство Конституції України над іншими правовими актами національного законодавства, адже вона має найвищу юридичну силу й усі законодавчі акти мають прийматися на її основі та не суперечити їй.

3. *Принцип законності* у юридичній літературі вважається похідним від принципу верховенства права та означає виключність законодавства. Будь-яка діяльність має бути правомірною, тобто такою, що не суперечить нормам права. Ведучи мову про адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу, принцип законності передбачає легітимну регламентацію заходів, спрямованих на запобігання цьому соціально негативному явищу. Кожен із уповноважених державою суб'єктів має здійснювати свою діяльність у межах, чітко визначених законодавством. Однак принцип законності реалізується в двосторонньому зв'язку, а тому передбачає необхідність дотримання та непорушення учасниками освітнього процесу норм чинного законодавства. У свою чергу, у разі вчинення особою протиправного діяння, у державі передбачено наявність механізмів державного примусу, одним із проявів якого виступає діяльність уповноважених суб'єктів щодо притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Як було наголошено вище, вчинення проступку булінгу, згідно зі ст. 173-4 КУпАП визначає притягнення винної особи до адміністративної відповідальності.

4. Принцип компетентності. Означений принцип передбачає, що органи публічної влади мають здійснювати діяльність лише у межах своєї компетенції. Необхідно підкреслити, що категорія компетентності включає функції та повноваження суб'єкта публічної влади. У цьому разі функціями виступають основні напрями діяльності означеного суб'єкта, а повноваженнями – наявність закріплених прав та обов'язків. Зокрема, ст. 19 Конституції України визначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [52].

Розглядаючи принцип компетентності у рамках адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, можна також навести приклад міжнародного документа, яким цей принцип закріплено. Так, ст. 19 Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 р. наголошено на тому, що держави-учасниці (тобто й Україна) вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання [49].

5. Принцип співробітництва та взаємодії передбачає узгоджену діяльність суб'єктів, які належать до системи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу та уповноважені здійснювати антибулінгові заходи. Вважаємо, що лише злагоджена, цілісна та систематична діяльність здатна ефективно впливати на викорінення булінгу з сучасного освітнього середовища. Водночас необхідно звернути увагу на взаємодію органів Національної поліції, які уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення за вчинення проступку (булінгу) та органів судової влади, які здійснюють безпосередній розгляд справ та приймають рішення по ним.

Співробітництво та взаємодія у даному випадку передбачає не лише відносини між суб'єктами публічної влади, а й їх ефективну взаємодію із громадськими об'єднаннями, неурядовими організаціями, засобами масової

інформації та іншими суб'єктами, які здатні тим або іншим чином впливати на зменшення кількості випадків булінгу.

6. Принцип превенції. Зміст даного принципу полягає у тому, що головною метою діяльності суб'єктів публічного адміністрування має стати превентивна, аніж протидіюча, діяльність щодо булінгу. Превентивна діяльність має включати низку профілактичних і запобіжних заходів, які спрямовані на недопущення виникнення булінгу загалом. При цьому, аналіз чинної нормативно-правової бази, що регулює відповідні повноваження суб'єктів, показав, що вона, в переважній більшості, спрямована саме на протидію булінгу. Тобто, законодавець спрямовує діяльність компетентних суб'єктів з приводу діяння, яке вже фактично відбулось.

7. Принцип відповідальності. Уповноважені суб'єкти публічної влади, у тому числі й суб'єкти публічної адміністрації, несуть ретроспективну юридичну відповідальність у разі порушення ними норм чинного законодавства, відповідно до якого мають провадити свою діяльність. Громадськість наголошує також на доцільності виокремлення й морально-етичної відповідальності суб'єктів публічної влади за свою діяльність. З огляду на тематику дослідження, вважаємо за доцільне підтримати означену позицію щодо віднесення до принципу відповідальності також і морально-етичного аспекта.

8. Принцип належного управління. Цей принцип поєднує вимоги щодо використання найкращого досвіду управління та складається з низки окремих принципів, визначальну роль серед яких відіграють принцип участі, підзвітності, прозорості, ефективності і злагодженості [5, с. 39].

9. Принцип рівності. Вказаний принцип є ширшим за своїм змістом, аніж загальний принцип адміністративного права щодо рівності громадян перед законом, адже, окрім зазначеного, включає в себе також і принцип рівності прав і свобод людини. Тобто, виокремлений нами принцип є так званим «синтезом» двох окремих принципів, а тому характеризується дуальністю конституційного регулювання. Так, він знаходить своє зовнішнє вираження одразу в двох статтях Основного Закону (ст.ст. 21, 24). Принцип рівності в системі адміністративно-правового механізму запобігання та протидії булінгу означає, що кожна особа, яка

є учасником освітнього процесу, може звернутися до відповідних органів за допомогою та захистом у разі вчинення щодо неї булінгу незалежно від віку, статі та інших дискримінаційних характеристик. Головною умовою у даному випадку є те, що такою особою має бути виключно учасник освітнього процесу, адже в інакшому випадку вчинене проти такої особи діяння не може бути кваліфіковано як булінг.

10. Принцип недискримінації. Він знаходить своє закріплення в Конституції України, яка визначає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [52]. Цей принцип доповнює та розширює принцип рівності. Стосовно дітей як головних потенційних учасників булінгу (незалежно від того, в якій ролі дитина залучена до цього процесу – жертви, булера чи спостерігача), варто наголосити на тому, що всі діти повинні мати рівні права і рівень захисту без дискримінації за ознаками свого віку, раси, статі, сексуальної орієнтації, статевої ідентифікації, національності, етнічного або соціального походження, мови, релігії, соціально-економічного становища, сімейного стану, сімейних відносин, здоров'я, непрацездатності, політичних, релігійних або інших переконань або цими ознаками батьків, опікунів [212, с. 8]. З означеного випливає, що принцип недискримінації відносно дітей поширюється не лише на їх особисті індивідуальні якості (характеристики), а також і особисті якості їх батьків або осіб, які їх замінюють.

11. Принцип толерантної поведінки є похідним від принципу недискримінації та прямо закріплений у Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО від 16.11.1995 р. Згідно зі ст. 1 вказаної Декларації толерантність розкривається крізь категорію терпимості, яка означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Терпимість – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму, демократії, верховенства права. Це означає визнання того, що люди за своєю природою

розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою та цінностям і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність [26]. Вважаємо, що одним із напрямів адміністративно-правового механізму запобігання булінгу має стати відповідна правороз'яснювальна діяльність з метою формування в учасників освітнього середовища (в першу чергу, дітей) толерантних відносин, які базуються на принципах рівності та недискримінації.

12. Принцип гуманізму та справедливості передбачає визнання цінності людини, її життя, гідності та честі (людяність), а також правильне, об'єктивне й неупереджене ставлення до неї (справедливість). В адміністративно-правовому механізмі запобігання булінгу означений принцип проявляється в обов'язку з боку представників органів публічної влади ввічливого та шанобливого ставлення до осіб, які звернулися до них за допомогою з питань вчинення проти них булінгу (тобто, жертви), а також щодо інших суб'єктів, які тим або іншим чином причетні до даного діяння (булери, спостерігачі, батьки, особи, що їх замінюють, керівник закладу освіти тощо).

13. Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини. Означений принцип передбачений Законом України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III, а також визнаний на міжнародному рівні як фундаментальний принцип захисту прав дітей. Зміст цього принципу зводиться до обов'язку держави гарантувати й забезпечувати, у максимально можливій мірі, права дитини на життя, фізичний, розумовий, емоційний і соціальний розвиток, благополуччя, здоров'я та безпеку, а також захист гідності, честі й індивідуальності дитини.

З огляду на міжнародний досвід, цей принцип передбачає, щоб під час здійснення будь-якої діяльності суб'єктів публічної влади, у тому числі й при адміністративних і судових процедурах, має враховуватися думка і побажання дитини, зважаючи на її вік та ступінь зрілості [212; 245].

14. Принцип нульової терпимості до проявів булінгу означає формування такого суспільного середовища, яке виключатиме факти вчинення булінгу. Усталення у свідомості людей розуміння булінгу як соціально негативного явища,

яке характеризується не лише караністю (як показує практика, від законодавчого закріплення адміністративної відповідальності за вчинення булінгу кількість фактично скоєного булінгу не зменшилася), а й девіантного відхилення від загальних норм, яке шкодить фізичному та психічному здоров'ю не лише жертв, а й здоров'ю (зокрема, психічному) інших його учасників (булерів та спостерігачів).

Таким чином, принципи в системі адміністративно-правового механізму запобігання булінгу посідають визначальне місце серед інших елементів нормативно-правового блоку. Вважаємо за доцільне визначені вище принципи, із урахуванням логічного підходу до викладу матеріалу та з метою його структуризації, поділити на дві групи: *органічні* та *організаційно-функціональні*.

Так, *органічні принципи* становлять фундаментальну основу й визначають саму природу булінгу та відповідних прав учасників освітнього процесу, які порушуються при його здійсненні. Без означених принципів, в цілому, не можна вести мову про необхідність забезпечення прав і свобод учасників освітнього процесу загалом та дітей, як основну категорію цих учасників, зокрема. Органічними принципами адміністративно-правового механізму запобігання булінгу є: принципи рівності, недискримінації, толерантної поведінки, забезпечення найкращих інтересів дитини, нульової терпимості до проявів булінгу.

Організаційно-функціональні принципи впливають із мети, призначення та діяльності суб'єктів публічного адміністрування й безпосередньо впливають на реалізацію адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. До них належать: принцип пріоритету забезпечення, дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина (учасників освітнього процесу), принцип верховенства права, законності, компетентності, співробітництва та взаємодії, превенції, відповідальності, належного управління, гуманізму та справедливості.

Останнім елементом нормативно-правового механізму запобігання булінгу виступають акти застосування норм права.

Так, у теорії права визначають, що акт застосування норм права (правозастосовний акт) – це індивідуальний правовий акт-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права, що встановлює (змінює, припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за вчинене ними правопорушення [169, с. 349]. При цьому, принципово відмітити, що акти застосування норм права є ширшою категорією від індивідуальних адміністративних актів та включають в себе останніх.

Значення актів застосування норм права полягає у правореалізаційній спрямованості вказаних документів, які, тим самим, знаходять свій зовнішній вияв динамічної сторони нормативно-правового механізму, що полягає не у певній фіксації правової норми в нормативно-правовому акті, а у застосуванні даної норми в реальній життєвій ситуації. Актами застосування норм права в адміністративно-правовому механізмі запобігання та протидії булінгу виступають протоколи про адміністративні правопорушення та рішення судових органів щодо розгляду справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу.

Протокол – документ, який засвідчує певний факт, подію [173]. Відповідно до ст. 256 КУпАП та Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції» від 06.11.2015 р. № 1376 у протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються: дата і місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення); місце і час вчинення адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, прізвище викривача (за його письмовою згодою), якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи [47]. Окрім того, у ньому має бути чітко зазначено сутність конкретного проступку, яка повинна точно відповідати

ознакам складу адміністративного правопорушення, зазначеного у відповідній статті КУпАП, згідно з якою складено протокол. До того ж, до протоколу повинні бути додані докази вчиненого правопорушення [142].

Означені обставини на практиці досить ускладнюють процес притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу, адже судові органи, досліджуючи матеріали справи, у тому числі й протоколи, складені органами Національної поліції, у зв'язку з відсутністю в них необхідної інформації, надсилають їх на доопрацювання до визначених органів. Наприклад, Постановою Білозерського районного суду Херсонської області від 11.03.2019 р. визначено матеріали справи про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-4 КУпАП, повернути до Білозерського ВП ХВП ГУНП в Херсонській області для належного оформлення, адже вони надійшли на розгляд до суду без зазначення конкретних дій особи, яка вчинила булінг, часу та способу вчинення таких дій і наслідків, які виникли для потерпілої особи в результаті цих дій. Окрім того, до протоколу фактично не додано будь-яких доказів. За вказаних обставин суд позбавлений можливості об'єктивно розглянути справу про адміністративне правопорушення та прийняти рішення про наявність чи відсутність в діях винної особи складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-4 КУпАП [109].

Варто пам'ятати, що п. 7 ст. 247 КУпАП регламентовано, що провадження у справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю за обставин закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених ст. 38 КУпАП, яка, у свою чергу, визначає, що якщо справи про адміністративні правопорушення підвідомчі суду, стягнення може бути накладено не пізніше, як через три місяці з дня вчинення правопорушення [47].

Як наслідок, для судової практики характерні випадки, коли особу, у зв'язку із закінченням строків, не було притягнуто до адміністративної відповідальності, хоча судом і визнано її вину. Зокрема, Постановою Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 25.07.2019 р. особу було визнано

винною у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП, внаслідок скоєння булінгу її сином, але провадження у справі про адміністративне правопорушення відносно неї було закрито на підставі п. 7 ч. 1 ст. 247 КУпАП, у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності, передбачених ч. 2 ст. 38 КУпАП [114].

Тобто, винна у вчиненні булінгу особа (або ж її батьки чи особи, які їх замінюють) залишається непокараною у зв'язку з помилками правового, організаційного та навіть технічного характеру, допущеними представниками Національної поліції при заповненні протоколів про адміністративне правопорушення. Відтак вважаємо, що це негативно впливає на весь антибулінговий адміністративно-правовий механізм, адже значно знижує рівень його ефективності. У свою чергу, органи Національної поліції мають належним чином здійснювати свої повноваження у відповідності до принципів професіоналізму та доброчесності. Але недбале ставлення до своїх посадових обов'язків детермінує безкарність винних осіб, які, відповідно до чинного законодавства, мають бути притягнені до юридичної відповідальності.

Наступним видом правозастосовних актів у адміністративно-правовому механізмі запобігання та протидії булінгу є судові рішення. Так, судові рішення – це акти застосування норм права, що видаються судовими органами у формі ухвал, рішень, постанов та пов'язані із розглядом конкретної справи про адміністративне правопорушення. У даному контексті вважаємо за необхідне розглянути склад правопорушення, передбаченого ст. 173-4 КУпАП, адже саме його наявність або відсутність визначає реальну можливість притягнення винної особи до юридичної відповідальності. Так, відповідний розгляд складу адміністративного правопорушення буде проведено на основі аналізу судових рішень, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Детально не зупиняючись на теоретичних аспектах адміністративного права, зазначимо, що юридичний склад адміністративного правопорушення передбачає наявність сукупності ознак, які дозволяють певне діяння

кваліфікувати як проступок – булінг (цькування). До таких ознак належать об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Об'єкт складу адміністративного правопорушення – це суспільні відносини, на які спрямоване посягання. Вказаний об'єкт поділяється на загальний, родовий, видовий і безпосередній, які складають ієрархічну структуру та визначають те, на що спрямоване конкретне адміністративне правопорушення [58]. Так, з огляду на судову практику, а також положення КУпАП, можна стверджувати, що:

1) *загальний об'єкт* досліджуваного проступку становлять громадський порядок та громадська безпека;

2) *родовим об'єктом* виступають суспільні відносини, що виникають у сфері освітнього середовища;

3) *видовий об'єкт* – здоров'я, честь, гідність, недоторканість особи, а саме – учасника освітнього процесу;

4) *безпосереднім об'єктом* є здоров'я, честь, гідність, недоторканість конкретного учасника освітнього процесу, який став жертвою булінгу.

Об'єктивна сторона характеризує зовнішнє вираження проступку, яке є досить об'ємним за своїм змістом та може проявлятися у:

– по-перше, діяннях, тобто дії (ч. 1-4 ст. 173-4 КУпАП) або бездіяльності (ч. 1-5 ст. 173-4 КУпАП). Водночас необхідно звернути увагу на той факт, що булінг як діяння у судовій практиці розглядається саме у формі вчинення дій.

Щодо дій, то вони можуть бути різноманітних видів та форм, про які ми вели мову у першому розділі нашого дослідження. До того ж, Наказом Міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646 серед таких діянь виділено: умисне позбавлення їжі, одягу, коштів, документів, іншого майна або можливості користуватися ними, перешкоджання в отриманні освітніх послуг, примушування до праці та інші правопорушення економічного характеру; словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння,

спрямовані на обмеження волевиявлення особи; будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, зокрема принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська, образи, жарти, погрози, поширення образливих чуток; будь-яка форма небажаної фізичної поведінки, зокрема ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, завдання ударів; інші правопорушення насильницького характеру [32]. Своєю чергою, бездіяльність проявляється у неповідомленні керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу [47].

Аналіз судових рішень, пов'язаних із булінгом, показав, що в більшості випадків у постановках судових органів не вказуються конкретні діяння, які вчинив булер стосовно жертви. Судді обмежуються загальними формулюваннями, як приклад, вчинення психологічного насильства (Постанова Славутицького міського суду Київської області від 12.03.2019 р. [127]), фізичного насильства (Постанова Борщівського районного суду Тернопільської області від 03.11.2020 р. [112]), поєднання фізичного і психологічного насильства (Постанова Шевченківського районного суду м. Києва від 12.03.2019 р. [131]; Постанова Заводського районного суду м. Дніпродзержинська від 10.10.2019 р. [117]). Лише поодинокі постанови судових органів більш деталізовано визначають об'єктивну сторону складу досліджуваного правопорушення. Зокрема, у Постанові Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 13.06.2019 р. зазначена об'єктивна сторона, а саме – розповсюдження неправдивої інформації відносно потерпілого, нацьковування на нього інших дітей, обзивання та насмішливі погляди у його бік, внаслідок чого потерпілий був побитий [119];

– по-друге, у наслідках таких діянь – завдання шкоди психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. З огляду на судову практику, наслідки булінгу відіграють ключову роль при визначенні наявності складу проступку (Постанова Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 18.11.2019 р. [130]; Постанова Нововоронцовського районного суду Херсонської області від

08.04.2019 р. [124]; Постанова Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 02.04.2019 р. [129]);

– по-третє, причинному зв'язку між діянням та негативними наслідками.

При визначенні об'єктивної сторони, при кваліфікації діяння як булінгу також мають значення час, місце, умови, способи й засоби вчинення даного правопорушення. Перш за все, означені обставини фіксуються органами Національної поліції у протоколі про адміністративне правопорушення та пізніше зазначаються у постановках судових органів про притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності. Вказані ознаки об'єктивної сторони (час, місце, умови та способи) є обов'язковими елементами протоколів, адже, як показує практика, відсутність цих складових частин може стати підставою для повернення матеріалів судової справи на доопрацювання, що може призвести до негативних наслідків, про які мова йшла вище.

У даному контексті доцільно звернути увагу на те, що правотворчий орган чітко регламентує, що до булінгу належать випадки, які відбуваються безпосередньо у приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях (включно з навчальними приміщеннями, приміщеннями для занять спортом, проведення заходів, коридорами, роздягальнями, вбиральнями, душовими кімнатами, їдальнею тощо) та (або) за межами закладу освіти під час заходів, передбачених освітньою програмою, планом роботи закладу освіти та інших освітніх заходів, що організуються за згодою керівника закладу освіти, у тому числі дорогою до (із) закладу освіти [32]. Тобто, булінг обмежується у просторі та часі, а тому можливість притягнення винної особи за вчинення булінгу одним учасником освітнього процесу відносно іншого поза межами закладу освіти і поза навчальний час фактично нівелюється. За такої постановки питання низка булінгових дій виходить за межі нормативного визначення й не підпадає під кваліфікацію діяння як булінгу. Перш за все, це стосується кібербулінгу, який не має ні часових, ні географічних обмежень. Дійсно, якщо булінг завершується, коли жертва покидає заклад освіти, то кібербулінг продовжується цілодобово, незалежно від місцезнаходження жертви та булера.

Наступною ознакою юридичного складу адміністративного правопорушення є *суб'єкт*. Характеристиками, що визначають суб'єкта проступку, є вік та осудність. Згідно зі ст. 12 КУпАП, адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку [47]. Осудність передбачає усвідомлення особою своїх дій та керування ними.

Суб'єкт – це, зазвичай, особа, яка безпосередньо вчинила адміністративне правопорушення. Однак, із урахуванням формулювання санкцій ст. 173-4 КУпАП, можна вести мову про те, що суб'єктами також можуть бути особи, які є відповідальними за осіб, які вчинили булінг або ті особи, які не повідомили органи Національної поліції про факт вчинення булінгу [58]. Так, з огляду на зазначене, суб'єктами досліджуваного проступку виступають:

1) учасники освітнього процесу, яким на момент вчинення булінгу виповнилося шістнадцять років (зокрема, Постанова Голосіївського районного суду м. Києва від 18.04.2019 р. [115]; Постанова Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 07.06.2019 р. [132]);

2) батьки або особи, які їх замінюють (у разі вчинення булінгу малолітньою особою або особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років) (наприклад, Постанова Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 25.07.2019 р. [114]; Постанова Заводського районного суду м. Дніпродзержинська від 03.05.2019 р. [116]);

3) керівник закладу освіти, в якому відбувся булінг (як приклад, Постанова Бучацького районного суду Тернопільської області від 26.11.2019 р. [113]).

Суб'єктивна сторона висвітлюється шляхом визначення вини, мотиву та мети проступку. При кваліфікації діяння як булінгу першочерговою умовою постає визначення прямого умислу особи при здійсненні цькування потерпілого (жертви). Аналіз численних судових рішень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу показав, що відсутність умислу в діях особи виключає склад правопорушення (наприклад, Постанова Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 05.02.2019 р. [111];

Постанова Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 08.10.2019 р. [121]; Постанова Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 13.04.2020 р. [123]).

Таким чином, з урахуванням викладеного, можна зробити висновок, що концепція забезпечення належних і безпечних умов освітнього середовища шляхом законодавчого закріплення адміністративної відповідальності за здійснення булінгу, беззаперечно, є важливим кроком при становленні належного адміністративно-правового механізму його запобігання та протидії. Однак, на сьогоднішній день в Україні ще не сформована якісна практика правозастосовної діяльності з приводу притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за вчинення булінгу. Процедурі складення протоколів про адміністративні правопорушення притаманні певні недоліки, пов'язані з професіоналізмом та добросовістю посадових осіб Національної поліції. Окрім того, постанови судових органів характеризуються строкатістю та плюралізмом правозастосовного тлумачення правових норм.

Отже, нормативно-правовий механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу – це сукупність заходів та процедур адміністративно-правового регулювання, які реалізуються уповноваженими суб'єктами, регламентовані нормами права, що знаходять своє зовнішнє вираження у нормативно-правових актах та спрямовані на профілактику, запобігання та протидію булінгу. Основними елементами нормативно-правового механізму адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу є норми права, принципи та акти застосування норм права.

Аналіз нормативно-правового механізму адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні дозволяє стверджувати, що на сьогоднішній день він характеризується рядом недоліків. Серед основних з них можна виокремити: 1) відсутність виваженої загальнодержавної антибулінгової політики; 2) відсутність спеціалізованого законодавчого акта, який би комплексно регулював питання запобігання та протидії булінгу; 3) відсутність нормативно-правової регламентації принципів адміністративно-правового механізму

запобігання булінгу; 4) законодавчо визначені процедури, які, в переважній більшості, спрямовані на протидію булінгу, аніж на запобігання йому; 5) низька якість протоколів про адміністративні правопорушення за вчинення булінгу; б) низький рівень правозастосовної практики судовими органами при вирішенні справ, пов'язаних з булінгом; 7) відсутність нормативно-правової регламентації булінгу, який здійснюється поза освітнім процесом (зокрема, кібербулінгу).

Вважаємо, що наявність вказаних недоліків значно знижує рівень ефективності та дієвості сучасного антибулінгового адміністративно-правового механізму. Вирішення означених проблем потребує системного підходу, у першу чергу, з боку органів публічної влади, адже без належного нормативно-правового механізму запобігання булінгу неможливо якісно здійснювати діяльність, пов'язану з мінімізацією та ліквідацією означеного соціально негативного явища на території України.

2.3 Організаційно-інституційний механізм запобігання булінгу в Україні

Належна реалізація нормативно-правової складової адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні неможлива без наявності організаційно-інституційної системи вказаного механізму, яка завдяки поєднанню сталих і динамічних структурних елементів формує окремий механізм. Так, організаційно-інституційний механізм запобігання булінгу являється складовою загального антибулінгового адміністративно-правового механізму та виступає окремою підсистемою, яка передбачає наявність взаємозалежних і взаємоузгоджених елементів, що обумовлюють реалізацію сучасної антибулінгової національної політики. До елементів означеної підсистеми першочергово варто віднести систему суб'єктів, до повноважень яких належить реалізація вказаної політики, а також компетентних суб'єктів реагування на конкретні випадки булінгу, які у своїй сукупності утворюють загальну категорію «суб'єкти запобігання булінгу». Дана категорія як основний елемент організаційно-інституційного механізму виступає ключовим індикатором всіх

наступних елементів такого механізму, які безпосередньо пов'язані з ним та впливають з нього. Серед таких елементів варто виокремити компетенцію, порядок діяльності й її організацію, форми та способи (методи) її реалізації. Тобто, елементи, які тим або іншим чином визначають організацію діяльності суб'єктів запобігання та протидії булінгу.

Із урахуванням вказаного вважаємо за доцільне у межах даного підрозділу розглянути окреслені елементи досліджуваного механізму, з'ясувати їх особливості та виокремити, у разі наявності, недоліки їх діяльності з можливістю подальшого визначення напрямів удосконалення даного механізму загалом та окремих його структурних елементів зокрема. У цьому випадку основний акцент буде зроблено на суб'єктах запобігання та протидії булінгу як визначальному елементі організаційно-інституційного механізму. Саме тому, у залежності від визначеної нами системи цих суб'єктів, буде побудовано дослідження у межах даного підрозділу. Спочатку визначимо систему вказаних суб'єктів, а потім розглянемо кожен з них, поетапно висвітлюючи всі подальші елементи організаційно-інституційного механізму запобігання булінгу.

Однак, перед тим, як перейти до безпосереднього розгляду питання, варто зупинити увагу на теоретичних аспектах виокремлення організаційно-інституційного механізму в контексті національного адміністративно-правового антибулінгового механізму. Насамперед, оглядово розглянемо категорію «інституція», щоб наші подальші судження мали фактологічну базу.

Етимологічно «інституція» походить від лат. «*institutio*», що означає настанова. Великий тлумачний словник сучасної української мови та Словник іншомовних слів під нею розуміють установу, заклад, а також частину, підрозділ установи, закладу. Вказані словники «інституційний» та «інституціональний» подають синонімами, котрі трактуються як «такий, що пов'язаний з управлінням, регулюванням окремих сфер, галузей, суспільних відносин» [18, с. 507; 172]. Відтак можна стверджувати, що інституція є дуальною категорією, яка уособлює, з одного боку, конкретний орган або установу, а з іншого – процес діяльності, що пов'язаний з управлінням й адмініструванням певної сфери суспільного життя.

Щодо наукового розуміння означеної категорії, наприклад, О. Федорчак у своєму дослідженні здійснив комплексний аналіз сучасних наукових напрацювань, присвячених даній проблематиці та дійшов до висновків, що під інституційним механізмом розуміють: 1) сукупність інститутів, організацій, закладів і установ різного рівня та статусу (зокрема і систему органів державного управління та місцевого самоврядування), які забезпечують реалізацію державної політики у певній сфері; 2) сукупність взаємозв'язків між інститутами; цілісну систему взаємин між певними інститутами, побудовану на комплексі формалізованих правил їх поведінки; 3) спосіб здійснення публічної влади уповноваженими суб'єктами у певній сфері суспільного життя; 4) процес обміну інформацією та ресурсами між інститутами, що забезпечують закріплення норм і правил поведінки; 5) послідовність етапів певної діяльності чи процесів; б) сукупність органів та організація їх діяльності [194, с. 55-56]. Тобто, інституційний механізм виступає масштабною та інтегруючою категорією, яка поєднує в собі цілий комплекс елементів статичного та динамічного характеру.

За таких обставин закономірною визначається логічність здійсненого нами виокремлення організаційно-інституційного блоку в адміністративно-правовому механізмі запобігання булінгу в Україні, оскільки він передбачає наявність разом із інституціями, під якими ми розуміємо суб'єктів запобігання та протидії булінгу, також організаційний аспект реалізації ними своїх повноважень, форми та методи їх діяльності. Отже, обґрунтувавши доцільність виокремлення в адміністративно-правовому механізмі запобігання булінгу окремого організаційно-інституційного блоку, що, фактично, є самостійним механізмом, вважаємо за необхідне розглянути його детальніше.

Як наголошувалось вище, ключовими елементами антибулінгового організаційно-інституційного механізму являються суб'єкти запобігання булінгу, які становлять окрему підсистему. Говорячи про будь-яку систему, в першу чергу, необхідно надати її теоретичне визначення з метою логічної побудови викладу матеріалу та подальшого розуміння сутності дослідження. Аналізуючи низку тлумачних словників можна вести мову про те, що під системою, зазвичай,

розуміють ціле, яке складається з окремих частин. Так, система – це порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь; форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ тощо); сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [18, с. 1328-1329]. Таким чином, система являє собою взаємоузгоджену, впорядковану, планомірну, функціональну сукупність елементів, об'єднаних за спільними ознаками, які утворюють певну єдність та цілісність.

Трансферуючи зазначене на сферу запобігання булінгу, треба зауважити, що ні в наукових колах, ні в нормативно-правовій базі немає уніфікованого бачення категорії «система суб'єктів запобігання булінгу». Перш за все, це детерміновано відсутністю усталеної правової конструкції та існуванням подібних термінологічних елементів, таких, як «система суб'єктів профілактики булінгу», «система суб'єктів протидії булінгу», «система суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу» тощо.

На нашу думку, означений плюралізм назв, по суті єдиної категорії, не має вагомого змістовного навантаження, адже визначає різні етапи одного явища. Запобігання стосується так званого «добулінгового» вчинення дій будь-якого характеру, що визначені чинним законодавством як булінг (превентивний етап). У той же час, протидія та реагування у разі настання випадку булінгу вже за своїм змістом дозволяють вести мову про вже скоєний факт цькування (протидіючий етап). У зв'язку із зазначеним, вважаємо за доцільне визначити єдину правову категорію, яка, хоча й містить словосполучення «запобігання булінгу», однак стосується всіх подальших етапів його прояву. Утвердження даного терміну як уніфікованого та загальноприйнятого для досліджуваної сфери, має обумовлюватись тим, що, у разі ефективного здійснення запобігання булінгу, потреба у протидії йому повинна нівелюватись. Адже головною метою адміністративно-правового механізму є не усунення негативних наслідків цькування, а недопущення вчинення булінгу загалом. За таких умов

визначальною метою сучасної антибулінгової національної політики має стати саме запобігання булінгу, а не протидія й реагування на факти його здійснення.

На сьогодні відсутні наукові напрацювання, присвячені аналізу суб'єктів запобігання булінгу та формуванню їх системи. Не регламентовані зазначені питання й на рівні законодавства, що додатково актуалізує доцільність нашого дослідження. При цьому, певний перелік суб'єктів, які належать до вказаної категорії, визначено Наказом Міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646 [32]. Зокрема, це суб'єкти реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти. Однак, категорія «суб'єкти запобігання булінгу» є ширшою за своїм змістом, аніж «суб'єкти реагування на випадки булінгу», та включає в себе останніх.

Щодо безпосередніх суб'єктів, до повноважень яких належить діяльність із приводу запобігання булінгу, то окремих з них регламентовано Законом України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Однак, законодавцем вони прямо не визначені, й тому їх віднесення до досліджуваної нами категорії впливає лише зі змісту положень даного Закону.

Враховуючи викладене, можна констатувати, що система суб'єктів запобігання булінгу складається з двох груп, до першої з яких належать суб'єкти, що уповноважені формувати та реалізовувати національну антибулінгову політику, а саме – органи публічної влади, зокрема державної влади та місцевого самоврядування, які, згідно з чинним законодавством, наділені відповідним обсягом прав та обов'язків у сфері запобігання булінгу; до другої – суб'єкти реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти, до яких законодавець відносить: службу освітнього омбудсмена; служби у справах дітей; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; органи місцевого самоврядування; керівників та інших працівників закладів освіти; засновників закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган; територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України [32]. З метою забезпечення цілісності та системності дослідження адміністративно-правового механізму запобігання

булінгу, вважаємо за доцільне розглядати вищенаведені групи суб'єктів у їх синтезі, адже вони у своїй сукупності утворюють загальну категорію «суб'єкти запобігання булінгу» [183].

Водночас, необхідно зазначити, що детальний аналіз категорії «суб'єкти запобігання булінгу» виходить за межі адміністративного права. Це зумовлено тим, що дана категорія більшою мірою є соціальною, а не правовою, а тому включає не лише суб'єктів, які наділені управлінськими і владно-розпорядчими повноваженнями, а також інших осіб, організацій та установ, які безпосередньо або опосередковано здійснюють заходи виховного та навчального характеру з метою запобігання та протидії булінгу. До того ж, суб'єктами запобігання булінгу також виступають вищі органи влади, які, хоча й прямо не відносяться до суб'єктів публічного адміністрування, однак їх правотворча діяльність безпосередньо впливає на адміністративну діяльність публічних органів, у тому числі й у сфері запобігання булінгу.

Таким чином, на сьогодні до системи суб'єктів запобігання булінгу в Україні належать: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Міністерство культури та інформаційної політики, Міністерство молоді та спорту України, освітній омбудсмен, Національна поліція та її територіальні органи, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, місцеві органи виконавчої влади та їх структурні підрозділи (департаменти, управління, служби у справах дітей), органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи (управління освіти), центри соціальних служб, засновники закладів освіти, керівники закладів освіти, педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти, громадські об'єднання, юридичні клініки закладу вищої освіти, засоби масової інформації, представники психологічних служб, батьки та особи, що їх замінюють. Вважаємо за доцільне розглянути кожен із них.

Відповідно до ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент [52]. Верховна Рада України, уособлюючи законодавчу гілку влади, а, відповідно, будучи єдиним законодавчим органом в Україні, шляхом регламентації на вищому законодавчому рівні визначає загальні засади здійснення державної політики в різних сферах суспільного життя, у тому числі й у сфері освіти, а, відтак у сфері запобігання булінгу. Отже, основним атрибутом діяльності Верховної Ради України є прийняття законів.

Ведучи мову далі про законотворчу діяльність парламенту та його роль у формуванні антибулінгової політики, варто зазначити, що Конституція України закріплює, що виключно законами України визначаються, серед іншого, права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; засади регулювання виховання, освіти, культури і охорони здоров'я [52]. Тобто, засади регулювання освіти мають бути визначені лише на рівні законів. Зокрема, зазначене положення знаходить своє тлумачення й деталізацію у ч. 2 ст. 5 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, в якій указано, що державну політику у сфері освіти визначає Верховна Рада України [159].

Таким чином, можна стверджувати, що Верховна Рада України належить до органів загальної компетенції у сфері освіти та, зокрема, запобігання булінгу, основне призначення якої полягає у прийнятті законів, якими визначено фундаментальні засади здійснення державної влади у визначеній сфері. Так як закон має вищу юридичну силу, підзаконні нормативно-правові акти, які деталізують та конкретизують положення законів, не можуть суперечити йому. У даному контексті доцільно підкреслити, що саме на рівні закону було введено в юридичну площину категорію «булінг» та регламентовано юридичну, а саме – адміністративну відповідальність за його вчинення (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII).

Наступною важливою умовою віднесення парламенту до суб'єктів запобігання булінгу, окрім законодавчої функції, виступають повноваження щодо

парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, який здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений ВРУ) [52; 163]. Особливістю діяльності Уповноваженого ВРУ є те, що до нього може звернутись будь-яка особа, незалежно від громадянства. Вважаємо, що право кожного на звернення до Уповноваженого ВРУ виступає однією з важливих гарантій забезпечення прав і свобод людини і громадянина у демократичній, соціальній, правовій державі.

Окрім розгляду звернень фізичних осіб, ще однією важливою формою діяльності Уповноваженого ВРУ є його щорічні доповіді. Так, згідно зі ст. 18 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ протягом першого кварталу кожного року представляє Верховній Раді України щорічну доповідь у формі звіту про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні та про виявлені недоліки в законодавстві щодо їх захисту, а також мають бути визначені висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина [163].

Зокрема, у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік у Розділі 3 «Дотримання прав дитини» окремою складовою визначено пункт «Протидія булінгу та дотримання прав дітей у кіберпросторі», аналіз якого дозволив сформулювати наступні висновки щодо місця Уповноваженого ВРУ в адміністративно-правовому механізмі запобігання булінгу в Україні:

– по-перше, його роль обумовлена здійсненням парламентського контролю шляхом розгляду звернень громадян та інших осіб, визначених ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. Відповідно до вищезазначеної Доповіді, із загальної кількості звернень щодо порушень прав дітей на освіту – 34 % стосуються порушення їхнього права на гідне ставлення, а також фізичного та психологічного насилля з боку однолітків, педагогів, батьків, інших учнів [202, с. 86]. Вказаний

парламентський контроль носить не декларований, а реальний характер, про що свідчать кількість звернень до Уповноваженого протягом означеного в Доповіді періоду;

– по-друге, розгляд звернення громадян має дієвий вплив на вирішення проблем булінгу в освітньому середовищі. Цікавим видається факт, що за результатами розгляду Уповноваженим ВРУ конкретної справи про булінг, який було здійснено педагогічним працівником відносно учня, цього педагога було притягнуто не до адміністративної, а до дисциплінарної відповідальності. Однак, в аналізованому документі досить нечітко зазначені обставини даної справи, а тому неможливо здійснити її повний аналіз. Зокрема, вказано, що «після втручання Уповноваженого до педагога було застосовано заходи дисциплінарного впливу» [202, с. 87], без подальшої деталізації та обґрунтування. Не дивлячись на відсутність конкретизації, зазначений приклад підтверджує результативність його діяльності;

– по-третє, він виступає ініціатором та організатором загальнодержавних антибулінгових заходів;

– по-четверте, здійснює потужну аналітичну діяльність, спрямовану на визначення кількісно-якісних показників у сфері запобігання булінгу. Як приклад, відповідно до проведеного аналізу щодо необхідності захисту дітей у кіберпросторі, Уповноваженим зроблено висновок, що 60% дітей потребують захисту в Інтернет-просторі [202, с. 87];

– по-п'яте, акцентує увагу на тому, що чинне законодавство з проблематики булінгу визначає переважно притягнення до юридичної відповідальності, оминаючи питання профілактики щодо запобігання явищу булінгу, зокрема превентивної роботи з потерпілими та кривдниками [202, с. 86-87];

– по-шосте, звертає увагу на необхідності комплексного підходу до інформаційно-просвітницької роботи Урядом, засобами масової інформації, виробниками медіа контенту як важливої складової протидії явищу булінгу [202, с. 88].

Таким чином, з викладеного випливає, що Уповноважений ВРУ здійснює низку важливих повноважень, які спрямовані на забезпечення додержання та захисту учасників освітнього середовища від різноманітних проявів насилля, у тому числі й булінгу. У свою чергу, це дозволяє вести мову про те, що зазначений суб'єкт закономірно посідає одне з ключових місць в системі суб'єктів запобігання булінгу в Україні.

Переходячи до наступного суб'єкта досліджуваної системи, а саме – Президента України, варто звернути увагу на той факт, що він не належить до суб'єктів публічного адміністрування, але його розгляд у межах нашого дослідження, як і розгляд Верховної Ради України, обумовлений його правовим статусом. Так, згідно зі ст. 102 Конституції України Президент України є главою держави і виступає від її імені, а також виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [52]. Означена норма – це вихідне положення щодо місця Президента України в системі адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні, так як він є гарантом прав і свобод людини і громадянина, у тому числі й учасників освітнього середовища.

У даному контексті доцільно виокремити інституцію Уповноваженого Президента України з прав дитини (далі – Уповноважений Президента), основна мета діяльності якого полягає у забезпеченні здійснення главою держави компетенції щодо забезпечення додержання конституційних прав дітей [103]. На відміну від Уповноваженого ВРУ, Уповноважений Президента наділений переважно наглядовими повноваженнями, які спрямовані на збирання та аналіз інформації, у той час як Уповноважений ВРУ шляхом розгляду звернень має можливість запускати відповідні механізми впливу, спрямовані на додержання та захист прав і свобод людини і громадянина.

Отже, діяльність Уповноваженого Президента як суб'єкта запобігання булінгу, характеризується особливостями, які, перш за все, пов'язані з його аналітичною та профілактичною спрямованістю. На нашу думку, такий стан речей є досить закономірним та випливає із самої сутності даного інституту, який

фактично створено як допоміжний орган при Президентові України, що має забезпечувати діяльність останнього як гаранта конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Кабінет Міністрів України уособлює вищий рівень виконавчої влади в Україні, а тому виступає основним суб'єктом публічного адміністрування у всіх, без виключення, сферах суспільного життя. Загальна компетенція даного органу закріплена в Конституції України. Детально не зупиняючись на конституційних положеннях, в яких регламентовано правовий статус Уряду, зазначимо лише ті, які можна віднести до організаційно-інституційного механізму запобігання булінгу в освітньому середовищі [52]. Конкретизує конституційні норми Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII. Так, ст. 20 вказаного Закону визначено повноваження Кабінету Міністрів України за різними сферами суспільного життя, серед яких визначальне місце посідають повноваження у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина й у сфері освіти [153].

Розглядаючи діяльність Кабінету Міністрів України у сфері освіти загалом та запобігання булінгу зокрема, особливої уваги заслуговує освітній омбудсмен, на якого Кабінетом Міністрів України покладено обов'язки стосовно виконання завдань щодо захисту прав у сфері освіти.

Правовою основою діяльності освітнього омбудсмена є ст. 73 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII та Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання освітнього омбудсмена» від 06.06.2018 р. № 491, якою затверджені Положення про освітнього омбудсмена й Порядок та умови звернення до освітнього омбудсмена.

Аналіз вказаних законодавчих актів дозволяє стверджувати, що освітній омбудсмен наділений значним обсягом повноважень у сфері освіти, детальний розгляд яких може слугувати предметом окремого дослідження. У зв'язку з логікою викладу матеріалу, а також із урахуванням вимог до обсягу дисертації, вважаємо за доцільне визначити лише ті аспекти інституту освітнього омбудсмена, які стосуються діяльності, пов'язаної з булінгом та заходами щодо

його запобігання. Так, освітній омбудсмен відповідно до покладених на нього завдань має право: розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах; повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства; звертатися до органів державної влади, правоохоронних органів щодо виявлених фактів порушення права людини на освіту та законодавства у сфері освіти тощо [31]. До того ж, Законом України «Про освіту» визначено профільне у контексті нашого дослідження право освітнього омбудсмена аналізувати дотримання законодавства стосовно учасників освітнього процесу, які постраждали від булінгу, стали його свідками або вчинили булінг [159]. Отже, вказану посадову особу можна вважати провідним суб'єктом запобігання булінгу, до повноважень якої предметно віднесено антибулінгову діяльність.

Адміністративні процедури розгляду звернень учасників освітнього процесу інститутом освітнього омбудсмена регламентовано Порядком та умовами звернення до освітнього омбудсмена, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання освітнього омбудсмена» від 06.06.2018 р. № 491. Детально не зупиняючись на означених аспектах, вважаємо за доцільне звернути увагу на той факт, що до освітнього омбудсмена можуть звернутися не лише здобувачі освіти, а й також їх батьки або законні представники (у разі порушення освітніх прав здобувачів освіти). Окрім того, до суб'єктів, які мають право подати скаргу, належать також педагогічні, науково-педагогічні і наукові працівники. Із зазначеного випливає, що не кожен учасник освітнього середовища може звернутися зі скаргою до даної посадової особи. Як приклад, означений перелік не передбачає можливість звернення до освітнього омбудсмена керівника закладу освіти, а також інших осіб, які можуть бути залучені до освітнього процесу. У свою чергу, до останніх можна віднести осіб, які проходять педагогічну практику в закладах освіти та протягом певного проміжку часу залучені до освітнього процесу і можуть виступати однією із сторін булінгу.

При цьому, освітній омбудсмен на своєму офіційному веб-порталі оприлюднює звіти, в яких визначена кількісна характеристика його діяльності за певний період. На кінець 2020 року на офіційному сайті останній звіт

оприлюднено лише за перший квартал 2020 року. Тому, з урахуванням відсутності оновленої інформації щодо діяльності інституту освітнього омбудсмена, розглянемо саме його. Так, Звіт про роботу зі зверненнями та запитами на інформацію, що надійшли до Служби освітнього омбудсмена за I-й квартал 2020 року визначає, що протягом звітнього періоду до Служби освітнього омбудсмена надійшло 360 звернень та запитів, серед яких: скарг – 177, пропозицій та заяв – 178, запитів публічної інформації – 5. За результатами розгляду: 1) надано відповідь – 337; 2) направлено за належністю відповідному органу влади – 2; 3) уточнюються та перевіряються викладені у скаргах факти – 21; 4) планується здійснити 2 візити для з'ясування обставин та перевірки фактів, викладених у скаргах, після завершення карантину [41]. З огляду на викладені у Звіті положення, можна вести мову про дієвість даного інституту, що підтверджується відповідною статистичною інформацією, яка, у свою чергу, обумовлена реальними, а не декларованими повноваженнями освітнього омбудсмена. У контексті даного дослідження також особливої уваги потребує зазначена у вищевказаному Звіті теза, що серед порушених питань у зверненнях виокремлено булінг, мобінг та конфлікти між учасниками освітнього процесу. За таких обставин варто нагадати, що служба освітнього омбудсмена і сам освітній омбудсмен як посадова особа належить до системи суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти.

Отже, освітній омбудсмен є профільним інститутом, до повноважень якого належить забезпечення та захист прав в освітній сфері, у тому числі й з приводу безпечності освітнього середовища.

Ведучи мову далі про систему суб'єктів запобігання булінгу в контексті адміністративного права, необхідно зупинити увагу на центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого віднесено забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері освіти – Міністерство освіти і науки України (далі – МОН). З метою уникнення нагромадження матеріалу, який фактично дублює положення щодо правового статусу вказаного органу (зокрема, визначення його мети, завдань, функцій, повноважень тощо), вважаємо за

доцільне зупинити увагу лише на ключових нормах права, які безпосередньо або опосередковано спрямовані на реалізацію національної антибулінгової політики.

У даному контексті важливими загальними повноваженнями МОН є: узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України; здійснення нормативно-правового регулювання у сферах освіти і науки, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти; організація діяльності державної психологічної служби та соціально-педагогічного патронажу в системі освіти; визначення основних цілей та завдань виховного процесу в закладах освіти [146]. Кожен з означених видів діяльності МОН тим або іншим чином може впливати на стан поширення булінгу в Україні та здійснювати заходи щодо мінімізації та ліквідації вказаного явища в освітньому середовищі.

Однак МОН, окрім притаманної йому загальної компетенції у сфері освіти, наділене також вузькопрофільними антибулінговими повноваженнями. Так, згідно зі ст. 64 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, до компетенції МОН належить: 1) з урахуванням пропозицій інших законодавчо визначених центральних органів виконавчої влади розробка та затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладах освіти, порядку реагування на випадки булінгу (цькування), порядку застосування заходів виховного впливу; 2) узагальнення та оприлюднення інформації про випадки булінгу (цькування) в закладах освіти [159]. Щодо такої форми діяльності МОН, як встановлення правових антибулінгових норм, то варто вказати, що на сьогоднішній день вона, з огляду на зміст вищенаведеної законодавчої норми, реалізована повній мірі. Зокрема, Наказами МОН затверджено: 1) План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти; 2) Порядок реагування на випадки булінгу (цькування); 3) Порядок застосування заходів виховного впливу. Однак, зміст означених нормативно-правових актів на сьогоднішній день є недосконалим й потребує доопрацювання. Зокрема, План заходів, спрямованих на запобігання та

протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, з огляду на стрімкі тенденції до змін у сучасних умовах, має прийматися на певний строк (наприклад, три-п'ять років). Виникає низка питань і стосовно його змістовного наповнення, зокрема, положення носять загальний та поверхневий характер і визначаються відсутністю чітких заходів щодо запобігання булінгу.

Окрім того, Порядок реагування на випадки булінгу (цькування), затверджений Наказом МОН від 28.12.2019 р. № 1646 визначає положення стосовно протидії булінгу, приділяючи досить незначну увагу питанням запобігання цьому явищу. Порядок застосування заходів виховного впливу, затверджений тим же Наказом, стосується виключно учасників, які були сторонами булінгу. Тобто, в даному контексті загалом виключається можливість регламентації профілактичної діяльності щодо недопущення проявів булінгу в освітньому середовищі. Таким чином, не дивлячись на низку позитивних змін щодо нормативно-правового закріплення антибулінгової діяльності, питанням запобігання цьому соціально негативному явищу приділено недостатньо уваги, що є суттєвим недоліком загальнодержавної антибулінгової політики.

Ще одним центральним органом виконавчої влади в системі суб'єктів запобігання булінгу є Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст). Віднесення даного органу до антибулінгових суб'єктів обумовлено його компетенцією, пов'язаною зі сферою правової освіти населення. Шляхом реалізації даних завдань Мін'юст, в рамках правопросвітницького проєкту «Я маю право», протягом 2019 року проводив профілактичну роботу з запобігання булінгу, яка передбачала проведення низки заходів, спрямованих на підвищення правової освіти населення шляхом інформування учасників освітнього процесу про негативний характер даного діяння та адміністративну відповідальність за його вчинення. Вказаний проєкт мав низку позитивних наслідків для освітнього середовища. Однак, його реалізація була припинена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.01.2020 р. № 28-р шляхом визнання таким, що втратив чинність Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 552

«Про реалізацію правопросвітницького проєкту «Я маю право!» у 2020-2022 роках» [136].

Наступних суб'єктів лише опосередковано можна віднести до системи суб'єктів у сфері запобігання булінгу. Зокрема, до них належать центральні органи виконавчої влади, які не наділені повноваженнями у сфері освіти, але вони здатні впливати на адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу. Серед таких суб'єктів варто виокремити Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство культури та інформаційної політики, Міністерство молоді та спорту України та Міністерство внутрішніх справ України.

Віднесення зазначених центральних органів виконавчої влади до суб'єктів запобігання булінгу обумовлено повноваженням щодо погодження ними проєктів законів, інших актів законодавства, які надходять на погодження від інших міністерств та центральних органів виконавчої влади, а також підготовкою в межах повноважень, передбачених законом, висновків і пропозицій до проєктів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проєктів законів, внесених на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи [28; 30; 145; 147; 148]. Означена погоджувальна діяльність вказаних міністерств була реалізована під час прийняття Наказу МОН «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646.

До системи суб'єктів запобігання булінгу в Україні також належать центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, до основних завдань яких віднесено підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення, а також надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. Означені центри підпорядковані Мін'юсту та становлять окрему систему суб'єктів регіональних та місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Аналіз повноважень означених органів, регламентованих Наказом Мін'юсту «Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги» від 02.07.2012 р. № 967/5 показав, що основну роль в системі суб'єктів запобігання булінгу відіграють місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Отже, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги принагідно займають своє місце в системі суб'єктів запобігання булінгу, адже шляхом підвищення правової освіти та правосвідомості громадян, а, відтак, й учасників освітнього процесу, здійснюється суттєвий профілактичний вплив на суспільну поведінку. Завдяки такому цільовому та системному впливу можна коригувати небажану, тобто, суспільно негативну й навіть небезпечну діяльність (у тому числі й прояви булінгу).

Важливим суб'єктом запобігання булінгу, беззаперечно, є Національна поліція та її територіальні органи. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [156]. У сфері запобігання булінгу органи Національної поліції належать до суб'єктів реагування на випадки булінгу та уповноважені складати протоколи про адміністративне правопорушення. Окрім того, територіальні органи поліції здійснюють не лише протидіючу, але й превентивну діяльність, спрямовану на профілактику булінгу в освітньому середовищі.

Відповідно до положень Конституції України виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації, які на відповідній території забезпечують: 1) виконання норм чинного національного законодавства; 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян [52]. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. № 586-XIV деталізує означені конституційні положення, визначаючи, що до відання місцевих державних адміністрацій належить

вирішення питань науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та дітей. Так, відповідно до ст. 22 вказаного Закону місцева державна адміністрація серед іншого реалізовує державну політику в галузі освіти; може здійснювати функції засновника щодо наукових установ, закладів освіти, що належать до сфери її управління; вживає заходів до збереження мережі закладів освіти, розробляє прогнози її розвитку, враховує їх при розробці проєктів програм соціально-економічного розвитку [155]. За цих обставин, виступаючи засновником закладу освіти, на місцеву державну адміністрацію покладаються повноваження, передбачені ст. 25 Закону України «Про освіту». Так, засновник закладу освіти як суб'єкт адміністративно-правового механізму запобігання булінгу: здійснює контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладі освіти; розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг; сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти [159]. Зазвичай означені повноваження реалізують їх структурні підрозділи (департаменти освіти і науки обласних державних адміністрацій, управління освіти і науки обласних державних адміністрацій, управління освіти районних державних адміністрацій), а також служби у справах дітей.

Не менш важливого значення в адміністративно-правовому механізмі запобігання булінгу відіграє місцеве самоврядування та його виконавчі органи (зокрема, управління освіти міської ради). Аналіз положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР дозволяє стверджувати, що повноваження у сфері освіти поділяються на власні (самоврядні) та делеговані. Так, до власних (самоврядних) повноважень у сфері освіти можна віднести: управління закладами освіти, які належать територіальним громадам; створення необхідних умов для виховання дітей, молоді, розвитку їх здібностей; до делегованих – забезпечення в межах наданих повноважень доступності і безоплатності освіти на відповідній території, можливості

отримання освіти державною мовою; забезпечення відповідно до закону розвитку всіх видів освіти, розвитку і вдосконалення мережі освітніх закладів усіх форм власності [154]. Окрім того, Законом України «Про освіту» визначено спеціалізовані повноваження органів місцевого самоврядування у сфері запобігання булінгу. Так, ст. 66 зазначеного Закону регламентує, що обласні ради, Київська та Севастопольська міські ради, районні, міські ради: сприяють розробці плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладах освіти [159]. З огляду на законодавчо закріплені повноваження органів місцевого самоврядування впливає, що їх діяльність спрямована на створення належних та безпечних умов навчання. Вони не здійснюють безпосередню діяльність щодо запобігання булінгу, однак, завдяки сприянню органам, які реалізують антибулінгові заходи, вони опосередковано впливають на адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у межах відповідної території.

Ще одним суб'єктом запобігання булінгу виступають центри соціальних служб, які, згідно з чинним законодавством, віднесено до суб'єктів реагування на випадки булінгу в закладах освіти. У даному контексті необхідно звернути увагу на той факт, що на сьогоднішній день законодавством передбачено утворити республіканський АРК, обласні, Київський та Севастопольський міські, районні, міські, районні у містах, селищні та сільські центри соціальних служб шляхом реорганізації відповідних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [29]. Однак, Наказом МОН «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646 визначено, що до суб'єктів реагування на випадки булінгу належать саме центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які на сьогоднішній день реформовано. Аналіз Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності центрів соціальних служб» від 01.06.2020 р. № 479, яка безпосередньо становить правову основу діяльності новостворених центрів соціальних служб, дозволяє зробити такі висновки:

– по-перше, означені центри соціальних служб поділяються на регіональні та місцеві. До регіональних центрів належать республіканський Автономної

Республіки Крим, обласні, Київський та Севастопольський міський центри соціальних служб; до місцевих – міський, районний, районний у місті, селищний, сільський центри соціальних служб [29];

– по-друге, регіональні та місцеві центри соціальних служб наділені різними функціональними повноваженнями. З урахуванням нашого дослідження можна вести мову про те, що до системи суб'єктів запобігання булінгу належать лише регіональні центри соціальних служб;

– по-третє, повноваження регіональних центрів соціальних служб у сфері запобігання булінгу носять профілактичний, а не протидіючий характер. Зокрема, до них віднесено методичну допомогу громадам у проведенні соціальної роботи, наданні соціальних послуг; організацію інформування громад щодо сімейних цінностей, недопущення насильства, жорстокого поводження з дітьми [29]. Із огляду на зазначене можна вести мову про те, що означені суб'єкти не можуть виступати суб'єктами реагування на випадки булінгу, адже це виходить на межі їх компетенції.

Щодо останнього, то вирішенням даної проблематики вбачаємо два варіанти: перший з них стосується розширення обсягу повноважень новостворених центрів соціальних служб та віднесення до їх компетенції можливості реагування на випадок булінгу. На законодавчому рівні мають бути чітко регламентовані адміністративні процедури такого реагування та їх наслідки. Другий – передбачає вилучення означених суб'єктів із переліку тих, хто уповноважений здійснювати реагування на випадки булінгу, визначених Наказом МОН № 1646. До того ж, варто розуміти, що вказані пропозиції є взаємовиключними, а тому суб'єкти публічної адміністрації при ліквідації вказаної правової колізії мають враховувати мету й завдання означених центрів та доцільність покладення на них додаткових обов'язків. Ми дотримуємось другого варіанту. Така позиція впливає із низки положень антибулінгового законодавства, які жодним чином не передбачають реальні процедури реагування даних суб'єктів на випадки булінгу. За таких обставин можна стверджувати, що відповідна норма наказу МОН № 1646 носить декларативний характер.

Виняткове місце в системі організаційно-інституційного механізму запобігання булінгу займає керівник закладу освіти, адже на нього покладено досить ґрунтовні антибулінгові повноваження. Зокрема, керівник закладу освіти: розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладі освіти; розглядає заяви про випадки булінгу здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування; повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти [159]. Окрім того, керівник закладу освіти несе адміністративну відповідальність за неповідомлення територіальних органів Національної поліції про випадок булінгу у відповідному закладі освіти. Тобто, вказаний суб'єкт наділений як превентивними, так і протидіючими повноваженнями в антибулінговій сфері.

Говорячи про заклади освіти, неможливо не розглянути місце педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників закладів освіти в системі запобігання булінгу. Особливою рисою означених суб'єктів є їх приналежність до учасників освітнього процесу і потенційна можливість приналежності до учасників булінгу.

Так, залишаючи поза увагою загальні повноваження окреслених суб'єктів, визначимо лише ті, які стосуються досліджуваної тематики. Зокрема, ст. 54 Закону України «Про освіту» закріплено, що педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники мають право на захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою. У свою чергу, вони зобов'язані: захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психологічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою; повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних,

наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування) [159].

Отже, педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники займають дуальне становище в системі суб'єктів запобігання булінгу, адже, з одного боку, вони уповноважені здійснювати заходи щодо недопущення проявів булінгу (профілактика та реагування), а, з іншого – виступати учасником булінгу (тобто, бути однією із його сторін).

Також досить важливу роль відіграють і громадські об'єднання, які здійснюють громадський нагляд (контроль) у сфері освіти. Зокрема, ст. 71 Закон України «Про освіту» визначає, що суб'єкти громадського нагляду (контролю) мають право проводити моніторинг та оприлюднювати результати, зокрема, щодо випадків булінгу (цькування) в закладах освіти та заходів реагування на такі випадки, вжитих керівництвом закладу освіти або його засновником [159]. На сьогоднішній день серед громадських організацій (далі – ГО), які проводять антибулінгову діяльність, доцільно виділити ГО «Асоціація юридичних клінік України», ГО «Ла Страда – Україна», ГО «Студена», ГО «Освітній маркер», ГО «Безпечний світ» та інших.

Ще одним елементом системи суб'єктів запобігання булінгу можна визначити юридичні клініки закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», адже одним з ключових напрямів їх діяльності є здійснення правової просвіти населення (у тому числі здійснення правопросвітніх заходів, пов'язаних із розповсюдженням правової інформації про булінг та юридичну відповідальність за його вчинення).

Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, затверджене Наказом МОН від 03.08.2006 р. № 592 визначає, що юридична клініка є структурним підрозділом вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів [151]. На сьогоднішній день вказане легітимне

трактування вважається застарілим, адже не в повній мірі розкриває сутність юридичних клінік. Зокрема, із наведеної дефініції помилково можна зробити висновок, що головною метою створення й функціонування юридичних клінік є надання студентам можливості на її базі проходити юридичну практику [226]. Однак, таке твердження не можна вважати цілковито правильним, адже діяльність юридичної клініки є значно ширшою та окреслює цілу низку напрямів своєї діяльності, одним із яких і виступає створення місць для проходження навчальної та виробничої практики. Проте означений напрям не є домінуючим.

Ведучи мову про місце юридичних клінік у системі суб'єктів запобігання булінгу, варто вказати, що вони шляхом провадження правоосвітньої діяльності надають учасникам освітнього процесу усі правові знання щодо можливості ідентифікації такого діяння, як булінг. Окрім того, інформування з даного питання відбувається крізь призму соціально негативного характеру означеного діяння, за яке національним законодавством передбачено юридичну відповідальність. Правоосвітня діяльність юридичної клініки реалізується шляхом проведення теоретичних і практичних занять, науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, форумів, а також підготовки і поширення публікацій для населення з актуальних правових питань, у тому числі й щодо запобігання булінгу.

Необхідно розуміти, що юридична клініка може виступати суб'єктом запобігання булінгу або самостійно, або у синтезі з іншими органами чи організаціями, які також здійснюють діяльність щодо превенції виникнення булінгу в освітньому середовищі (зокрема, центрами надання безоплатної вторинної правової допомоги та органами Національної поліції).

Наприклад, Юридична клініка «Artium de lex» Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка протягом 2019-2020 рр. здійснила низку заходів, спрямованих на запобігання булінгу в освітньому середовищі (додаток Б). Проведені заходи відповідають меті, завданням та напрямам діяльності, що визначені Положенням про юридичну клініку «Artium de lex» Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка від 30.09.2019 р. [106], а також Планами заходів даної юридичної клініки на 2019-2020 н.р. та 2020-2021 н.р. Зазначена юридична клініка здійснює активну правоосвітню та правороз'яснювальну діяльність у межах свого регіону з метою мінімізації та усунення такого соціально негативного явища, як булінг [226].

Отже, юридичні клініки посідають особливе місце в означеній системі суб'єктів, діяльність яких спрямована на запобігання булінгу. Це обумовлено тим, що:

– по-перше, юридична клініка не є традиційним суб'єктом адміністративного права, а тому лише опосередковано належить до системи таких суб'єктів, адже не наділена державно-управлінськими (владно-розпорядчими) повноваженнями. Проте згідно наведених у дослідженні обставин являється повноцінним суб'єктом здійснення превентивних заходів запобігання булінгу в рамках правоосвітнього та правороз'яснювального напрямку діяльності;

– по-друге, її адміністративно-правовий статус відрізняється від адміністративно-правового статусу уповноважених суб'єктів публічного адміністрування та являє собою (у контексті нашого дослідження) регламентоване нормами адміністративного права правове становище, яке складається з сукупності взаємозалежних та пов'язаних між собою структурних елементів, що визначають місце юридичних клінік в національній системі суб'єктів запобігання булінгу. У свою чергу, основними елементами адміністративно-правового статусу юридичної клініки, згідно з чинною законодавчою базою, а також відповідною практичною діяльністю, виступають: 1) понятійно-категоріальний апарат; 2) мета, завдання та функції; 3) принципи діяльності; 4) структура та організація роботи; 5) основні засади та порядок діяльності; 6) зовнішні зв'язки (порядок зовнішньої взаємодії); 7) права та обов'язки осіб, які беруть участь у діяльності юридичної клініки; 8) юридична відповідальність;

– по-третє, не дивлячись на те, що адміністративно-правовий статус юридичної клініки складається з восьми структурних елементів, для визначення діяльності, спрямованої на запобігання булінгу, мають значення лише такі з них:

понятійно-категоріальний апарат, мета, завдання, організація роботи, права та обов'язки осіб, які беруть участь у діяльності юридичної клініки та зовнішні зв'язки (порядок зовнішньої взаємодії).

Суб'єктами запобігання булінгу також можуть виступати засоби масової інформації, психологічна служба, батьки та особи, які їх замінюють, однак, окреслені суб'єкти не відносяться до адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, а тому не є предметом нашого дослідження. Нагадаємо, що, у разі вчинення малолітньою або неповнолітньою у віці від 14 до 16 років особою булінгу, юридичну відповідальність нести будуть батьки та особи, які їх замінюють.

Отже, суб'єкти запобігання булінгу є різнорівневими та включають значну кількість елементів. Однак, ведучи мову про суб'єктів запобігання булінгу як про систему, доцільно звернути увагу на такі ключові ознаки категорії «система», які ми визначили на початку підрозділу, а саме – взаємопов'язаність та взаємозалежність. Дійсно, без наявності цих ознак неможливо вести мову про існування будь-якої системи, адже вона завжди характеризується внутрішніми зв'язками, які в контексті нашого дослідження знаходять своє зовнішнє вираження у взаємодії суб'єктів такої системи.

Так, суб'єкти запобігання булінгу тим або іншим чином взаємодіють між собою. Така взаємодія може бути вертикальною та горизонтальною. Перший вид взаємодії характеризується ієрархічністю й підпорядкованістю одних суб'єктів іншим. Найбільш влучно це демонструє виконавча гілка влади, яка складається з трьох рівнів, у межах яких нижчестоящі органи підпорядковані вищестоящим (як приклад, МОН підпорядкований Кабінету Міністрів України). Другий вид передбачає рівність суб'єктів у своїх правах та обов'язках, що об'єднуються для досягнення єдиної мети. Наприклад, з метою підвищення правової освіти та правової культури населення можуть взаємодіяти між собою центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, територіальні органи національної поліції, юридичні клініки закладу вищої освіти, громадські об'єднання.

Проте, на сьогоднішній день взаємодія у сфері запобігання булінгу потребує удосконалення. Так, з моменту законодавчого закріплення адміністративної

відповідальності за вчинення булінгу, більшість суб'єктів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та інших суб'єктів почали активно впроваджувати у свою діяльність реалізацію правороз'яснювальних заходів щодо булінгу. Дійсно, антибулінгова діяльність протягом 2019 року набула досить широких масштабів та фактично кожен (не лише учасник освітнього процесу) у країні дізнався про нову для українського повсякдення категорію «булінг». Проте, неналежна взаємодія (у переважній більшості – її відсутність) уповноважених суб'єктів зумовила фактичне ігнорування новозакріплених правових норм з боку учасників освітнього процесу. Це обумовлено тим, що всі суб'єкти здійснюють одні й ті ж заходи в одних і тих же закладах освіти. Як наслідок, здобувачам освіти (у першу чергу, школярам) набридає кожного разу слухати ідентичну інформацію про нормативне закріплення поняття булінгу від представників: 1) закладу освіти; 2) органів Національної поліції; 3) центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 4) юридичних клінік. Це вказує на відсутність системного підходу до антибулінгової діяльності. Звичайно, інформування та підвищення рівня правових знань є одним із ключових етапів формування безпечного освітнього середовища. Проте, таке інформування має здійснюватися не відмежовано, а в координації з іншими суб'єктами. За таких обставин, вважаємо за необхідне на регіональному та місцевому рівнях розробити уніфікований План координації суб'єктів запобігання булінгу, положення якого мають бути інтегровані в Плани щодо запобігання та протидії булінгу в конкретних закладах освіти. На нашу думку, висока якість взаємодії, врахуванням комплексного та системного підходу до її реалізації мають належним чином сприяти мінімізації булінгу в освітньому середовищі.

Щодо форм та методів (способів) діяльності як елементів організаційно-інституційного механізму запобігання булінгу в Україні варто зазначити, що вони не закріплені на законодавчому рівні, а впливають із компетенції вищерозглянутих суб'єктів. Не зупиняючись на теоретичних питаннях виокремлення форм та методів діяльності суб'єктів запобігання булінгу, адже

організаційно-інституційний механізм носить прикладний характер, підкреслимо, що під формами діяльності суб'єктів запобігання булінгу варто розуміти зовнішній вираз реалізації повноважень таких суб'єктів. Вважаємо, що ними виступають правотворча, правозастосовна, контрольно-наглядова та правороз'яснювальна (провоосвітня, правопросвітня) форми діяльності. З огляду на систему вищерозглянутих суб'єктів можна стверджувати, що кожна з означених форм в однаковій мірі знаходить свій прояв в організаційно-інституційному механізмі запобігання булінгу, Тобто, на сьогоднішній день не існує переважаючої форми діяльності в антибулінговій сфері. Серед форм діяльності окремих суб'єктів можна також виділити звітування, однак, її віднесення до загальних форм не можливе з наступних причин: по-перше, означену діяльність здійснюють окремі суб'єкти, повноваження яких прямо визначають такий обов'язок (зокрема, Уповноважений ВРУ, освітній омбудсмен); по-друге, звітування за своєю сутністю превалює до методів діяльності. Разом з цим методи діяльності суб'єктів запобігання булінгу – способи реалізації вищевказаних форм діяльності. У теорії адміністративного права до означених методів відносять імперативний (його ще можна визначити власне адміністративним) та диспозитивний. Так, імперативний метод передбачає застосування приписів, дозволів і заборон. До суб'єктів, в діяльності яких притаманний імперативний метод, можна віднести Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, а також інших суб'єктів, до повноважень яких належить правотворча діяльність. Диспозитивний метод реалізовується суб'єктами, які реалізують свою діяльність в правороз'яснювальній формі (наприклад, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги). Проте, переважна більшість суб'єктів запобігання булінгу використовує обидва методи. До них, зокрема, можна віднести Уповноваженого ВРУ, освітнього омбудсмена, органи Національної поліції, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та інших.

Таким чином, узагальнюючи викладене, стає очевидним, що фундаментом організаційно-інституційного механізму запобігання булінгу являються суб'єкти,

які здійснюють свою діяльність у різних формах, методах, та із застосуванням особливих інструментів впливу на учасників освітнього процесу, з метою викорінення булінгу з освітнього середовища. Саме тому, здійснивши аналіз діяльності означених суб'єктів у межах адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, *пропонуємо класифікувати їх за наступними критеріями* (додаток В):

1. За характером компетенції:

– *суб'єкти загальної компетенції* – Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України;

– *суб'єкти спеціальної компетенції*, які поділяються на *галузеві* (тобто, у сфері освіти), *міжгалузеві* та *функціональні* (щодо протидії булінгу). До галузевих належать: освітній омбудсмен, Міністерство освіти і науки, департаменти освіти і науки обласних державних адміністрацій, управління освіти і науки обласних державних адміністрацій, управління освіти районних державних адміністрацій, управління освіти міської ради. До міжгалузевих – Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство культури та інформаційної політики, Міністерство молоді та спорту України та Міністерство внутрішніх справ України. До функціональних – органи Національної поліції, керівник закладу освіти.

2. Залежно від місця у системі адміністративно-правового механізму запобігання булінгу:

– *обов'язкові* – тобто ті, без яких не можливе функціонування вказаного механізму (перш за все, це – Кабінет Міністрів України, освітній омбудсмен, Міністерство освіти і науки, Національна поліція, місцеві органи виконавчої влади та їх структурні підрозділи (департаменти, управління, служби у справах дітей), органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи (управління освіти), засновники закладів освіти, керівники закладів освіти);

– *субсидіарні* – додаткові суб'єкти, які своєю діяльністю сприяють запобіганню булінгу в освітньому середовищі (громадські об'єднання, юридичні клініки, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги).

3. Залежно від територіальної юрисдикції:

– *загальнодержавні* – повноваження даних суб'єктів поширюються на всю територію України (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента з прав дитини, освітній омбудсмен, Міністерство освіти і науки);

– *регіональні* – повноваження даних суб'єктів поширюються на певний регіон (місцеві державні адміністрації, регіональні центри соціальних служб);

– *місцеві*, які, у свою чергу, поділяються на *тих суб'єктів, повноваження яких поширюється на певний населений пункт* (органи місцевого самоврядування, місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги) та *тих, які стосуються конкретного закладу освіти* (керівник закладу освіти, педагогічні, науково-педагогічні і наукові працівники).

4. За видом:

– *органи публічної влади* (зокрема, всі органи державної влади та місцевого самоврядування, до повноважень яких тим або іншим чином віднесено запобігання булінгу);

– *громадські об'єднання*;

– *заклади освіти* (у тому числі їх служби та структурні підрозділи);

– *фізичні особи* (наприклад, керівники закладу освіти та інші суб'єкти, визначені чинним законодавством).

5. За спрямованістю:

– *превентивні*. До першої групи належать лише ті суб'єкти, які займаються профілактикою вчинення булінгу (Міністерство юстиції України, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, юридичні клініки, громадські об'єднання);

– *протидіючі* – суб'єкти, до повноважень яких належить реагування шляхом вчинення конкретних дій на прояви булінгу (органи Національної поліції, органи місцевого самоврядування);

– *змішані* – тобто ті, які поєднують і превентивні, і протидіючі заходи щодо запобігання булінгу (наприклад, освітній омбудсмен, засновник закладів освіти, керівники та інші працівники закладів освіти).

6. За формами діяльності:

– *правотворчі* (наприклад, Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки);

– *правозастосовні* (освітній омбудсмен, органи Національної поліції, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, керівник закладу освіти);

– *правороз'яснювальні* (освітній омбудсмен, Міністерство юстиції України, центри з надання безоплатної правової допомоги, керівник закладу освіти);

– *контрольно-наглядові* (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента з прав дитини, освітній омбудсмен, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, керівник закладу освіти).

7. За результатами діяльності:

– *сприяючі* (зокрема, Міністерство освіти і науки, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини);

– *забезпечувальні* (Уповноважений Президента з прав дитини, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, засновник закладу освіти);

– *втручальні* (освітній омбудсмен, органи Національної поліції).

З аналізу всього вищезгаданого можна зробити висновок, що система суб'єктів запобігання булінгу в Україні – це впорядкована, взаємоузгоджена, функціонально визначена сукупність суб'єктів (органів державної, муніципальної влади, громадських організацій, інших недержавних утворень тощо), до повноважень яких належить запобігання булінгу, зокрема, як шляхом здійснення заходів превентивного характеру, так і тих, що спрямовані на безпосередню протидію вчиненню булінгу в Україні. У свою чергу, беручи за основу наведене авторське бачення правової категорії «система суб'єктів запобігання булінгу»,

можна виокремити такі її ознаки: структурованість, упорядкованість, узгодженість, взаємодійність, функціональність, цілісність.

Отже, організаційно-інституційний механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу – це сукупність публічних інститутів, громадських організацій, закладів та установ, що становлять систему суб'єктів запобігання булінгу, яка є взаємозалежною і взаємопов'язаною, та провадить свою діяльність у межах компетенції, у формах та у способи, визначенні чинним законодавством, з метою ефективного, належного, дієвого та вчасного захисту прав учасників освітнього процесу шляхом реалізації заходів щодо запобігання та протидії булінгу в освітньому середовищі. Основними його елементами виступають система суб'єктів запобігання булінгу, їх компетенція, порядок діяльності, форми та способи (методи) її реалізації.

Розглянувши організаційно-інституційний механізм запобігання булінгу в Україні, можна зробити висновок, що він характеризується наявністю значних за обсягом структурних елементів, детальний аналіз яких може слугувати окремим предметом дослідження. Саме тому нами було зроблено акцент на визначальних аспектах та проблемних питаннях. Зокрема, організаційно-інституційний механізм запобігання булінгу в Україні характеризується такими недоліками: 1) відсутність законодавчо регламентованої системи суб'єктів запобігання булінгу; 2) декларативність повноважень окремих суб'єктів запобігання булінгу; 3) фрагментарність закріплення антибулінгової діяльності; 4) віднесення до суб'єктів реагування тих органів, повноваженнями яких не передбачено таке реагування; 5) низький рівень взаємодії між суб'єктами запобігання булінгу; 6) відсутність спеціалізованого антибулінгового суб'єкта.

Висновки до розділу 2

Аналіз особливостей реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні допоміг отримати низку висновків, які попередньо було окреслено в рамках тез міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та наукових статей [57; 58; 62; 65; 66; 67; 183; 226].

1. Обґрунтовано, що за своїм змістом категорії «механізм адміністративно-правового регулювання» та «адміністративно-правовий механізм» є тотожними. Аргументовано позицію використання категорії «адміністративно-правовий механізм».

2. Запропоновано авторське бачення категорії адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні. Визначено ознаки адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Зокрема, до них належать: комплексність; динамічність; системність; цілісність; законодавча регламентованість; компетентність уповноважених суб'єктів; наявність мети та цілей. Здійснено аналіз кожної з них.

3. З'ясовано, що адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу характеризується такими особливостями структурного складу: йому притаманні не всі традиційні елементи загального адміністративно-правового механізму, окремі елементи характеризуються плюралізмом зв'язків між їх внутрішньою будовою, специфічність адміністративно-правових відносин, специфічний суб'єктний склад.

4. Проаналізовано структуру правового механізму, адміністративно-правового механізму та адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. На основі проведених досліджень запропоновано структуру останнього поділяти на загальні (узуальні) та спеціальні (неординарні) елементи. Вказано, що до загальних елементів варто відносити: норми права; адміністративно-правові відносини; акти застосування норм права. До спеціальних – всі інші елементи адміністративно-правового механізму, перелік яких не є вичерпним (зокрема, систему суб'єктів публічної адміністрації, повноваження, принципи, форми та методи їх діяльності, правосвідомість, правову культуру, юридичні факти та інші елементи).

5. Виокремлено три підходи до його структури адміністративно-правового механізму запобігання булінгу: інструментальний підхід; системний підхід; блоковий підхід.

6. Обґрунтовано позицію, що нормативно-правовий механізм є дуальною категорією, яку доцільно розглядати у широкому та вузькому значеннях.

7. Сформовано авторське бачення нормативно-правового механізму адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу та визначено його елементи, серед яких: норми права, принципи та акти застосування норм права. Проаналізовано кожен з елементів.

8. Визначено систему нормативно-правових актів, які регулюють діяльність щодо запобігання булінгу в Україні, яка складається з міжнародного та національного рівнів і поділяється на дві групи: загальні (тобто, ті нормативно-правові акти, які визначають базові засади освітнього процесу) та профільні (ті, що стосуються проблем різних проявів насилля, у тому числі й булінгу).

9. Виокремлено принципи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу та запропоновано поділяти їх на органічні й організаційно-функціональні.

10. Особливу увагу приділено аналізу з використанням судової практики, ознак юридичного складу адміністративного правопорушення за вчинення булінгу: об'єкту (загальний, родовий, видовий, безпосередній), об'єктивній стороні (діяння, наслідки, їх причинний зв'язок), суб'єкту, суб'єктивній стороні.

11. Доведено, що недбале ставлення до своїх посадових обов'язків представників Національної поліції знижує рівень ефективності антибулінгового адміністративно-правового механізму.

12. Проаналізовано організаційно-інституційний механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу, визначено його дефініції та елементи.

13. З'ясовано, що фундаментом організаційно-інституційного механізму запобігання булінгу являються суб'єкти, які здійснюють свою діяльність у різних формах, методах, та із застосуванням особливих інструментів впливу на учасників освітнього процесу, з метою викорінення булінгу з освітнього середовища. Дослідження системи суб'єктів запобігання булінгу проводилось крізь призму

аналізу таких категорії, як «система суб'єктів профілактики булінгу», «система суб'єктів протидії булінгу», «система суб'єктів реагування на булінг».

14. Запропоновано під системою суб'єктів запобігання булінгу в Україні розуміти впорядковану, взаємоузгоджену, функціонально визначену сукупність суб'єктів (органів державної, муніципальної влади, громадських організацій, інших недержавних утворень тощо), до повноважень яких належить запобігання булінгу, зокрема, як шляхом здійснення заходів превентивного характеру, так і тих, що спрямовані на безпосередню протидію вчиненню булінгу в Україні. До головних ознак вказаної системи належать: структурованість, упорядкованість, узгодженість, взаємодійність, функціональність, цілісність.

15. Запропоновано класифікацію суб'єктів запобігання булінгу за сімома критеріями: за характером компетенції (суб'єкти загальної компетенції, суб'єкти спеціальної компетенції, які поділяються на галузеві, міжгалузеві та функціональні); залежно від місця у системі адміністративно-правового механізму запобігання булінгу (обов'язкові, субсидіарні); залежно від територіальної юрисдикції (загальнодержавні, регіональні, місцеві); за видом: (органи публічної влади, громадські об'єднання, заклади освіти, фізичні особи); за спрямованістю (превентивні, протидіючі, змішані); за формами діяльності (правотворчі, правозастосовні, правороз'яснювальні, контрольно-наглядові); за результатами діяльності (сприяючі, забезпечувальні, втручальні).

16. Визначено форми та методи (способи) діяльності суб'єктів запобігання булінгу. Вказано, що під формами діяльності суб'єктів запобігання булінгу варто розуміти зовнішній вираз реалізації повноважень таких суб'єктів. Зокрема, ними виступають правотворча, правозастосовна, контрольно-наглядова та правороз'яснювальна (провоосвітня, правопросвітня) форми діяльності. Зазначено, що методами діяльності суб'єктів запобігання булінгу є способи реалізації вищевказаних форм діяльності. Так, методи діяльності суб'єктів запобігання булінгу поділяють на імперативний та диспозитивний, однак, переважна більшість суб'єктів запобігання булінгу використовує обидва методи.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ

3.1 Зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу

Станом на сьогодні проблема булінгу як в Україні, так і у всьому світі стоїть вкрай гостро та викликає широкий резонанс у суспільстві. Відповідна тенденція цілком закономірна й обумовлена, насамперед, деструктивною природою і соціальною небезпекою булінгу. Разом з цим, неодноразово наведені нами статистичні дані свідчать про реальні масштаби та поширеність даної проблеми [260]. Відтак, щодня сотні мільйонів дітей у різних місцях планети прямо або опосередковано потерпають та страждають від цькування і його різноманітних проявів, що, безумовно, порушує їх права й залишає негативний відбиток на їх психічному та фізичному здоров'ї.

У відповідному контексті, закономірно, що питання булінгу та його оперативного вирішення займають провідне місце серед глобальних сучасних завдань міжнародної спільноти. Зокрема, в більшості країн світу, у тому числі й Україні, взятий чіткий курс на максимальну мінімізацію будь-яких проявів насилля в освітньому середовищі, а також їх протидію.

Водночас принагідно зазначити, що в Україні відповідні питання отримали правову регламентацію лише нещодавно. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII внесено зміни та доповнення до окремих вітчизняних нормативно-правових актів з метою забезпечення протидії булінгу Україні, однак, зазначений Закон не позбавлений недоліків. Зокрема, він не передбачає комплексну та детальну регламентацію цих питань, а лише формує необхідний базис для профілактики та протидії булінгу в закладах освіти України.

За таких обставин вбачається, що антибулінгова політика в нашій державі має чіткий вектор розвитку, детермінований її метою щодо запобігання булінгу та, безумовно, продовжує формуватися, а тому обов'язково повинна отримати

належний подальший розвиток. Особливе місце мають зайняти питання вдосконалення адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Разом з цим, об'єктивно, що відповідні комплексний розвиток і якісне вдосконалення неможливі без врахування перспективного зарубіжного досвіду та здобутків інших держав у даному напрямі.

Для будь-якої сучасної країни булінг – це, насамперед, соціально негативне явище, яке несумісне із стандартами та принципами демократичної, соціальної, правової держави; явище, яке у всіх своїх проявах порушує права та свободи учасників освітнього процесу; явище, з яким необхідно боротися всіма можливими засобами і способами тощо. З огляду на зазначене, кожна цивілізована держава проводить відповідну політику, яка передбачає використання комплексу інструментів та заходів, у першу чергу, правових. Зокрема, здійснюється правове регулювання, розробляються концепції, стратегії та національні плани дій, формується нормативно-правове підґрунтя та інше.

Водночас, мета процесу запобігання булінгу у будь-якому випадку зводиться до єдиного знаменника, незалежно від того, в якій країні він реалізується, а саме – до стану, за якого феномен булінгу має не глобальний, а поодинокий характер. У свою чергу, методи досягнення відповідного результату та шлях до нього обирається кожною країною індивідуально, а тому дієвість та ефективність національного регулювання у кожній окремій державі можуть суттєво відрізнятись. Таким чином, пошук власних підходів щодо якісного вдосконалення адміністративно-правового механізму запобігання булінгу неможливий без своєїрідної еkleктики досвіду зарубіжних країн.

Перш, ніж перейти до аналізу досвіду іноземних держав, вважаємо за необхідне приділити окрему увагу питанню міжнародних норм та стандартів, які визначають і проголошують права кожної людини на безпечне життя, освітнє середовище без будь-яких проявів насилля. На нашу думку, потреба належної уваги до міжнародної нормативної бази обумовлена декількома чинниками: по-перше, міжнародні документи у сфері прав людини, беззаперечно, характеризуються своєю фундаментальністю та пріоритетністю; по-друге, норми

та стандарти, закріплені у відповідних документах, інкорпорують у собі виважені ідеї, досвід та надбання прогресивних держав світу; по-третє, вони мають універсальну природу. Міжнародні норми та стандарти обов'язково впливають на національні правові системи, а також задають вектори їх розвитку.

Серед ключових міжнародних нормативних документів, які охоплюють зазначені питання, ми виокремлюємо:

1. Загальну декларацію прав людини. Зокрема, ст. 26 Декларації закріплює право кожної людини на освіту та визначає, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод [39]. Серед ключових засад зазначеного документа – рівність у гідності та правах, недопущення дискримінації, особиста недоторканність.

2. Пакти, які доповнюють вищезазначену Декларацію – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ст. 13 визначає право кожної людини на освіту та загальні засади його реалізації) [89] та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 7 проголошує, що нікого не може бути піддано жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню; ст. 9 закріплює право на особисту недоторканність; ст. 26 забороняє будь-яку дискримінацію та гарантує захист від неї) [88].

3. Конвенцію про права дитини. Зокрема, ст. 19 закріплює, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань; ст. 28 регламентує право дитини на освіту [49].

4. Конвенцію про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти [48].

Наведені нормативні документи були розроблені та прийняті провідною міжнародною інституцією у сфері прав людини – Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН). На даний час вони ратифіковані більшістю країн світу, а, відтак, положення, закріплені у цих міжнародних актах, мають відбиток у відповідних національних системах законодавства країн-учасниць.

На реалізацію низки важливих завдань, зокрема, й щодо запобігання та протидії булінгу, в ООН утворено окремі органи, серед яких: Комітет по правах дитини (утворений на виконання ст. 43 Конвенції про права дитини), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) – спеціалізована установа ООН у сфері захисту прав та інтересів дітей, ЮНЕСКО – спеціалізована інституція з питань освіти, науки і культури тощо, а також запроваджено посаду Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань насильства над дітьми.

Питання булінгу викликає суттєве занепокоєння ООН та її органів, як наслідок, воно знаходиться у фокусі їхньої уваги та спонукає до активних дій у напрямі його вирішення. Так, у 2006 році під егідою ООН було проведено перше глобальне дослідження проблеми насильства над дітьми, яке отримало своє відображення у Всесвітній доповіді про насильство над дітьми [264]. У зазначеному документі дане явище розглядається в умовах сім'ї та дому, освітнього середовища, інтернатних закладів і суспільства, а також містить перелік рекомендацій, необхідних для вирішення ситуації, що мала місце на той час. Відповідним дослідженням було закладено основу для подальшої діяльності у напрямі запобігання та протидії різним проявам насилля, у тому числі й булінгу.

У свою чергу, безпосередньо проблему булінгу було актуалізовано у 2012 році завдяки доповіді Спеціального представника Генерального Секретаря ООН з питань насильства над дітьми під назвою «Боротьба з насильством у школах: подолання невідповідності між стандартами та практикою» [255], яка наголошує на розповсюдженості та важливості проблеми булінгу, його негативній природі.

Зі свого боку, вагому лепту у сферу запобігання булінгу на міжнародному рівні вніс і Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Зокрема, у 2014 році цією інституцією було проведене ґрунтовне дослідження проблеми насилля над дітьми, результати якого отримали відображення у звіті під назвою «Прихований на видному місці: статистичний аналіз насильства щодо дітей» [223]. Даним звітом черговий раз підкреслено глобальність феномену булінгу та його негативні наслідки для фізичного та психологічного здоров'я дітей.

З огляду на зазначене, протягом останніх років ООН здійснюється активна діяльність з метою запобігання булінгу у світі. Зокрема, Генеральною Асамблеєю ООН прийнято низку нормативно-правових актів, серед яких: резолюція «Про захист дітей від булінгу» від 18.12.2014 р. № 69/158 [242]; резолюція «Про захист дітей від булінгу» від 19.12.2016 р. № 71/176 [244]; резолюція «Про захист дітей від булінгу» від 17.12.2018 р. № 73/154 [241] тощо.

Серед іншого, діяльність інституцій ООН з метою запобігання булінгу у світі знаходить вияв у систематичних звітах, доповідях, профільних конференціях та симпозиумах, інформаційних кампаніях, рекомендаціях для країн-учасниць, окремих рішеннях, програмах розвитку тощо. Прикладом відповідних результатів діяльності, окрім вищезазначеного, також є:

1) звітування Генерального Секретаря ООН про захист дітей від булінгу (як приклад, доповіді 2016 року [239] та 2018 року [240]);

2) доповіді Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань насильства над дітьми (наприклад, Щорічний звіт за 2016 рік, у якому особливу увагу приділено захисту дітей від кібербулінгу [205]; Спеціальна доповідь «Завершення страждань: боротьба з булінгом від школи до кіберпростору» [215]);

3) рішення, інші документи прийняті та розроблені ЮНЕСКО (зокрема, Рішення 201 ЕХ/35 «Про боротьбу з насильством та булінгом в шкільному середовищі» [213, с. 44-46]; Звіт «Насильство та булінг у шкільному середовищі» від 2016 року [248]; доповідь під назвою «Поза цифрами: припинення шкільного насильства та булінгу» від 2019 року [210]);

4) заходи, які реалізуються ЮНІСЕФ (як приклад, глобальна кампанія «ENDviolence» [211]; систематичні опитування та анкетування через власну онлайн платформу «U-Report» [263]; дослідження, формування баз даних та розробка інформаційно-довідкових матеріалів через власний дослідний центр «Інноченті» [234]; безпосередня практична діяльність у більш, ніж 190 країнах світу, співпраця з урядами, школами, сім'ями та дітьми [243]).

Водночас, вирішення проблеми булінгу є обов'язковою умовою для досягнення Цілей сталого розвитку, прийнятих світовими лідерами на історичному Саміті ООН у 2015 році (резолюція «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» від 25.09.2015 р. № 70/1 [258]).

Усі країни-учасниці ООН взяли на себе відповідні зобов'язання щодо реалізації та виконання окреслених цілей і завдань. У даному контексті, принагідно відмітити, що Україна, як й інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку та здійснила широкомасштабний та всеосяжний процес їх адаптації [164; 198]. Станом на сьогодні у світі триває процес запобігання та протидії булінгу з урахуванням міжнародних норм і стандартів, які задали вектор розвитку і сформували ідеологію щодо вирішення цієї нагальної для всіх проблеми.

Разом з цим, окремі країни у цьому напрямі вже мають значні здобутки та позитивну практику подолання чи зменшення проявів булінгу, а тому аналіз їх досвіду є об'єктивною потребою та невід'ємним етапом нашого дослідження. Зокрема, вважаємо за доцільне детально розглянути досвід таких країн, як Грузія, Сполучені Штати Америки, Республіка Корея, Королівство Швеція, Королівство Норвегія.

У Грузії, як і в більшості країн світу, національна система законодавства побудована на основі та у відповідності до Основного Закону. Зокрема, Конституція Грузії (груз. საქართველოს კონსტიტუცია) закріплює, що кожен має право на освіту та вибір її форми (ст. 27), а також проголошує право на рівність всіх перед законом та забороняє будь-які прояви дискримінації (ст. 11). Додатково, ст. 30 Конституції окремо наголошує, що права дітей охороняються законом [51]. Тобто, Основним Законом Грузії утверджується загальнонаціональний пріоритет дитинства та підкреслюється, що права відповідної категорії осіб обов'язково потребують додаткового гарантування і забезпечення.

За таких обставин у Грузії з метою забезпечення благополуччя дитини прийнято Кодекс про права дитини (груз. ბავშვის უფლებათა კოდექსი), який регламентує основні права та свободи дитини, а також утворює правову основу для функціонування системи їх захисту. Так, ч. 1 ст. 38 Кодексу про права дитини передбачає, що освітні програми мають сприяти запобіганню та припиненню насильства щодо дітей, у тому числі цькуванню (утискам) та ігноруванню інтересів дитини [46]. Водночас, наведена стаття Кодексу забороняє використання в закладах освіти будь-яких насильницьких заходів для підтримки дисципліни, а також застосування фізичних чи будь-яких інших покарань, які принижують гідність дитини.

Серед іншого, Кодекс про права дитини Грузії зобов'язує усі заклади освіти впроваджувати програми та механізми запобігання насильству стосовно дітей і серед дітей, у тому числі цькуванню (утискам), а також закріплює обов'язок щодо належного реагування на відповідні обставини, зокрема, через спеціальні «гарячі» телефонні лінії. Визначається, що в закладах освіти обирається спеціальний координатор, який є уповноваженою особою з питань протидії та запобігання насильству щодо дітей (ч. 2-5 ст. 38) [46]. Зі змісту аналізованого Кодексу вбачається, що програми та механізми запобігання насильству щодо дітей, у тому числі булінгу, а також порядок належного реагування на такі факти мають розроблятися Міністерством освіти, науки, культури та спорту Грузії. Тобто, профільне міністерство у сфері освіти Грузії розробляє необхідну правову базу для запобігання булінгу, а завдання щодо її впровадження покладається безпосередньо на заклади освіти.

Отже, Кодекс про права дитини Грузії, на нашу думку, є досить вдалим нормативно-правовим актом, який характеризується комплексністю та охоплює усі ключові сфери, пов'язані з правами та свободами дитини. Вважаємо за доцільне перейняти відповідний зарубіжний досвід та прийняти в Україні Кодекс про права дитини, який ґрунтовно врегулюватиме відповідні питання, а також дозволить сформувати надійний правовий базис щодо запобігання булінгу в Україні. Водночас, на нашу думку, ключові позиції чинного Закону України «Про

охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III, який частково регламентує аналогічні питання, можуть бути покладені в основу запропонованого Кодекса.

При цьому, ключові аспекти державної політики Грузії у сфері запобігання булінгу визначені Національною стратегією запобігання насильству, яка, зокрема, до основних цільових напрямів відносить профілактику шкільного насильства. Ця Стратегія наголошує на необхідності розширення повноважень адміністрацій закладів освіти та вдосконалення освітніх програм з метою покращення освітньої функції [97, с. 22-23]. Тобто, держава має створити належні умови, у тому числі й правові, для запобігання булінгу, а заклади освіти, зі свого боку, мають ефективно реалізовувати свої функціональні обов'язки з метою гарантування якості та безпеки освітнього процесу.

За таких обставин, ч. 1 ст. 20 Закону «Про загальну освіту» визначає, що у школах категорично забороняється використання будь-якого насильства стосовно учасників освітнього процесу. Водночас, з метою гарантування безпеки та підтримання порядку у закладах освіти Грузії, згідно зі ст. 48-1 цього ж Закону, Міністерством освіти, науки, культури та спорту Грузії утворюється Служба мандатурі закладів освіти, яка є спеціальним органом у сфері протидії та запобігання будь-яким проявам насильства в освітньому середовищі [98]. Мандатурі, як вбачається з аналізу положень Закону Грузії «Про загальну освіту», фактично є шкільною поліцією, основна мета якої – це охорона громадського порядку та забезпечення безпеки учасників освітнього процесу [64].

Повноваження відповідної служби визначені Законом Грузії «Про загальну освіту» та деталізовані наказом Міністра освіти, науки, культури та спорту Грузії «Про затвердження положення про юридичну особу публічного права – Служби мандатурі закладів освіти» від 12.07.2019 р. № 141/Б, а також окремі процедурні аспекти визначені у наказі Міністра освіти, науки, культури та спорту Грузії «Про затвердження правил охорони громадського порядку та забезпечення безпеки в закладах освіти» від 29.01.2019 р. № 06/Б.

Для реалізації встановленої мети ця служба: 1) співпрацює з усіма школами та іншими аналогічними закладами освіти; 2) надає, у разі необхідності,

психологічну підтримку; 3) координує діяльність психологів, які працюють у закладах освіти; 4) систематично проводить інформаційно-просвітницькі кампанії щодо профілактики насильства, у тому числі булінгу; 5) надає рекомендації керівництву закладів освіти щодо вдосконалення системи запобігання насильству та покращення рівня безпеки закладу освіти тощо [98; 265; 266; 268].

Загальний контроль та координацію діяльності Служби мандатурі закладів освіти здійснює Міністр освіти, науки, культури та спорту Грузії. Тобто, Служба мандатурі закладів освіти є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується зазначеним міністром.

Безпосередньо мандатурі (шкільний поліцейський) – це дієздатна, без судимостей фізична особа, яка досягла 21-річного віку, має повну загальну та професійну освіту або вищу освіту, володіє державною мовою, має належну фізичну підготовку та пройшла спеціальний курс підготовки (ст. 2, ч. 3 ст. 48-1 Закону Грузії «Про загальну освіту»). Згідно зі ст. 48-3 зазначеного Закону мандатурі має такі права та обов'язки: 1) припиняти правопорушення; інформувати правоохоронні органи, насамперед, національну поліцію про випадки насильства; 2) налагоджувати взаємовідносини, взаємодіяти з усіма здобувачами освіти; 3) сприяти захисту здобувачів освіти; 4) здійснювати інформаційно-просвітницькі заходи; 5) виконувати роль медіатора між сторонами, які конфліктують; 6) охороняти порядок та забезпечувати дотримання дисципліни в закладі освіти; 7) проводити безконтактний поверхневий огляд з використання металодетектора [98]. Закон також передбачає навіть використання мандатурі фізичної сили (ст. 48-6), зокрема, у разі необхідності припинення порушення, яке загрожує життю учасника освітнього процесу [64].

Поряд з цим, Закон Грузії «Про загальну освіту» передбачає, що у закладах освіти встановлюються системи постійного відеоспостереження (ч. 17 ст. 20), адміністрування яких здійснюють мандатурі (ч. 1 ст. 48-3) [98].

Додатково реалізовувати заходи щодо протидії та запобігання булінгу в закладах освіти Грузії можуть спеціальні консультативні ради з питань безпеки, утворення яких передбачено наказом Міністра освіти, науки, культури та спорту

Грузії «Про затвердження правил охорони громадського порядку та забезпечення безпеки в закладах освіти» від 29.01.2019 р. № 06/Б [265]. Згідно із зазначеним нормативним актом, керівник закладу освіти вправі утворити окремий колегіальний орган, який забезпечуватиме вирішення питань щодо безпеки освітнього процесу та сприятиме профілактиці насильства в школі, зокрема шляхом вироблення рекомендацій.

Також чинним законодавством Грузії закріплюється заборона ігнорування фактів булінгу чи кібербулінгу. Так, будь-яка особа, яка стала свідком або іншим шляхом отримала відомості про відповідні прояви насильства, повинна негайно проінформувати про це мандатурі, а якщо він відсутній – спеціального координатора та адміністрацію закладу освіти, які, у свою чергу, мають здійснити належне реагування та повідомити представників національної поліції [265]. Окреслений обов'язок частково підкріплений нормою Кодексу про адміністративні правопорушення Грузії, ст. 176-2 якого визначає, що невиконання суб'єктом (мандатурі закладу освіти, спеціальним координатором, іншою особою, яка забезпечує підтримку безпеки в закладах освіти) зобов'язання щодо виявлення насильства над дітьми та серед дітей, а також щодо надання інформації про такі факти, тягне за собою попередження або штраф [267]. Водночас, інші санкції Кодекс про адміністративні правопорушення Грузії не передбачає, у тому числі за безпосереднє здійснення булінгу. Тобто, концепція запобігання булінгу у цій країні зводиться до інформаційно-просвітницьких заходів та дисциплінарних методів впливу.

Серед іншого, ще одним елементом механізму запобігання булінгу являються анонімні скриньки, які обов'язково встановлюються на всіх поверхах закладу освіти та щоденно перевіряються [265].

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що у Грузії ведеться комплексна державна політика в напрямі профілактики насильства, у тому числі булінгу. Так, у країні сформована розвинута нормативно-правова база, яка охоплює усі ключові сфери щодо булінгу, а також визначає механізм його протидії і запобігання.

Загалом, на нашу думку, існуючий адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Грузії заслуговує схвалення, однак, вважаємо недоцільним існування окремого центрального органу виконавчої влади на кшталт Служби мандатурі закладів освіти, адже: по-перше, для ефективного функціонування та утримання розгалуженої системи цієї служби, яка представлена у більшості загальноосвітніх закладів, потрібні значні кошти; по-друге, постійне утворення функціонально-цільових органів сприятиме перевантаженості системи органів центральної виконавчої влади; по-третє, фактично її діяльність матиме результат, але й створюватиме атмосферу психологічного тиску та страху для здобувачів освіти; по-четверте, основні повноваження мандатурі можуть здійснювати спеціальні координатори з питань протидії та запобігання насильству.

При цьому, позитивно оцінюємо ініціативу щодо запровадження при закладах освіти консультативних рад з питань безпеки та вважаємо за необхідне перейняти відповідний досвід до вітчизняної моделі профілактики насильства, у тому числі булінгу. Також вважаємо за доцільне запропонувати на прикладі Грузії запровадити при українських закладах освіти системи відеоспостереження та анонімні скриньки.

Переходячи до інших країн, доцільно зазначити, що законодавчі підходи до вирішення проблеми булінгу у різних країнах можуть відрізнятися, адже в той час, поки окремі держави приймають спеціальні закони (у тому числі вносять зміни до низки нормативно-правових актів, формуючи відповідний профільний базис), інші вирішують цю проблему, використовуючи уже існуючі положення законодавства.

Як приклад, у Доповіді Генерального Секретаря ООН «Про захист дітей від булінгу» від 2018 року відзначається, що такі країни, як Австралія, Гондурас, Домініканська Республіка, Канада, Мексика, Перу, Республіка Корея, Філіппіни, Чилі, Еквадор, Японія прийняли спеціальні закони про боротьбу з насильством та/або булінгом у школах. Зі свого боку, в Ірландії, Сінгапурі, Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучених Штатах Америки заходи з боротьби з булінгом у школах передбачені іншими законами [240, с. 7].

Наприклад, у Сполучених Штатах Америки (далі – США), на відміну від попередньо розглянутої Грузії, а також України та ряду інших країн, жоден федеральний закон безпосередньо питання щодо булінгу не регламентує. Відповідна проблематика може охоплюватися окремими законами, які регулюють питання, пов'язані з різноманітними формами дискримінації, правами та свободами людини, їх рівністю тощо.

До переліку окреслених федеральних законів, у першу чергу, належать Закон «Про громадянські права» від 1964 року (англ. Civil Rights Act of 1964), Поправки про освіту від 1972 року (англ. Education Amendments of 1972), Закон «Про реабілітацію» від 1973 року (англ. Rehabilitation Act of 1973), Закон «Про освіту осіб з інвалідністю» (англ. Individuals with Disabilities Education Act). Якщо булінг здійснюється на основі будь-яких дискримінаційних проявів та, відповідно, порушує громадянські права особи, школи, які фінансуються із федерального бюджету (у тому числі й коледжі та університети), зобов'язані вживати усі необхідні заходи для їх запобігання та припинення. У випадку, якщо такі ситуації не вирішуються або на них відсутнє належне реагування зі сторони адміністрації закладу освіти, то вважається, що окремо взятий заклад освіти порушує норми наведеного вище федерального законодавства [217].

Водночас, якщо зі сторони адміністрації закладу освіти відсутнє реагування на булінг, який обумовлений дискримінаційними проявами, або воно є неналежним, будь-яка особа (жертва, свідок тощо) може подати відповідну скаргу до Управління з питань громадянських прав при Міністерстві освіти США (англ. Office for Civil Rights, United States Department of Education), яке повинно здійснити її розгляд та провести розслідування конкретного випадку [261]. Зазначене Управління – це спеціалізований правоохоронний орган, який уповноважений забезпечувати дотримання вищезазначених федеральних законів в частині протидії дискримінації в закладах освіти, у тому числі й булінгу, який ґрунтується на дискримінаційних проявах. Дану скаргу можливо подати будь-яким способом, у тому числі за допомогою спеціальної форми на офіційному веб-сайті цього Управління.

Аналогічний механізм передбачено і для захисту порушених проявами булінгу громадянських прав. Проте, у даному випадку спеціально уповноваженим правоохоронним органом виступає структурний підрозділ Міністерства юстиції – Відділ громадянських прав (англ. Civil Rights Division) [262]. Зазначені органи за наслідками розгляду скарг вправі звернутися до суду, як правило, цивільної юрисдикції, з позовом та клопотати про притягнення суб'єкта, винного у правопорушенні, до відповідної відповідальності.

Окрім цього, правову основу для запобігання булінгу у США також складають Закон «Про вдосконалення шкіл Америки» (англ. The Improving America Schools Act) та Закон «Про безпечні школи та суспільство без наркотиків» (англ. Safe And Drug-Free Schools And Communities Act) [246; 256], які закріплюють необхідність постійного вдосконалення освітньої системи, підвищення її стандартів, передбачають сприяння партнерству між суспільством та школами, а також визначають пріоритетну ціль щодо забезпечення безпечного середовища у школах.

Цільова політика щодо запобігання булінгу реалізується, насамперед, на рівні адміністративно-територіальних одиниць США – штатів, які, враховуючи аспекти загальнодержавного регулювання, розробляють власні механізми вирішення даної проблеми. У такому разі локальне адміністративно-правове регулювання проблеми булінгу здійснюється по-різному. Як приклад, адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу на рівні штатів може включати прийняття спеціальних законів, розроблення профільних підзаконних актів та реалізацію відповідної політики, однак, які саме елементи обрати, штати вирішують самостійно.

Так, у більшості штатів прийнято закони, які регламентують питання запобігання та протидії булінгу, а органами публічної влади здійснюється комплексне управління у відповідній сфері, в тому числі шляхом вироблення цільової політики та видання нормативних актів. Зі свого боку, приміром, такі штати, як Арізона, Арканзас, Колорадо, Міссурі та Техас прийняли виключно профільні закони [251].

Варто зазначити, що під егідою Міністерства освіти США реалізовано низку загальнодержавних ініціатив у напрямі уніфікації змісту політики штатів у сфері запобігання та протидії булінгу. Зокрема, сформовано уніфіковану дефініцію поняття «булінг» та встановлено загальний для всіх обов'язок повідомляти про випадки булінгу в освітньому середовищі [248, с. 36]. Поряд з цим, констатується, що Міністерство освіти США розробило систему загальних (типових) компонентів, які мають обов'язково враховуватись при розробці законів, підзаконних актів і формуванні політики штатів у сфері запобігання та протидії булінгу, серед яких: а) визначення цілей; б) абсолютна заборона будь-яких проявів булінгу в закладах освіти; в) закріплення обов'язку належного реагування на прояви булінгу та повідомлення про такі випадки до уповноважених органів; г) визначення порядку збору інформації та реагування на випадки булінгу; г) обов'язкове закріплення повноважень місцевих органів влади та напрями політики у відповідній сфері; д) систематичне проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів та інші [224]. Тобто, на рівні штатів правові заходи щодо протидії та профілактики булінгу можуть відрізнятися, однак усі вони мають однакову квінтесенцію, оскільки реалізуються на основі уніфікованого розуміння булінгу, а також обов'язково забороняють усі прояви булінгу та закріплюють обов'язок щодо його подолання.

Передусім, управління освіти, які функціонують у кожному штаті (англ. State Departments of Education), забезпечують реалізацію окресленої політики на рівні закладів освіти та зобов'язують останніх впроваджувати існуючі і формувати власні моделі запобігання булінгу.

У відповідному контексті більшістю місцевих управлінь освіти розробляється модельна програма (стратегія) у сфері запобігання та протидії булінгу, яка, у свою чергу, повинна інтегруватися закладами освіти відповідного штату [251]. Як приклад, такий підхід успішно реалізується у штатах Айова [206], Каліфорнія [247], Огайо [207] та інших.

Позитивно оцінюючи зазначене та дещо коригуючи ідею, вважаємо за доцільне запропонувати на основі досвіду США розробити модельний документ,

який комплексно окреслюватиме заходи щодо запобігання булінгу в закладах освіти, як приклад, Типове положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу. Вважаємо, що запропонований документ у цілому сприятиме побудові безпечного освітнього середовища в закладах освіти України.

Водночас, у США, попри наявність спеціальних програм чи законів, заклади освіти повинні постійно поєднувати звичайну освіту з антибулінговою [238], тобто повсякденне навчання має прививати здобувачам освіти відчуття «нульової терпимості до булінгу», а також об'єктивне розуміння цього явища і необхідності запобігання та протидії йому.

Зважаючи на вищезазначене, у США особлива увага приділяється систематичному спеціальному навчанню і для самих педагогічних працівників закладів освіти, оскільки для якісної та результативної профілактики булінгу необхідно, щоб вони чітко усвідомлювали природу булінгу, знали ключові положення законодавства та забезпечували їх дотримання, а також знали порядок реагування на відповідні прояви [238]. Таке навчання може набувати різних форм та залежить, у першу чергу, від фінансування.

Загалом, питання юридичної відповідальності за булінг є неоднозначним та залежить від законодавства конкретного штату. Приміром, у штаті Флорида, як і в більшості інших штатів, до булера можуть застосовувати заходи дисциплінарної (затримання після занять для інформаційно-просвітницької та виховної роботи; відрахування тощо) та цивільно-правової (стягнення компенсацій згідно зі встановленою процедурою у судовому порядку) відповідальностей [218]. Поряд з цим, заходи дисциплінарної відповідальності до кривдника можуть застосовуватись й на основі правил та кодексів окремих закладів освіти. Тому, зважаючи на суттєву диференціацію, більш детально проаналізувати дане питання не вбачається можливим.

Таким чином, форма державного устрою США передбачає суттєву самостійність її адміністративно-територіальних одиниць, що закономірно обумовлює варіацію адміністративно-правових механізмів запобігання булінгу на рівні штатів. Однак, принциповим є те, що усі штати сформували власні моделі

запобігання та протидії булінгу на основі єдиного розуміння поняття «булінг», а також прийняли спеціальні закони у даній сфері, які, у свою чергу, закріпили заборону будь-яких проявів булінгу в освітньому середовищі.

За таких обставин вмотивованою є тенденція, за якої урядом США основна увага приділяється не нормативно-правовому регулюванню, а загальнодержавній інформаційно-просвітницькій діяльності в напрямі запобігання та протидії булінгу.

У даному контексті особливої уваги та схвалення, на нашу думку, заслуговує федеральний урядовий веб-сайт – www.stopbullying.gov, який, водночас, є об'ємною та максимально змістовною базою спеціалізованих ресурсів і даних з проблематики булінгу. Зазначений інтернет-ресурс – це спеціальна платформа, яка містить виважену, чітко структуровану інформацію про булінг, його природу, характер, детермінанти, фактори ризику, суб'єктів, наслідки, а також включає практичні рекомендації для протидії і запобігання булінгу, порядок реагування на нього, тренінги, спеціальні курси та багато іншого.

Цей веб-сайт адмініструється Міністерством охорони здоров'я та соціальних послуг США, а джерелами контенту, окрім зазначеного Міністерства, є інші федеральні інституції США, насамперед, Міністерство освіти та Міністерство юстиції [216; 253]. Відповідний веб-сайт інкорпорує у собі загальний масив інформації про булінг, у тому числі найбільш актуальну.

Зважаючи на ґрунтовний підхід до розробки цього профільного веб-ресурсу, а також його практичну корисність для суспільства, на міжнародному рівні, зокрема, у звітах і доповідях інституцій ООН він оцінюється за найвищими показниками та наводиться як позитивний приклад інформаційної антибулінгової політики держави (наприклад, Доповідь Генерального Секретаря ООН про захист дітей від булінгу 2016 року [239, с. 12]; Щорічний звіт Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань насильства над дітьми 2016 року [205, с. 18]; Звіт ЮНЕСКО «Насильство та булінг у шкільному середовищі» 2016 року [248, с. 41]).

На противагу, в Україні створено веб-сайт «www.stopbullying.com.ua», який лише певною мірою подібний прикладу США, оскільки: по-перше, даний інтернет-ресурс не урядовий, а розроблений Дитячий фондом ООН (ЮНІСЕФ) за підтримки уряду Німеччини в рамках спільної інформаційної кампанії; по-друге, його змістове наповнення є значно гіршим; по-третє, контент сайту базується на дослідженнях ЮНІСЕФ, тобто, об'єктивно, не може надавати вичерпну інформацію про ситуацію у сфері протидії та запобігання булінгу в Україні.

З огляду на зазначене, а також попередньо окреслений досвід США, вважаємо за доцільне запропонувати уряду України якнайшвидше розробити єдиний інтернет-ресурс, комплексний веб-сайт щодо протидії та запобігання булінгу, який повинен повною мірою охоплювати досліджувану проблематику та містити низку практичних матеріалів для різних цільових груп.

Наостанок хочемо відзначити, що у США інформаційна політика у сфері профілактики булінгу є доволі розвинутою та включає в себе низку загальнодержавних ініціатив, які успішно реалізуються по всій країні у рамках федеральних програм [233; 257; 248, с. 39-41]. Особливої уваги вартий і спеціальний безкоштовний мобільний додаток «KnowBullying», який містить значний обсяг інформації про булінг, його прояви, способи подолання і запобігання, алгоритми освітньо-виховної роботи з дітьми для батьків та педагогічних працівників, методи ідентифікації булінгу і надання підтримки для потерпілих тощо [225]. Вбачаємо в окресленому значний профілактичний потенціал та вважаємо за необхідне запозичити відповідний досвід.

Серед інших країн, на нашу думку, особливої уваги заслуговує перспективний і прогресивний досвід Республіки Кореї, оскільки завдяки виваженій та ефективній політиці даною державою досягнуто значних здобутків у сфері запобігання булінгу.

Станом на сьогодні, Республіка Корея є однією з небагатьох держав світу (поряд з Італією, Норвегією, Фінляндією, Швецією та іншими), якій вдалося зменшити рівень булінгу, а також, що суттєво, зберегти відповідні показники на

низькому рівні. Основну роль у відповідному процесі, безумовно, відіграли якісні нормативно-правове та адміністративно-правове регулювання.

Поряд з цим, у доповіді ЮНЕСКО «Поza цифрами: припинення шкільного насильства та булінгу» 2019 року констатується, що прогрес Республіки Кореї у сфері запобігання булінгу обумовлений багатогалузевим плануванням, яке включає в себе низку цільових заходів щодо створення безпечного освітнього середовища, трансформації шкільної культури, реагування на прояви шкільного насильства, алгоритмів роботи з суб'єктами булінгу [210, с. 54].

У рамках цього підрозділу попередньо відзначалось, що Республіка Корея належить до переліку країн, які з метою протидії і профілактики булінгу прийняли профільні закони та, в цілому, сформували відповідну законодавчу базу. Актуальне законодавство зазначеної країни, з досліджуваної проблематики, бере свій початок з 2004 року, коли була прийнята перша редакція Закону «Про запобігання та протидію насильству у школах» (кор. 학교폭력예방 및 대책에 관한 법률), який чинний і до сьогодні, однак зазнав низки доповнень та змістовних оновлень. Нині у Республіці Кореї питання щодо булінгу комплексно регламентуються зазначеним Законом в редакції від 20.08.2019 р. № 16441 [270], основна мета якого – це захист прав здобувачів освіти, забезпечення їх добробуту та безпечного для них освітнього середовища, зокрема шляхом закріплення необхідних юридичних гарантій і встановлення правового механізму для належного реагування на можливі випадки будь-яких проявів булінгу.

Окрему правову основу становить і Закон «Про початкову та середню освіту» (кор. 초·중등교육법), який передбачає обов'язкові для всіх закладів освіти заходи щодо забезпечення безпеки учасників освітнього процесу, зокрема, встановлення систем відеоспостереження та патрулювання території (ст. 30-8) [269]. Тобто, має місце загальна превенція, у першу чергу, фізичного булінгу.

Закон Республіки Кореї «Про запобігання та протидію насильству у школах» виокремлює загальний термін «шкільне насильство» (кор. 학교폭력). У

свою чергу, поняття «булінг», «кібербулінг» законодавством Республіки Кореї, на відміну від вітчизняного, розмежовуються та мають окремі дефініції, які загалом узгоджують із усталеними на міжнародному рівні трактуваннями. Так, у ст. 2 вказаного Закону визначається, що булінг (кор. 따돌림) – це будь-які систематичні або неодноразові діяння, які здійснюються з метою завдання фізичної чи психічної шкоди конкретній особі (учню) або групі осіб (учнів) як на території школи, так і за її межами, внаслідок чого жертва (жертви) зазнають різного роду пошкоджень та травм [270]. Схожа конструкція норми застосовується і при окресленні поняття «кібербулінг» (кор. 사이버 따돌림), проте відповідний прояв насильства завдає шкоду виключно психічному здоров'ю особи (учня) та здійснюється шляхом використання засобів електронної комунікації.

Основним суб'єктом публічної адміністрації у сфері запобігання булінгу у Республіці Кореї традиційно є Міністерство освіти, яке забезпечує формування та реалізацію відповідної державної політики, зокрема шляхом вироблення загальної національної стратегії та визначення чітких векторів профілактики булінгу. З метою реалізації відповідних повноважень зазначене Міністерство зобов'язане кожні п'ять років розробляти Основний план запобігання та протидії шкільному насильству, а також забезпечувати його виконання [270]. Тобто, на відміну від України, профільне міністерство у Республіці Кореї, окрім прийняття плану заходів, має його систематично переглядати та оновлювати. Вважаємо за доцільне передбачити аналогічний механізм планування і на території України.

З метою інституційного посилення та формування якісної державної політики у досліджуваній сфері при уряді Республіки Кореї на чолі з Прем'єр-міністром утворено спеціальний орган – Комітет з питань протидії шкільному насильству. Його ключовим функціональним призначенням є розгляд та оцінка представленого Міністерством освіти Основного плану запобігання і протидії шкільному насильству, а також моніторинг його виконання, оцінка реалізації та розроблення рекомендацій для вдосконалення державної політики щодо

створення безпечного освітнього середовища [270]. Тобто, цей Комітет – це постійний та профільний консультативно-дорадчий урядовий орган [54].

Для боротьби з різноманітними проявами насильства, у тому числі булінгом, на регіональному рівні Закон Республіки Кореї «Про запобігання та протидію насильству у школах» передбачає створення відповідних комітетів. На противагу урядовому Комітету, стосовно якого зазначено вище, Регіональні комітети з питань протидії шкільному насильству функціонують у містах-метрополіях і провінціях країни при відповідних меріях (порівнюючи з Україною, окреслений рівень фактично співвідноситься з обласним, а міста-метрополії – це найбільші міста країни, що мають окремий статус) і виконують низку завдань щодо запровадження та контролю за виконанням на відповідних територіях заходів, передбачених Основним планом запобігання та протидії шкільному насильству [270].

Аналогічні комітети функціонують і на місцевому (муніципальному) рівні, однак їх повноваження мають більш практичне вираження, оскільки передбачають безпосередню реалізацію заходів, спрямованих на запобігання та протидію шкільному насильству. Відповідні комітети взаємодіють з місцевими закладами освіти, координують та спрямовують їх антибулінгову діяльність [270; 54].

На регіональному та муніципальному рівнях паралельно діють територіальні органи Міністерства освіти – Офіси освіти, у структурі яких, згідно зі ст. 11 Закону Республіки Кореї «Про запобігання та протидію насильству у школах», повинні утворюватися спеціальні підрозділи з боротьби зі шкільним насильством [270]. Керівник регіонального Офісу освіти (у містах-метрополіях і провінціях країни) мінімум двічі на рік проводить комплексний аналіз фактичного стану шкільного насильства на відповідній території країни та звітує про наявну ситуацію, а також превентивну діяльність і заходи, які реалізуються та приймаються в даному напрямі, перед урядовим Комітетом з питань протидії шкільному насильству та компетентним Регіональним комітетом.

Окрім цього, передбачається, що при муніципальних Офісах освіти на постійній основі діють Комісії у справах шкільного насильства, основними завданнями яких є: 1) профілактика та протидія проявам насильства у школах; 2) захист потерпілих (жертв булінгу); 3) застосування освітніх, виховних та дисциплінарних заходів до кривдника (булера); 4) здійснення медіації між потерпілими та кривдниками, агресорами тощо. Така комісія може нараховувати від 10 до 50 осіб, однак третину від затвердженого складу повинні становити батьки осіб, які навчаються у закладах освіти на відповідній території [270]. При цьому, тенденція залучення батьків здобувачів освіти до складу окресленої Комісії, на нашу думку, видається доволі перспективною, адже сприяє транспарентній та об'єктивній діяльності. Зазначений суб'єкт вправі здійснювати розгляд справ про випадки булінгу по суті та приймати, залежно від обставин, рішення.

Отже, адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Республіці Кореї передбачає наявність розгалуженого (різнорівневого) суб'єктного складу, який одночасно складає спеціалізовану інституційну систему взаємодіючих елементів. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що органи антибулінгової юрисдикції даної країни здатні повною мірою як запобігати, так і протидіяти відповідним проявам насильства, оскільки, насамперед, мають належну правову базу та представлені по всій території держави. Окреслений досвід сприймається нами виключно позитивно та, безумовно, заслуговує на увагу й запозичення. Особливе місце у відповідному контексті займає практика нормативно-правового регламентування через профільний закон, яку ми повністю підтримуємо та вважаємо за необхідне запровадити до вітчизняного механізму.

Серед іншого, варто відмітити аспекти, які пов'язані безпосередньо із закладами освіти та їх антибулінговою діяльністю. Зокрема, згідно зі ст. 19-2 Закону Республіки Кореї «Про початкову та середню освіту» при всіх закладах освіти відповідного рівня мають працювати практичні психологи [269]. Стаття 14 Закону «Про запобігання та протидію насильству у школах» зобов'язує керівників закладів освіти утворювати психологічні служби, у розпорядженні яких мають

бути окремі приймальні [270]. Відтак, штатні психологи мають забезпечувати нормальний психологічний клімат у закладі освіти та, у разі потреби, надавати емоційно-психологічну підтримку жертвам булінгу.

Утворюються при закладах освіти й спеціалізовані підрозділи з питань запобігання та протидії шкільному насильству, які за своїм функціональним кейсом подібні до спеціальних консультативних рад закладів освіти Грузії, що окреслені попередньо. Так, спеціалізовані підрозділи закладів освіти Республіки Кореї фактично виступають первинними суб'єктами протидії булінгу, оскільки вживають першочергові заходи при відповідних випадках, проводять власні розслідування і далі передають інформацію до Комісії у справах шкільного насильства при муніципальних Офісах освіти. Такі підрозділи реалізують і превентивні антибулінгові заходи, необхідні для розвитку емоційних, громадянських та соціальних компетентностей.

Окрім вищевикладеного, профільне законодавство Республіки Кореї в частині запобігання та протидії булінгу:

- 1) закріплює загальний для всіх обов'язок повідомляти про випадки булінгу в освітньому середовищі до відповідного закладу освіти або іншого компетентного органу;
- 2) передбачає утворення національних, регіональних та муніципальних спеціальних, в тому числі екстрених телефонних ліній;
- 3) встановлює необхідність запровадження при закладах освіти охоронців, у тому числі і на договірній основі, з суб'єктами охоронної діяльності;
- 4) передбачає можливість закріплення за окремими закладами освіти шкільних поліцейських;
- 5) закріплює порядок встановлення систем відеонагляду в закладах освіти;
- 6) закріплює перелік заходів, в тому числі компенсаційних, необхідних для захисту жертви або потенційної жертви булінгу (зокрема, тимчасова охорона; переведення до іншого класу; консультування психолога; лікування та оздоровлення тощо);

7) закріплює перелік заходів, які можуть застосовуватися до булера (наприклад, вимога у письмовій формі принести свої вибачення потерпілій стороні; заборона контакту з об'єктом булінгу; суспільно корисні роботи; проходження спеціального освітнього курсу; переведення до інших класу або закладу освіти; відрахування зі школи тощо) [270].

Отже, проаналізований досвід Республіки Кореї у сфері запобігання булінгу об'єктивно має низку виражених і перспективних моментів, які викликають інтерес та окреслюють можливі шляхи покращення вітчизняної моделі.

Продовжуючи аналіз зарубіжного досвіду у відповідному напрямі, поряд з розглянутими країнами, вважаємо за необхідне виокремити й Королівство Швецію, адже: по-перше, станом на сьогодні наведена держава є одним із світових лідерів у сфері запобігання та протидії булінгу; по-друге, вона відрізняється від попередньо проаналізованих країн як географічно, так і формою правління, традиціями, культурою та іншими чинниками. Відтак, забезпечується різноплановість перспективного іноземного досвіду та комплексність нашого дослідження.

У відповідному контексті варто відзначити, що Швеція – це перша країна світу, яка на законодавчому рівні закріпила заборону будь-якого насильства над дітьми, а також однією з перших долучилась до Конвенції ООН про права дитини та забезпечила реальну реалізацію її положень. За таких умов, сучасне законодавство даної країни має превентивний характер та спрямоване на попередження будь-яких проявів булінгу. Водночас, у Швеції, як і в більшості країн світу, діяльність державних інституцій детермінована метою щодо створення безпечного освітнього середовища та розвитку відповідного сприятливого клімату для всіх учасників освітнього процесу.

Серед іншого відзначається, що уряд Швеції одним із перших для запобігання та протидії булінгу почав застосовувати науково-обґрунтований підхід, який, зокрема, базувався на систематичному моніторингу ефективності впроваджених програм і заходів, а також їх оцінюванні. Відповідна система національного моніторингу функціонує до цього часу, а основна увага

приділяється безпосередньо превентивній діяльності закладів освіти шляхом їх звітування [210, с. 49]. У Швеції сформовано належне профільне законодавство, яке комплексно регламентує механізм профілактики булінгу.

Формування антибулінгового законодавства у Швеції, а також сусідньому Королівстві Норвегії, відбувалось на початку 1990-х років, що безпосередньо пов'язано із результатами досліджень доктора Д. Олвеуса [239, с 12]. За сучасних обставин, питання запобігання та протидії булінгу регулюються Законом (2010:800) «Про освіту» (швед. Skollagen) від 23.06.2010 р. [249], а саме – цільовим розділом 6, який, зокрема, встановлює обов'язок повідомляти про будь-які прояви булінгу, визначає обов'язкові превентивні дії для закладів освіти, порядок реагування на випадки булінгу, його розслідування та застосування заходів.

У відповідності до зазначеного Закону, обов'язок щодо реалізації та ефективного виконання антибулінгових положень у закладах освіти Швеції, повною мірою покладається на їх керівників, які мають забезпечувати: 1) здійснення заходів, необхідних для запобігання та протидії булінгу; 2) неухильне дотримання працівниками закладу освіти обов'язків щодо запобігання та протидії булінгу; 3) розроблення та прийняття щорічного плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу [249].

Окрім іншого, особливий інтерес становить процес вироблення щорічного антибулінгового плану в закладах освіти, оскільки відбувається з залученням здобувачів освіти у відповідності до наказу Міністерства освіти Швеції (2006:1083) «Про участь дітей та учнів у розробленні плану проти жорстокого поводження» від 31.08.2006 р. [220]. Тобто, існує доволі позитивна тенденція включення осіб, які навчаються, до реалізації заходів, що особисто їх стосуються та впливають на них.

Наведений приклад залучення здобувачів освіти до вирішення організаційних питань щодо профілактики булінгу у своєму закладі освіти не єдиний, оскільки відповідна практика широко використовується у Швеції. Так, здобувачі освіти, їх батьки або особи, що їх замінюють, мають право приймати

участь у всіх процесах, пов'язаних з діяльністю закладу освіти, та заходах, які в ньому проводяться [210, с. 50]. Відносно самих здобувачів освіти такий підхід отримав назву «діти-експерти» і продемонстрував, що така інклюзія має лише позитивний ефект, адже значно знижує рівень булінгу, формує свідоме розуміння проблеми та сприяє доброзичливості в освітньому середовищі. Враховуючи викладене, вважаємо за необхідне звернути увагу на окреслений досвід та обов'язково запровадити його на території України.

У свою чергу, на національному рівні, спрямованість державної політики у досліджуваній сфері, а також ключові засади її реалізації, визначає Міністерство освіти Швеції (швед. Utbildningsdepartementet), яке, як і в більшості країн світу, є профільним органом загальної компетенції з питань запобігання та протидії булінгу в закладах освіти. Повноваження зазначеного Міністерства є типовими, а його структура цілком співвідноситься зі структурою будь-якого іншого центрального органу виконавчої влади, що функціонує в унітарній державі.

Окремі загально-превентивні повноваження щодо запобігання та протидії булінгу має і Міністерство охорони здоров'я та соціальних справ (швед. Socialdepartementet), яке, зокрема, відповідає за вироблення та реалізацію національної стратегії у сфері захисту й утвердження прав дитини [252], а тому визначає засади діяльності для органів публічної влади країни у цьому напрямі.

Поряд з цим, компетенцію в антибулінговій сфері у Швеції має і Міністерство праці (швед. Arbetsmarknadsdepartementet), яке, незважаючи на свою назву, фактично виконує функції, притаманні, як правило, міністерствам соціальної політики. Так, зазначений суб'єкт відповідальний за державні вектори щодо протидії будь-яким проявам дискримінації, забезпечення прав людини загалом та дитини зокрема [208; 219]. На виконання окреслених функціональних обов'язків, урядом Швеції при відповідному Міністерстві утворено дві вузькоспеціалізовані інституції – Дитячий омбудсмен (швед. Barnombudsmannen) та Омбудсмен з питань дискримінації (швед. Diskrimineringsombudsmannen).

Основне завдання Дитячого омбудсмена – це представництво та захист прав та інтересів дітей, але виключно в контексті положень Конвенції ООН про права

дитини. Цей суб'єкт забезпечує дотримання зазначеної Конвенції, здійснює відповідний контроль, сприяє реалізації її положень на практиці, слідує, щоб нормативно-правові акти, які приймаються на національному рівні, відповідали їй, реагує на випадки порушення Конвенції як у суспільстві, так і органах публічної влади тощо [227]. Тобто, Дитячий омбудсмен забезпечує захист дітей від усіх форм фізичного та психологічного насильства у будь-якому середовищі, а також проводить відповідну профілактичну діяльність.

Зі свого боку, юрисдикція Омбудсмена з питань дискримінації охоплює усіх учасників освітнього процесу та передбачає їх захист від будь-яких форм нерівності та різноманітних обмежень, що детерміновані ознаками раси, кольору шкіри, статі, походження, майнового стану тощо [214; 228]. Відтак, якщо учасник освітнього процесу зазнав цькування, які були безпосередньо зумовлені попередньо зазначеними ознаками, то з метою захисту своїх прав він має звертатися до органів Омбудсмена з питань дискримінації.

Отже, у Швеції булінг, який означений дискримінаційними проявами, чітко відокремлюється від типових форм цькування та регламентується Законом (2008:567) «Про дискримінацію» (швед. Diskrimineringslag) від 05.06.2008 р. [214], який закріплює обов'язок повідомляти компетентні органи про окреслені інциденти, визначає активні заходи, що мають впроваджуватись органами публічної влади та керівниками закладів освіти з метою запобігання й протидії таким негативним проявам, порядок нагляду та контролю у відповідній сфері, механізм притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Інші соціально негативні прояви, які мають місце в освітньому середовищі та не охоплюються антидискримінаційним законодавством Швеції, регламентуються Законом (2010:800) «Про освіту». Цікавим видається факт, що вказаний нормативно-правовий акт окремо поняття «булінг» не визначає, а закріплює загальний термін «жорстоке (образливе) діяння» (швед. kränkande behandling), що включає в себе весь спектр можливої негативної поведінки, яка порушує гідність дитини чи учня [249]. Отже, вказаний Закон спрямований на захист прав та інтересів виключно здобувачів освіти, а питання можливого

насильства щодо інших учасників освітнього процесу не передбачає. У даному контексті вбачається, що такий підхід обумовлений, насамперед, пріоритетом прав дитини, а також фактичною ситуацією, за якої педагогічні працівники лише в поодиноких випадках ставали об'єктом булінгу.

Відзначається, що жорстоке (образливе) діяння може бути як одноразовим, так і систематичним. Якщо ж має місце останнє, то такі випадки кваліфікуються як булінг. Відтак, з метою запобігання та протидії такому насильству, а також забезпечення якісної освіти у безпечному середовищі, у Швеції сформовано систему контролю та нагляду за процесами, які відбуваються у закладах освіти. Окреслені питання регулюються розділом 26 Закону «Про освіту», який передбачає утворення спеціалізованого контролюючого органу – Шведської шкільної інспекції (швед. Statens skolinspektion) [249], яка, водночас, є профільним суб'єктом у сфері запобігання та протидії булінгу.

Організаційно Шведська шкільна інспекція – це урядовий орган, який підпорядкований Міністерству освіти, а його повноваження окремо деталізуються наказом (2011:556) «Про інструкції для Шведської шкільної інспекції» від 12.05.2011 р. цього ж Міністерства [221]. Зазначений нормативно-правовий акт встановлює, що для реалізації функціональних обов'язків щодо забезпечення безпеки здобувачів освіти у структурі Шведської шкільної інспекції утворюється посада Омбудсмена у справах дітей та учнів (швед. Barn- och elevombudet), який діє на правах відокремленого підрозділу та має власний офіс. Цей суб'єкт є органом виключної компетенції у напрямку запобігання і протидії жорстоким (образливим) проявам та, у контексті шведського Закону «Про освіту», має прерогативи щодо: 1) розслідування повідомлень про випадки жорстоких (образливих) діянь, у тому числі булінгу, розгляду та вирішення справи по суті; 2) представництва жертви у суді; 3) контролю за дотриманням керівниками закладів освіти та представниками педагогічного складу антибулінгового законодавства; 4) видання приписів керівникам закладів освіти та вимог про усунення порушень; 5) взаємодії з іншими інституціями, насамперед, у випадках, коли у процесі виконання своїх обов'язків виявляються порушення, розслідування

яких належить до юрисдикції іншого органу; б) організації та проведення як загальнонаціональних, так і локальних антибулінгових кампаній чи заходів; консультування та щодо іншого [221; 249].

Омбудсмен у справах дітей та учнів у Швеції представлений на всіх рівнях держави, у зв'язку з чим звернутися до нього може будь-яка особа (жертва булінгу, свідок, будь-хто інший, однак за умови, що йому відомо або він має вмотивовані підозри щодо булінгу в закладі освіти тощо). При цьому, адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у Швеції побудований таким способом, що каральна складова повноважень відповідного омбудсмена застосовується першочергово до керівника закладу освіти, оскільки ст. 10 розділу 6 Закону «Про освіту» встановлює, що усі працівники закладу освіти, яким стало відомо булінг щодо здобувача освіти, зобов'язані про це повідомити керівника закладу освіти, який, у свою чергу, зобов'язаний негайно вжити належні заходи, необхідні для вирішення конкретного випадку та запобігання будь-якому шкільному насильству у майбутньому [249]. Тобто, вбачається, що, як приклад, школа та її адміністрація, мають проводити системну антибулінгову діяльність та розслідувати усі інциденти жорстоких (образливих) діянь, а якщо ж такі заходи не сприяють вирішенню конкретного випадку або взагалі не застосовуються, то активізується Омбудсмен у справах дітей та учнів.

Водночас, Омбудсмен у справах дітей та учнів вправі приймати повідомлення про булінг відразу, минаючи ланку керівництва закладу освіти, та здійснювати його попередній розгляд (оцінку), розслідування в ході та за результатом якого витребувати необхідні пояснення і приймати рішення. При цьому, звернутися до відповідного Омбудсмена можливо будь-яким існуючим способом, у тому числі шляхом заповнення спеціальної веб-форми на офіційному сайті цього суб'єкта. Після прийняття рішення Омбудсмен у справах дітей та учнів направляє своє конкретне рішення належному керівнику закладу освіти, в якому можуть міститися як загальні рекомендації, так і вичерпні імперативні вказівки щодо заходів, які необхідно вжити.

За таких умов, керівника закладу освіти, як приклад, можуть зобов'язати застосувати до кривдника (булера) заходи дисциплінарної відповідальності, які передбачені ст.ст. 7-23 розділу 5 Закону Швеції «Про освіту», серед яких, зокрема: залишення після занять; тимчасове відсторонення від занять; переведення до іншого класу (групи); переведення до іншого закладу освіти [249]. Тобто, у цілому типові заходи дисциплінарно-виховного характеру. Відповідні міри реагування на булінг керівник закладу освіти вправі і застосовувати на власний розсуд, без вимоги Омбудсмена у справах дітей та учнів.

Отже, адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у Швеції, на нашу думку, заслуговує уваги, оскільки є досить вдалим та ефективним прикладом, який включає в себе: по-перше, якісну правову базу, яка дійсно реалізується у практичній площині; по-друге, розгалужену систему суб'єктів як загальної, так і профільної компетенції, які мають чітко визначені повноваження; по-третє, пріоритет шкільного середовища та акцент на антибулінгову діяльність саме в рамках закладів освіти.

За таких обставин, вважаємо за необхідне на основі розглянутого досвіду Швеції запровадити на території України спеціалізованого антибулінгового омбудсмена, який об'єктивно сприятиме необхідному інституційному посиленню нашої країни у цій сфері.

Після Швеції варто перейти до межуючої з нею країни – Королівства Норвегії, оскільки функціонуючі у цих державах адміністративно-правові механізми запобігання булінгу дещо схожі та сформувались на основі ідеології, виробленої доктором Д. Олвеусом. Окрім цього, відповідні країни мають однакові форми правління та державного устрою, а також схожу культуру.

Відтак, у Норвегії, як і вищерозглянутій Швеції, питання щодо запобігання булінгу регламентуються окремими положеннями профільного освітнього закону, а саме Главою 9А Закону «Про початкову та середню освіту (Закон про освіту)» (норв. Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova) від 27.11.1998 р. (актуальна редакція від 01.08.2019 р.) [229]. Наведений нормативно-правовий акт своєю антибулінговою складовою схожий на аналогічний закон

Швеції та, відповідно, закріплює право на безпечне освітнє середовище; зобов'язує заклади освіти, їх керівників та працівників дотримуватись принципу нульової терпимості щодо булінгу та здійснювати безперервну антибулінгову діяльність; зобов'язує усіх учасників освітнього процесу негайно повідомляти керівника закладу освіти про випадки булінгу; передбачає порядок втручання та реагування на відповідні інциденти. Тобто, визначає ключові заходи, необхідні для запобігання та протидії булінгу.

У цьому разі, основний акцент також робиться саме на закладах освіти та їх керівниках, які мають докладати максимальних зусиль для мінімізації булінгу в освітньому середовищі. У даному контексті, усі працівники закладу освіти зобов'язані слідкувати за тим, що відбувається у відповідному середовищі, й у разі виявлення проявів булінгу негайно та належно реагувати на них, насамперед, повідомляти керівника (директора), який, у свою чергу, повинен організувати та провести розслідування конкретного випадку.

Стаття 4 Розділу 9А Закону Норвегії «Про освіту» передбачає і обов'язковість вироблення та прийняття у кожному закладі освіти письмового антибулінгового плану, розроблення якого, як і в Швеції, має відбуватися за обов'язкової участі здобувачів освіти [229]. Так, цінності та принципи норвежської освіти передбачають, що заклад освіти має бути місцем безпосередньої демократії. Здобувачі освіти повинні відчувати, що їх слухають, а їх думки враховують. Водночас, отримуючи зворотний зв'язок, вони усвідомлюватимуть свою роль і власну відповідальність за різноманітні процеси, у тому числі й щодо булінгу.

За таких обставин ст. 2 Розділу 11 Закону Норвегії «Про освіту» встановлює, що у кожній школі має функціонувати рада учнів (норв. *elevråd*), яка повинна сприяти спільним інтересам закладу освіти та створенню безпечного середовища. Учасники таких рад вправі приймати участь в інших органах, що утворюються при відповідному закладі (комісіях, комітетах, радах тощо). Разом з цим, рада учнів, на підставі ст. 8 Розділу 9А зазначеного Закону, повноважна призначати представників з питань безпечного освітнього середовища, які мають

залучатися до розгляду таких питань як в закладі освіти, так і в компетентних муніципальних органах [229].

Зважаючи на викладене, повністю підтримуємо думку, висловлену у Доповіді Генерального Секретаря ООН «Про захист дітей від булінгу» від 2018 року, що активна участь дітей має виняткове значення як для успіху всіх ініціатив, спрямованих на запобігання та викорінення булінгу, так і для розуміння її прихованих аспектів, їх думки необхідні для формування чіткого окреслення цієї проблеми та її ефективного вирішення. Водночас, ефективність антибулінгових заходів підвищується, коли діти беруть участь в їх розробці та реалізації [240, с. 11]. Вважаємо за необхідне перейняти відповідний досвід Норвегії та вдосконалити існуючу в Україні систему самоврядування в закладах освіти, насамперед, шляхом залучення здобувачів освіти до процесу запобігання та протидії булінгу.

Окрім цього, залучення норвежських здобувачів освіти до антибулінгових заходів сягає і загальнодержавного рівня. Так, Дитячий омбудсмен Норвегії сприяє таким ініціативам та поширює так звані «рекомендації молоді» для профілактики та протидії булінгу, які відображає у власних дослідженнях, звітах, публікаціях, виступах тощо [240, с. 44]. Тобто прослідковується певна подібність до шведського підходу «діти-експерти», що окреслений попередньо.

У відповідності до ст. 9 Розділу 9А вищевказаного Закону, окрім рад учнів, при закладах освіти також можуть утворюватися координаційні комітети, шкільні та батьківські ради, комітети з питань безпечного освітнього середовища тощо, які в обов'язковому порядку мають залучатися до всіх заходів, що провадяться в рамках антибулінгової діяльності закладів освіти [229]. Вбачається, що функціонуючий у Норвегії механізм запобігання булінгу побудований на засадах демократії та транспарентності, а також передбачає, що булінг – це загальнонаціональна проблема, а тому протидіяти їй необхідно спільними зусиллями держави, закладів освіти та соціуму загалом.

Наступними локальними суб'єктами запобігання булінгу, після закладів освіти, у Норвегії є виконавчі органи місцевого самоврядування (муніципалітети)

сільських, міських комун (норв. *kommuner*) та округів (норв. *fylkeskommunen*). Відповідні суб'єкти, у межах своєї юрисдикції, здійснюють загальне управління закладами освіти та, в цілому, забезпечують реалізацію права населення на освіту. Серед іншого, муніципалітети повинні забезпечувати дотримання антибулінгових положень Закону «Про освіту», зокрема шляхом систематичного оцінювання діяльності закладів освіти на своїй території, а також встановлювати єдині шкільні правила з визначенням дисциплінарних заходів, які можуть застосовуватись за їх невиконання [229]. Тобто, окреслені суб'єкти здійснюють загальне адміністрування системи освіти на території свого відання та мають компетенцію у сфері запобігання булінгу.

На рівні округів, паралельного з відповідними муніципалітетами, у Норвегії функціонують місцеві органи виконавчої влади (державні адміністрації), які очолюють губернатори (норв. *fylkesmannen*), що призначаються Королем країни за поданням Прем'єр-міністра. Губернатор округу за своїм правовим статусом є представником конкретного регіону та відповідає за виконання на відповідній території рішень, цілей, рекомендацій парламенту й уряду [222]. Тобто, губернатори, їх адміністрації реалізують державну політику на місцях та, водночас, є з'єднувальною ланкою між муніципалітетом та центральними органами виконавчої влади.

У контексті запобігання булінгу, губернатор округу у відповідності до ст. 1 Розділу 14 Закону Норвегії «Про освіту» здійснює державний контроль та нагляд за муніципалітетами свого регіону, а саме їх діяльністю у сфері освіти та виконанням обов'язків щодо створення сприятливого та безпечного освітнього середовища в закладах освіти [229].

Контрольно-наглядова діяльність адміністрації Губернатора може бути як систематичною, так і ситуативною, оскільки реалізовується як згідно плану, так і на основі індивідуального звернення осіб. Так, ст. 6 Розділу 9А Закону Норвегії «Про освіту» закріплює право кожного здобувача освіти або його законного представника на звернення до Губернатора свого округу, зокрема, якщо такі особи вважають, що заклад освіти неналежно виконує свої антибулінгові

обов'язки, не докладає достатніх зусиль для припинення конкретних інцидентів булінгу, проводить неякісні розслідування відповідних випадків тощо [229]. Тобто, якщо здобувач освіти не почуває себе захищеним та вважає, що заклад освіти не виконує свої ключові обов'язки щодо гарантування безпечного освітнього середовища, то він або його законні представники мають повідомляти про це до адміністрації Губернатора. Проте, перш, ніж проінформувати Губернатора свого округу, відповідні особи мають попередньо з відповідними питаннями звернутися до керівника закладу освіти.

Розгляд звернень адміністрація Губернатора має здійснити в найкоротші строки та провести належне розслідування, у тому числі шляхом витребування документів та пояснень окремо взятого закладу освіти та/або відповідного муніципалітету. За наслідком даної адміністративної процедури Губернатор, у разі виявлення дійсних порушень зі сторони закладу освіти та муніципалітету, приймає індивідуальний нормативний акт (рішення) яким: по-перше, визначаються невідкладні заходи (превентивні, компенсаційні, каральні тощо), які має виконати заклад освіти/муніципалітет; по-друге, встановлюються строки виконання вказаних заходів; по-третє, визначаються санкції для булера та/або закладу освіти/муніципалітету [229].

Стосовно булера Губернатор вправі застосовувати лише заходи дисциплінарного характеру, які, одночасно, аналогічні тим, що можуть застосовувати керівники закладів освіти (зокрема, тимчасове відсторонення від занять або переведення до іншого закладу освіти) [254]. У свою чергу, керівники та/або працівники закладу освіти, які не виконали свої обов'язки (умисно, неналежно, неодноразово) відносно забезпечення безпечного освітнього середовища, що, як наслідок, спричинило випадок булінгу, притягуються до кримінальної відповідальності у вигляді штрафу та/або позбавлення волі строком до трьох місяців [229]. Отже, норвежське законодавство змістовно наголошує на необхідності якісного виконання своїх антибулінгових обов'язків, у першу чергу, керівниками та працівниками закладів освіти, адже до них можуть застосовуватися найсуворіші покарання.

Окреслене рішення Губернатора може бути оскаржене в Норвезькому управлінні освіти (норв. Utdanningsdirektoratet), яке, у даному контексті, є апеляційною інституцією. Норвезьке управління освіти – це центральний орган виконавчої влади, підконтрольний Міністерству освіти та науки, який реалізує державну політику у сфері освіти, забезпечує її якість, а також виконує функції в напрямі створення безпечного освітнього середовища та запобігання булінгу [232; 254]. Також відповідний суб'єкт відповідає за забезпечення якості освітньої діяльності, здійснює загальнонаціональні інформаційно-просвітницькі антибулінгові кампанії, розробляє спеціалізовану літературу, проводить відповідні освітні заходи, сприяє розвитку компетенції педагогічних працівників та інше. Тобто, зазначене Управління є органом загальної превенції.

Саме ж Міністерство освіти та науки Норвегії (норв. Kunnskapsdepartementet), як і в будь-якій іншій країні, забезпечує формування і реалізацію державної політики у відповідних сферах та виконує низку типових завдань.

Серед іншого, у Норвегії, як і в Швеції, утворено систему спеціалізованих омбудсменів, однак, вона має певні особливості. Насамперед, у даній країні функціонують національний Дитячий омбудсмен (норв. Barneombudet) та регіональні освітні омбудсмени (норв. Elev- og lærlingombudet), останні утворюються при кожному окружному муніципалітеті на правах незалежного підрозділу. Так, Дитячий омбудсмен на загальнодержавному рівні забезпечує виконання Конвенції ООН про права дитини та здійснює захист відповідних прав, а освітні омбудсмени в межах юрисдикції свого округу виконують завдання щодо захисту прав виключно у сфері освіти. Стосовно булінгу означені суб'єкти виконують загальнопревентивні функції, зокрема інформаційно-просвітницькі та консультаційні.

Водночас, у Норвегії утворено систему антибулінгових омбудсменів (норв. Mobbeombudet). Відповідна ініціатива реалізована у 2018 році спільними зусиллями уряду та окружних муніципалітетів. Відтак, станом на сьогодні, такі омбудсмени утворені в усіх окружних муніципалітетах Норвегії та фінансуються

як з державного, так і місцевого бюджету. За такої умови повноваження антибулінгового омбудсмена визначаються в кожному окружному муніципалітеті окремо відповідною міською радою.

Наприклад, Міська рада міста Осло визначила, що антибулінговий омбудсмен утворюється на правах окремого структурного підрозділу, який: 1) діє незалежно та має сприяти створенню та підтримці безпечного освітнього середовища; 2) повинен запобігати та протидіяти усім проявам булінгу відносно здобувачів освіти; 3) в рамках своїх повноважень обов'язково співпрацює з іншими омбудсменами та органами публічної влади як муніципалітету, так і держави; 4) повинен систематично взаємодіяти з закладами освіти свого регіону та надавати їм різнопланову підтримку, допомогу для профілактики булінгу; 5) безпосередньо співпрацює з жертвами булінгу та надає необхідну правову допомогу та консультації; 6) сприяє розслідуванню конкретних випадків булінгу; 7) здійснює систематичну профілактику булінгу та забезпечує формування серед громадян нетерпимого ставлення до будь-яких проявів булінгу тощо [230]. Відтак, сформована система профільних омбудсменів, на відміну від попередньо розглянутої Швеції, не передбачає для відповідних суб'єктів широких повноважень, а загалом зводить їх компетенцію до активної профілактичної діяльності.

Отже, у Норвегії, незважаючи на територіальну та культурну близькість зі Швецією, сформовано своєрідний адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу, який, насамперед, характеризується високим рівнем децентралізації, оскільки основна антибулінгова політика реалізується на рівні муніципалітетів та закладів освіти.

Узагальнюючи проаналізований досвід Грузії, США, Республіки Кореї, Королівства Швеції, Королівства Норвегії, можемо зробити висновок, що світова спільнота має уніфіковане розуміння феномену булінгу, його деструктивної природи та небезпеки, а також демонструє абсолютну неприпустимість будь-якого насильства в освітньому середовищі та різноманітні варіанти запобігання і протидії таким проявам.

Проведене дослідження показує важливість національного контексту, за якого адміністративно-правові механізми запобігання булінгу у різних країнах, хоч і детерміновані однаковою метою, але мають відмінності та особливості, наприклад, у системі суб'єктів, законодавчому регламентуванні, пріоритетних напрямках, підходах, цільових групах, ступені втручання держави тощо. Водночас, соціально-культурні аспекти визначають як прийнятність, так і неприпустимість окремих заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу. Приміром, у Грузії та Республіці Кореї при закладах освіти, у відповідних цілях, запроваджуються шкільні поліцейські та використовуються системи відеоспостереження, а в скандинавських країнах (Норвегія, Швеція) виконання антибулінгових обов'язків, насамперед, покладається на керівника та працівників конкретного закладу освіти, без застосування правоохоронних інституцій чи відеоспостереження.

Загальний досвід розглянутих країн дозволяє виокремити ключові й обов'язкові діяльнісні вектори, необхідні для запобігання булінгу та створення безпечного освітнього середовища у будь-якій державі, серед яких:

1) цільова, виважена та послідовна державна антибулінгова політика, яка повинна знаходити своє вираження у комплексній національній стратегії, плані дій, котрі, у свою чергу, мають підкріплюватися якісним і всеохоплюючим законодавством;

2) вдосконалення та посилення існуючого інституційного механізму, насамперед, шляхом розширення повноважень профільних суб'єктів і утворення нових спеціалізованих антибулінгових органів;

3) проведення різнорівневого, полісекторального, систематичного моніторингу фактичної ситуації булінгу в країні, його дослідження та вивчення, збір таких даних, їх подальші аналіз й оцінка з метою вироблення нових пропозицій, необхідних для запобігання та протидії булінгу;

4) створення дієвих та, зокрема, загальнодоступних і конфіденційних, механізмів повідомлення про випадки булінгу, а також механізмів належного реагування на насильство та підтримки жертв булінгу;

5) проведення глобальної антибулінгової політики, спрямованої на утвердження єдиного розуміння деструктивної природи булінгу та його різноманітних аспектів, формування нульової терпимості до будь-яких проявів цькування у суспільстві, школі, сім'ї тощо; підвищення правової свідомості та культури; реалізація заходів (пропаганда) щодо необхідності соціальної мобілізації усіх громадян для викоренення відповідної проблеми;

б) заохочення та сприяння постійному залученню здобувачів освіти до усіх антибулінгових заходів, як на рівні закладу освіти, так й органів публічної влади;

7) обов'язкове інтегрування до національних освітніх програм антибулінгових компонентів (спеціалізованих курсів, тренінгів, дисциплін, предметів тощо); розвиток профілактичної та протидіючої спроможностей закладів освіти, вдосконалення компетентностей та знань педагогічних/науково-педагогічних працівників (розвиток та підвищення кваліфікації) у даному напрямі.

На основі проведеного дослідження зарубіжного досвіду реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, вважаємо за доцільне запропонувати на території України наступне.

1. На прикладі Грузії, з метою формування якісного нормативно-правового підґрунтя, розробити і прийняти Кодекс про права дитини, який, у цілому, регламентуватиме основні права і свободи дитини, визначатиме механізм їх захисту.

2. На прикладі Республіки Кореї, закріпити обов'язок для центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки не лише розробляти та затверджувати план заходів, спрямованих на запобігання і протидію булінгу в закладах освіти, а й систематично (кожні п'ять років) його оновлювати та переглядати. У зв'язку чим доповнити даними положеннями абз. 8 ч. 1 ст. 64 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII.

3. Зважаючи на досвід Республіки Кореї, а також змістовний контекст окремих антибулінгових положень освітніх законів Грузії, Королівства Швеції, Королівства Норвегії, розробити та прийняти спеціальний комплексний Закон

України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)», який загалом має: регламентувати питання антибулінгової політики держави, її керівні засади та напрями; визначати суб'єктів, що здійснюватимуть відповідні заходи, їх права та обов'язки; передбачати конкретні заходи, спрямовані на профілактику та протидію булінгу; регулювати аспекти щодо юридичної відповідальності для кривдника (булера) та інше.

4. Враховуючи практику США, зобов'язати центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, з метою побудови безпечного освітнього середовища розробити та затвердити Типове положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу, яке визначатиме ключові засади внутрішньої діяльності закладів освіти у цьому напрямі та сприятиме уніфікації антибулінгової діяльності на відповідному рівні.

5. На прикладі освітніх законів Грузії, Республіки Кореї, Королівства Швеції та Королівства Норвегії доповнити аналогічний вітчизняний Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII положеннями щодо абсолютної заборони усіх насильницьких діянь, у тому числі булінгу, стосовно учасників освітнього процесу.

6. Враховуючи досвід Грузії, передбачити заходи адміністративної відповідальності для педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, за невиконання ними своїх обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 54 вітчизняного Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, зокрема щодо: а) захисту здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства; б) повідомлення керівництва закладу освіти про факти булінгу (цькування), свідком якого вони були особисто або інформацію, про які отримали від інших осіб. У зв'язку з цим пропонуємо внести належні зміни та доповнення до ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X.

7. На прикладі Грузії та Королівства Норвегії запровадити при всіх закладах освіти постійні консультативні комітети з питань безпечного освітнього середовища, які обов'язково мають включати, окрім педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників закладу освіти, здобувачів освіти й повинні

сприяти розробленню та проведенню антибулінгових заходів, здійснювати координаційну підтримку тощо.

8. На основі практик Королівства Норвегії та Королівства Швеції, посилити інклюзію здобувачів освіти в антибулінгову діяльність закладів освіти, виробити механізми врахування їх думок, пропозицій, рекомендацій, зауважень тощо.

9. З метою інституційного посилення:

а) на прикладі Республіки Кореї, для забезпечення ефективної реалізації антибулінгових ініціатив, вироблення перспективних пропозицій, при Кабінеті Міністрів України утворити Комітет з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню);

б) на основі досвіду Королівства Швеції, з метою профілактики та практичної боротьби з різноманітними проявами булінгу, належного реагування на такі випадки, запровадити на території України спеціалізованого антибулінгового омбудсмена – як Урядового уповноваженого з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню).

10. На прикладі США, а саме функціонуючого у цій державі урядового веб-сайту – www.stopbullying.gov, розробити вітчизняний комплексний інтернет-ресурс щодо протидії та запобігання булінгу.

11. На прикладі США розробити спеціальний безкоштовний мобільний додаток як інформаційний ресурс про булінг, окрім цього вважаємо за доцільне передбачити у такому додатку можливість звернутися на спеціальну гарячу лінію чи задати окремі питання через чат.

3.2 Перспективи розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні

Сучасний адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні, зважаючи на результати проведеного дослідження, потребує подальшого доопрацювання з метою вдосконалення його функціонального призначення та посилення дієвості. Така ситуація обумовлена низкою проблем нормативно-правового й організаційно-інституційного характеру, які негативно впливають не

лише на якість реалізації даного механізму, але й на стан забезпечення прав і свобод учасників освітнього процесу в країні. Як наслідок, це призводить до існування небезпечного освітнього середовища, для якого характерна девіантна поведінка здобувачів освіти, що проявляється у посяганнях на здоров'я, честь, гідність і недоторканість інших учасників освітнього процесу.

У попередніх розділах нами окреслювалось коло питань, які на сьогоднішній день залишаються невирішеними або механізми розв'язання яких потребують удосконалення. Заномірною вбачається необхідність формування пропозицій та рекомендацій, спрямованих на розвиток нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні.

Як неодноразово наголошувалось, до вирішення будь-якої проблеми варто підходити комплексно. Не є виключенням і досліджуваний адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу. Разом із цим, необхідність комплексного підходу обумовлена тим, що означений механізм потребує удосконалення на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

За таких обставин ключовою проблемою та, відповідно, основоположним напрямом розвитку виступає формування єдиної загальнодержавної антибулінгової політики. Означена політика передбачає реалізацію заходів, об'єднаних спільною метою, а саме – забезпечення громадського порядку в закладах освіти та формування безпечного освітнього середовища шляхом мінімізації насильницьких проявів, одним із форм якого виступає булінг.

Невід'ємною умовою становлення належної антибулінгової політики виступає наявність профільного нормативно-правового акта. Водночас його норми не мають бути бланкетними, а повинні виступати самостійними і завершеними елементами відповідного адміністративно-правового механізму. Така постановка питання зумовлює доцільність розробки та прийняття профільного законодавчого акта, який би комплексно визначив національний адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу.

Вважаємо, що таким нормативно-правовим актом може стати Закон України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)», який, на відміну від чинного

Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII, має регламентувати загальні засади державної політики у сфері запобігання та протидії булінгу, зокрема, мету, завдання та напрями такої політики; визначати суб'єктів, що здійснюють відповідні заходи, їх компетенцію; передбачати конкретні заходи, спрямовані на профілактику та протидію булінгу; регулювати питання юридичної відповідальності. Досить принципово, щоб означені аспекти були врегульовані на рівні закону, а не окремих підзаконних нормативно-правових актів. Як показав аналіз нормативно-правового механізму запобігання булінгу, система нормативно-правових актів, які регулюють антибулінгову сферу, характеризується багаторівневістю та розпорошеністю правових норм. До того ж, окремі питання визначаються фрагментарно або зовсім не знаходять свого легітимного закріплення.

Зокрема, вважаємо за доцільне запропонувати таку *структуру Закону України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)»*:

Розділ 1. Загальні положення. Традиційно для законодавчих актів у першому розділі має бути визначено терміни та їх дефініції, сферу дії даного Закону, правову основу діяльності щодо запобігання та протидії булінгу, принципи, мету, завдання та напрями діяльності. Ст. 1 даного розділу має регламентувати такі правові категорії, як «булінг», «булер», «жертва булінгу», «запобігання булінгу», «суб'єкти запобігання та протидії булінгу» та інші ключові терміни, які належать до даної сфери. Принципово, щоб на законодавчому рівні відбувалося регулювання таких важливих складових булінгу, як його види, зокрема, фізичний, психологічний (емоційний), сексуальний, економічний булінг. Означене обумовлене відсутністю уніфікованих тлумачень цих категорій, що значно знижує якість законодавчої регламентації й, як наслідок, правозастосовну діяльність, пов'язану із протидією булінгу.

Розділ 2. Суб'єкти запобігання та протидії булінгу – має містити вичерпний перелік суб'єктів, до повноважень яких належить реалізація запобіжних та протидіючих заходів стосовно булінгу, визначати їх компетенцію у

межах означеної сфери з чітким розподілом прав та обов'язків між відповідними суб'єктами.

На сьогодні система суб'єктів запобігання булінгу не знайшла свого законодавчого закріплення, а суб'єкти, що визначені Наказом МОН «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646, підпадають під категорію «суб'єкти реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти», потребують якісного оновлення. Зокрема, означена категорія не охоплює тих суб'єктів, які займаються безпосередньою профілактикою булінгу. У даному випадку йдеться про низку суб'єктів, діяльність яких, в переважній більшості, носить превентивний характер.

Окрім того, наявні суб'єкти реагування на випадки булінгу характеризуються значною диференціацією, що на практиці досить ускладнює реалізацію процедур щодо протидії булінгу. Насамперед, потребують вилучення із вказаної системи суб'єктів центри соціальних служб. Це обумовлено реформою означених суб'єктів та відповідною трансформацією їх компетенції, серед якої повноваження щодо запобігання та протидії булінгу не знайшли свого втілення.

Поряд з цим, ще однією проблемою виступає відсутність спеціалізованого антибулінгового суб'єкта. Із огляду на систему суб'єктів запобігання булінгу, визначену у підрозділі 2.3 нашої дисертації, вбачається, що вона складається із суб'єктів загальної компетенції, з галузевими та міжгалузевими повноваженнями. За таких обставин вважаємо за необхідне запровадити спеціалізованого суб'єкта, яким може стати Уповноважений з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню), діяльність якого буде висвітлена поза межами структури Закону.

Означений розділ Закону має також визначати правові засади взаємодії суб'єктів запобігання булінгу.

Розділ 3. Запобігання булінгу в закладах освіти. У межах цього розділу необхідно закріпити заходи та відповідну діяльність, що спрямована на профілактику вчинення булінгу в освітньому середовищі.

На сьогодні означеним питанням на законодавчому рівні приділено недостатньо уваги, що вважається досить суттєвим недоліком наявного адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. З цього приводу влучно зазначає Ю. Градова, наголошуючи, що пріоритет має надаватися профілактиці існування булінгу, що буде більш дієвим, адже, попередивши негативний вплив, не треба турбуватися про те, як подолати його наслідки [25, с. 40]. Означена теза підтверджує наведені у нашому дослідженні погляди на модифікацію антибулінгової політики, ключовим вектором якої має стати саме запобігання булінгу, а не протидія фактичним його проявам.

Розділ 4. Протидія булінгу в закладах освіти – має регламентувати процедури реагування на факт вчинення булінгу, що складається з двох послідовних етапів: перший з них (внутрішній) передбачає процедуру реагування на булінг адміністрацією закладу освіти, в якому він відбувся; другий (зовнішній) – повідомлення адміністрацією (зокрема, керівником) закладу освіти територіальні органи Національної поліції про випадок булінгу.

Аналіз означених процедур, які на сьогоднішній день регламентовано, насамперед, Наказом МОН «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р. № 1646, виявив низку недоліків, пов'язаних з порядком реагування на булінг. При цьому, удосконалення адміністративних процедур протидії булінгу в закладі освіти є масштабним питанням та виступає окремим напрямом розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні, а тому вважаємо за доцільне здійснити його більш детальний розгляд поза межами структури запропонованого нами Закону. Однак, у межах даного розділу Закону мають бути визначені ті процедури, які будуть запропоновані нами.

Розділ 5. Контрольно-наглядова діяльність у сфері запобігання та протидії булінгу. У цьому розділі мають бути визначені відповідні повноваження місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування як суб'єктів публічного адміністрування у сфері запобігання булінгу, а також засновника

закладу освіти та керівника закладу освіти як ключових суб'єктів запобігання булінгу на рівні конкретного навчального закладу.

Окрім того, у межах даного розділу необхідно також окремою статтею передбачити громадський нагляд, який виступає невід'ємним елементом антибулінгової політики.

Розділ 6. Юридична відповідальність у сфері запобігання та протидії булінгу – має визначати категорії осіб, яких може бути притягнуто до юридичної відповідальності, а також визначати її вид. Окремі положення даного розділу мають бути бланкетними та відсилати до інших нормативно-правових актів, насамперед, КУпАП, адже за булінг, а також неповідомлення про його вчинення ст. 173-4 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність.

У даному контексті варто зазначити, що на сьогоднішній день окремих осіб, а саме – педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності. У такому разі чинне законодавство не передбачає можливість притягнення вказаних осіб до адміністративної відповідальності за неповідомлення такими особами про випадки булінгу в закладі освіти, що, з огляду на зарубіжний досвід, є суттєвим недоліком. За таких обставин, з метою покращення сумлінності та добросовісності виконання своїх обов'язків означеною групою осіб, вважаємо за доцільне передбачити адміністративну відповідальність також і для них. У зв'язку з зазначеним, доцільно внести зміни та доповнення до ст. 173-4 КУпАП шляхом доповнення диспозиції ч. 5 та викладення її у такому вигляді:

«неповідомлення керівником закладу освіти або педагогічним, науково-педагогічним і науковим працівником, який став свідком або іншим чином дізнався або був повідомлений про випадок булінгу, уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу...».

Відповідно, означені зміни мають також бути відображені у даному розділі запропонованого Закону.

Розділ 7. Прикінцеві положення. Вказаний розділ має регламентувати типові норми права відносно набрання даним Законом чинності, перелік нормативно-правових актів, що на підставі прийняття цього нормативно-правового акта втратили чинність, а також визначати зміни, які необхідно внести до чинних законодавчих актів з метою уникнення колізій та протиріч між нормами права. Із огляду на зазначене, наявний Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII за своїм змістом фактично являється прикінцевими положеннями, яке регламентує лише внесення змін до законодавчих актів, а саме – КупАП та Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII.

Вважаємо, що наявність профільного законодавчого акта є невід'ємним елементом якісного та дієвого адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні, головним нормативно-правовим фундаментом якого має бути цілісна й узгоджена законодавча база. Окрім того, розробка та прийняття запропонованого Закону України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)» спрямовані на вирішення низки існуючих проблем в означеній сфері.

Водночас, прийняття вищевказаного законодавчого акта має внести зміни до Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII шляхом вилучення положень, які стосуються категорії «булінг», перш за все, п. 3-1 ч. 1 ст. 1.

Наступним важливим кроком розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні виступає розробка та прийняття Типового положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу. Означений нормативно-правовий акт має носити модельний характер та комплексно окреслювати заходи щодо запобігання булінгу в закладах освіти всіх рівнів. За своєю природою він має логічно впливати та доповнювати вище пропонований Закон України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)» і визначати вектори конкретизованих і процесуальних складових реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу у межах окремого закладу освіти.

Вважаємо, що прийняття цього Типового положення має затверджуватися Наказом Міністерства освіти і науки України, адже саме воно виступає центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері освіти, а тому є суб'єктом спеціальної компетенції щодо запобігання булінгу.

У цілому, *структура Типового положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)*, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України може виглядати наступним чином:

1. *Загальні положення.* Цей Розділ має містити основні норми стосовно вказаного Типового положення. Як приклад, п. 1.1. може визначати, що Типове положення встановлює заходи щодо профілактики та протидії булінгу в межах закладу освіти.

2. *Суб'єкти запобігання та протидії булінгу.* У межах даного Розділу мають визначатися спеціальні органи закладу освіти (зокрема, керівник закладу освіти, а також уповноважена особа або спеціальний комітет) та їх функціональні повноваження у вказаній сфері.

3. *Профілактика булінгу в закладі освіти.* Має бути наведено чіткий перелік превентивних заходів щодо булінгу.

4. *Взаємодія у сфері запобігання та протидії булінгу в закладі освіти.* Як неодноразового наголошувалось, взаємодія є одним з ключових елементів досліджуваного адміністративно-правового механізму, від якого безпосередньо залежить якість реагування на випадки булінгу та реальна можливість притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Саме тому у межах даного Розділу має бути визначений порядок взаємодії між учасниками освітнього процесу, а також закладом освіти та батьками або особами, які їх замінюють.

5. *Моніторинг та виявлення випадків булінгу.* У цьому Розділі мають регламентуватись методи (способи) моніторингу та виявлення випадків булінгу в закладі освіти.

б. Порядок реагування на випадки булінгу та підтримки жертв булінгу.

Даний Розділ має визначати адміністративні процедури реагування на випадок булінгу в закладі освіти, їх етапи та способи надання допомоги особам, які стали жертвами або свідками булінгу.

На нашу думку, прийняття такого модельного нормативно-правового акта має сприяти: по-перше, становленню профільної законодавчої основи національної антибулінгової політики; по-друге, побудові безпечного освітнього середовища в закладах освіти України; по-третє, уніфікації системи адміністративно-правового механізму запобігання та протидії булінгу на рівні закладу освіти.

У контексті розгляду вдосконалення нормативно-правової складової адміністративно-правового механізму запобігання булінгу доцільно також зацентрувати на необхідності закріплення за Міністерством освіти і науки України обов'язку не лише розробляти та затверджувати План заходів, спрямованих на запобігання і протидію булінгу в закладах освіти, а й систематично його оновлювати та переглядати. Вважаємо, що раціональний період оновлення вказаного Плану заходів становить п'ять років. Тобто, якщо поточний План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти затверджений 26.02.2020 р., то його перегляд та оновлення, а, відповідно, й прийняття нового Плану заходів має відбутися у 2025 році.

За таких обставин, п. 8 ч. 1 ст. 64 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII доцільно викласти у наступній редакції:

«з урахуванням пропозицій центрального органу виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з

питань сім'ї та дітей, кожні п'ять років розробляє та затверджує план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, розробляє та затверджує порядок реагування на випадки булінгу (цькування), порядок застосування заходів виховного впливу».

Отже, розробка та прийняття означених нормативно-правових актів мають сформувані підґрунтя для належного адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Лише системний підхід до розвитку нормативно-правового регулювання антибулінгової політики здатний у повній мірі забезпечити результативність досліджуваного механізму. У свою чергу, таку системність мають забезпечити вищезазначені Закон України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)», Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)» та Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти». Означені нормативно-правові акти мають бути взаємопов'язаними, узгодженими та утворювати єдину систему нормативно-правових актів у сфері запобігання та протидії булінгу в Україні.

Наступним напрямом удосконалення адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні є запровадження спеціалізованого антибулінгового суб'єкта. Таким суб'єктом, з огляду на позитивний зарубіжний досвід та специфіку діяльності, має стати Уповноважений з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню), який має бути посадовою особою, уповноваженою Кабінетом Міністрів України на здійснення запобігання та протидії булінгу. Тобто, вказаний омбудсмен має бути Урядовим антибулінговим уповноваженим суб'єктом в Україні. Запровадження цього суб'єкта обумовлено низьким рівнем превентивної діяльності та неналежною практичною протидією різноманітним проявам булінгу, зокрема, під час реагування на його випадки.

Для легітимного функціонування вказаної інституції необхідно забезпечити її відповідною правовою основою. У зв'язку з цим варто розробити та прийняти нормативно-правовий акт, який визначатиме правовий статус антибулінгового

омбудсмена, процедури звернення до нього та порядок їх розгляду. З огляду на те, що він є Урядовим уповноваженим, означені вище питання мають бути визначені вищим органом виконавчої влади. За таких обставин, таким нормативно-правовим актом може стати Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Уповноваженого з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню)», якою має бути затверджено Положення про Уповноваженого та Порядок звернення до нього.

Особливість антибулінгового омбудсмена, на відміну від освітнього, полягатиме у функціональній, а не галузевій, спеціалізації, у зв'язку з цим його діяльність носитиме предметний характер та буде спрямована на єдину мету – забезпечення громадського порядку та безпечного освітнього середовища від будь-яких проявів насильства (булінгу) серед учасників освітнього процесу. До компетенції означеного суб'єкта варто віднести такі повноваження, які забезпечували б реальний вплив на адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу.

Із урахуванням викладеного, вважаємо за доцільне Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII доповнити новою статтею ст. 73-1 наступного змісту:

Стаття 73-1. Уповноважений з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню).

1. Із метою забезпечення громадського порядку та безпечного освітнього середовища від будь-яких проявів булінгу (цькування) серед учасників освітнього процесу діє Уповноважений з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню).

2. Уповноважений з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню) є посадовою особою, на яку Кабінетом Міністрів України покладено виконання завдань щодо запобігання та протидії булінгу в освітньому середовищі на території України.

3. Завдання Уповноваженого з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню):

– забезпечення громадського порядку;

– сприяння створенню та підтримці безпечного освітнього середовища.

4. Уповноважений з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню) відповідно до покладених на нього завдань:

– здійснює систематичну профілактику булінгу та забезпечує формування нетерпимого ставлення до будь-яких проявів булінгу;

– приймає до розгляду заяви від фізичних осіб про факт вчинення булінгу в закладі освіти;

– здійснює попередній розгляд (оцінку) наявності у викладених обставинах насильницьких діянь, які ідентифікуються як булінг;

– отримує, у разі необхідності, інформацію, у тому числі й з обмеженим доступом, від органів управління та закладу освіти, необхідні для реалізації ним своїх повноважень;

– надає рекомендації закладам освіти, органам публічної влади, вимагає від них припинення порушення та/або відновлення порушених внаслідок булінгу прав чи законних інтересів учасників освітнього процесу;

– сприяє розслідуванню конкретних випадків булінгу;

– повідомляє правоохоронні органи про виявлені факти булінгу в закладах освіти;

– безперешкодно відвідує органи публічної влади та заклади освіти, незалежно від їх рівня, з метою виконання покладених на нього завдань щодо запобігання та протидії булінгу;

– у межах своїх повноважень взаємодіє та співпрацює з освітнім омбудсменом та іншими органами публічної влади на загальнодержавному та місцевому рівнях;

– звертається до органів публічної влади, у тому числі й правоохоронних, з питань, пов'язаних із вчинення булінгу;

– систематично взаємодіє із закладами освіти, зокрема їх керівниками, та надає різнопланову підтримку, допомогу для профілактики булінгу (рекомендації, консультації, тренінги для педагогічного складу тощо);

– надає консультації з питань, віднесених до його компетенції;

– безпосередньо співпрацює з жертвами булінгу та надає їм правову допомогу;

– представляє інтереси осіб, постраждалих від булінгу, у суді;

– публічно звітує перед Кабінетом Міністрів України про стан забезпечення громадського порядку та безпечного освітнього середовища.

Отже, Уповноважений з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню) виступатиме спеціалізованим антибулінговим суб'єктом загальнодержавного рівня, до компетенції якого має бути віднесено низку превентивних та протидіючих повноважень, спрямованих на запобігання булінгу в освітньому середовищі. Вважаємо, що запровадження посади антибулінгового омбудсмена сприятиме покращенню ефективності адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні, дозволить уніфікувати антибулінгову діяльність, підвищити рівень ефективності захисту порушених прав фізичних осіб внаслідок вчинення булінгу, а також зібрати актуальну статистичну інформацію щодо випадків булінгу з метою подальшого її аналізу та врахування при розробці наступного Плану заходів, спрямованого на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, який, згідно із запропонованими вище рекомендаціями, доцільно прийняти у 2025 році.

Одним із найважливіших напрямів розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні є удосконалення адміністративних процедур протидії булінгу в закладі освіти. На сьогодні означені процедури регламентовано Порядком реагування на випадки булінгу (цькування), затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646 (далі – Порядок), аналіз якого дозволяє зробити висновок, що адміністративна процедура протидії булінгу в закладі освіти складається з двох етапів:

1. Отримання керівником закладу освіти заяви про випадок булінгу.
2. Засідання комісії з розгляду випадку булінгу.

При цьому, принципово, що процедура реагування на випадок булінгу завершується прийняттям вищевказаною комісією рішення про наявність або

відсутність у діях (або бездіяльності) особи ознак булінгу. До того ж, під час засідання ведеться відповідний протокол. Загалом, легітимно визначена процедура протидії булінгу носить формальний та, більшою мірою, декларативний характер, й обумовлює лише низку додаткових питань:

– по-перше, не зрозумілою лишається позиція законодавця відносно подальшого руху адміністративно-правового механізму протидії конкретному випадку булінгу в закладі освіти. Так, вищевказаним нормативно-правовим актом детально регламентовано склад комісії, її повноваження, форму роботи та інші організаційні властивості, однак не визначено головне – які правові наслідки відповідних адміністративних процедур її діяльності. У цілому, останнім етапом адміністративних процедур має стати видача уповноваженим суб'єктом адміністративного акта. На жаль, у такому контексті чинне законодавство нівелює таку усталену вимогу щодо означених процедур;

– по-друге, з огляду на структуру цього Порядку виникає питання й щодо доцільності функціонування означеної комісії загалом, адже основна роль при протидії булінгу відведена керівнику закладу освіти, який зобов'язаний:

- 1) невідкладно повідомити територіальний орган Національної поліції України про факт вчинення булінгу, а також принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування);
- 2) за потреби викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги;
- 3) повідомити службу у справах дітей;
- 4) повідомити центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [32].

Керівник закладу освіти перед тим, як ініціювати утворення відповідної комісії, має оцінити обстановку на предмет наявності або відсутності в діяннях ознак булінгу та повідомити про це до органів Національної поліції. Наступним етапом його діяльності виступає формування в закладі освіти комісії, основним із завдань якої виступає прийняття рішення про наявність або відсутність обставин, про які мова йшла вище. Тобто, незрозумілою видається позиція щодо функціонального призначення такої комісії. Разом з цим, неврегульованими залишаються випадки, за яких, наприклад, органи

Національної поліції зафіксують випадок булінгу, а означеною комісією буде визначено відсутність обставин, які підтверджують викладену у заяві інформацію. Як показує практика реалізації адміністративних процедур реагування на випадок булінгу в закладах освіти, у більшості випадків означену у заяві інформацію вважають такою, що не підтверджує факт вчинення булінгу, що, як наслідок, виступає підставою звернення осіб безпосередньо до органів Національної поліції з метою не лише притягнення винної особи за вчинення булінгу, а й щодо неповідомлення керівником закладу освіти про факт його вчинення;

– по-третє, виникає питання відносно складу такої комісії. Так, вищевказаний Порядок визначає, що до складу комісії входять педагогічні (науково-педагогічні) працівники, у тому числі практичний психолог та соціальний педагог (за наявності) закладу освіти, представники служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [32]. Тобто, існує обмежене коло суб'єктів, які визначають, чи дійсно було вчинено булінг, чи мала місце, наприклад, сварка. Законодавчо закріплено також можливість залучення до участі в засіданні комісії батьків або інших законних представників малолітніх або неповнолітніх сторін булінгу (цькування), а також безпосередніх сторін булінгу (цькування). Однак, у практичній реалізації адміністративних процедур протидії булінгу означені категорії осіб, в переважній більшості, до засідань комісії не залучаються, що значно обмежує їх права та законні інтереси. Також зустрічаються випадки, коли до складу комісії входять педагогічні працівники, на заняттях яких безпосередньо було вчинено булінг, з приводу якого така комісія й сформована, тобто, може мати місце необ'єктивність розгляду конкретного інциденту;

– по-четверте, не зрозумілим видається порядок реагування на випадок булінгу, адже фактично у вищевказаних етапах адміністративних процедур про жодне реагування не йде мова. Узагальнюючи мету та завдання комісії, можна дійти висновку, що сутність її діяльності зводиться до формального з'ясування причин, які призвели до випадку булінгу (цькування) та вжиття заходів для усунення таких причин, а не припинення булінгу;

– по-п'яте, схожа ситуація й з конкретними механізмами протидії булінгу в закладі освіти. Так, на сьогодні в чинному законодавстві чіткі механізми протидії булінгу відсутні, а ті, що визначені, носять загальний та опосередкований характер, знаходячи свій зовнішній вияв у таких формулюваннях, як «відновлення відносин між сторонами булінгу», «недопущення повторення випадку булінгу» (у такому разі маються на увазі лише чітко визначені сторони, між якими вже відбувся булінг, залишаючи поза увагою інших учасників освітнього процесу), «загальної превенції випадків булінгу (цькування) у закладі освіти».

За таких обставин можна зробити висновок, що існуючі адміністративні процедури реагування на випадки булінгу в закладі освіти характеризуються низкою недоліків, усунення яких виступає одним із напрямів розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні. Враховуючи викладене і з метою становлення дієвого адміністративно-правового механізму запобігання та протидії булінгу, вважаємо за доцільне вдосконалити відповідні процедури шляхом:

- 1) розробки уніфікованого, системного й структурованого порядку реагування на випадки булінгу, який має регламентуватись нормами запропонованого вище Типового положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу (цькуванню), затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України, відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)»;

- 2) вилучення із адміністративно-правового механізму протидії булінгу вищевказаних комісії;

- 3) запровадження при всіх закладах освіти постійних консультативних комітетів з питань безпечного освітнього середовища, які обов'язково мають включати, окрім педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників закладу освіти, також і здобувачів освіти. Означені комітети повинні сприяти розробленню та проведенню антибулінгових заходів, здійснювати координаційну підтримку тощо.

Отже, формування дієвих адміністративних процедур є невід'ємним елементом якісного адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. Водночас, особливу роль у даному контексті мають відігравати не лише адміністрація та представники закладу освіти, а й здобувачі освіти, їх батьки або особи, що їх замінюють.

Не менш важливого значення у сучасних реаліях набуває доцільність вдосконалення існуючої в Україні системи самоврядування в закладах освіти. Детально не зупиняючись на актуальних проблемах, притаманних вказаному самоврядуванню, розглянемо це питання крізь призму предмета нашого дослідження. Однак, перед цим визначимо, що громадське самоврядування в закладі освіти – це право учасників освітнього процесу як безпосередньо, так і через органи громадського самоврядування колективно вирішувати питання організації та забезпечення освітнього процесу в закладі освіти, захисту їхніх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, визначених законом та установчими документами закладу освіти [159].

Діяльність громадського самоврядування в закладі освіти, передусім самоврядування здобувачів освіти, характеризується низьким рівнем взаємодії з адміністрацією закладу освіти при реалізації адміністративно-правового механізму запобігання та протидії булінгу. Як було зазначено вище, здобувачів освіти можуть залучати до процедур протидії булінгу лише в тому випадку, якщо вони є його стороною. Проте, навіть у такому разі означені суб'єкти є факультативними, а не обов'язковими учасниками засідань комісії з розгляду випадків булінгу.

Із огляду на позитивний зарубіжний досвід та загальну концепцію самоврядування, наявне становище громадського самоврядування в закладах освіти не повною мірою забезпечує можливість участі їх у формуванні безпечного освітнього середовища, а відтак, відповідної реалізації належних означеним суб'єктам освітніх прав. За таких обставин, удосконалення існуючої в Україні системи самоврядування в закладах освіти передбачається шляхом залучення їх

представників, насамперед, здобувачів освіти, до адміністративних процедур як запобігання, так і протидії булінгу. Відтак, питання участі громадянського самоврядування в адміністративно-правовому механізмі запобігання та протидії булінгу в Україні мають регламентуватись запропонованими вище Законом України «Про запобігання та протидію булінгу (цькування)» та Наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу (цькування)».

Говорячи про удосконалення адміністративно-правового механізму запобігання булінгу на рівні закладу освіти, варто також наголосити на доцільності запровадження медіації між сторонами булінгу (зокрема, булером та жертвою). На сучасному етапі розвитку суспільства інститут медіації набуває дедалі більшого поширення. Медіаторами, у контексті адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, можуть виступати постійні консультативні комітети з питань безпечного освітнього середовища, які доцільно створити на базі кожного закладу освіти. Окрім того, медіатором може бути посадова особа закладу освіти, як приклад, практичний психолог, соціальний педагог або будь-яка інша уповноважена особа. Водночас необхідно враховувати той факт, що така особа має бути незацікавленою стороною та, у разі конфлікту інтересів, делегувати свої повноваження іншому працівнику закладу освіти.

В умовах діджиталізації особливої уваги потребує медіапростір та мережа Інтернет. Перш за все, це пов'язано з тим, що сучасна молодь більшість вільного часу присвячує даним ресурсам. Як наслідок, така зацікавленість віртуальним життям обумовила популяризацію й поширення кібербулінгу, небезпечність якого була висвітлена у підрозділі 1.2 нашого дослідження. На нашу думку, за допомогою правильно обраних методів інтернет та медіапростір можна трансформувати з осередку проявів цькування на середовище для формування або, у разі необхідності, коригування поведінки підлітків (учасників освітнього процесу). Зазначене можливе шляхом унормування у суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насилля (зокрема, булінгу). Звичайно, на сьогодні існує низка проєктів антибулінгового спрямування, серед яких – спеціалізовані веб-ресурси,

кінематографічні матеріали тощо. Однак, всі вони розроблені та оприлюднені неурядовими організаціями, а, ведучи мову про адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу, ключова роль в організації та реалізації вказаного запобігання має належати органами публічної влади.

У відповідному контексті, а також із урахуванням викладеного в дисертації, з метою підвищення ефективності формування в суспільстві концепції булінгу як соціально негативного явища, пропонуємо розробити вітчизняний комплексний інтернет-ресурс щодо протидії та запобігання булінгу. Зокрема, доцільно наголосити на існуванні інтернет-ресурсу «www.stopbullying.com.ua», який у повній мірі не забезпечує потреби потенційної загальнодержавної антибулінгової політики з декількох причин. По-перше, він розроблений Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) за підтримки уряду Німеччини в рамках спільної інформаційної кампанії. Так, вказаний веб-сайт не є урядовим національним веб-ресурсом (як це, наприклад, у США). По-друге, на ньому не відображена офіційна державна інформація. Змістовне наповнення сайту базується на дослідженнях ЮНІСЕФ, а тому об'єктивно, що на ньому не може висвітлюватись офіційна інформація про ситуацію у сфері запобігання та протидії булінгу в Україні. По-третє, сама структура сайту потребує масштабного доопрацювання. По-четверте, зміст даного веб-ресурсу також потребує удосконалення, адже окреслює загальновідомі уявлення про булінг, детально не поглиблюючись в означену тематику.

Усе зазначене підтверджує наведену вище тезу щодо необхідності розробки урядового веб-сайту, який би повною мірою охоплював досліджувану проблематику. Зокрема, вважаємо, що мінімальний обсяг вимог до змісту спеціалізованого антибулінгового інтернет-ресурсу має бути наступним: містити загальну інформацію про булінг, його природу, детермінанти, види, форми, наслідки; вказувати, що булінг є діянням, за яке чинним національним законодавством передбачено адміністративну відповідальність; визначати посилання на суб'єктів запобігання булінгу (їх офіційні веб-портали), зокрема, вище запропонованого антибулінгового омбудсмена; розгляд та аналіз реальних кейсів, практичних матеріалів для різних цільових груп (здобувачів освіти, батьків

або осіб, що їх замінюють, педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників, керівників закладів освіти тощо); номери гарячої лінії та підтримки (правової, психологічної) для осіб, які стикнулися з булінгом.

Наступною важливою умовою формування безпечного освітнього середовища в умовах діджиталізації має стати розробка спеціального мобільного додатку. Зокрема, розробка цього ресурсу має дуальну мету, адже, з одного боку, він виступатиме як інформаційно-пізнавальний ресурс про булінг, а з іншого – можливістю оперативного повідомлення про випадки булінгу до уповноважених суб'єктів публічного адміністрування.

Вважаємо, що прототипом такого додатку може слугувати мобільний додаток «My Pol», який на сьогодні функціонує на території України та забезпечує пряму взаємодію між територіальними органами Національної поліції та громадянами. Особливістю цього додатку виступає наявність SOS-кнопки (терміновий виклик допомоги), натискання якої автоматично надсилає до Головного управління Національної поліції відповідної області дані щодо георозташування пристрою, з якого було зроблено виклик без будь-яких мобільних дзвінків або інших методів підтвердження небезпеки. Окрім того, позитивним аспектом цього додатку виступає також інформаційна складова, яка визначає актуальні новини та законодавчі нововведення (наприклад, щодо правопорушень), а також можливість надсилати фото правопорушень з місця події, які виступають доказами та, відповідно, підтверджують факт вчинення такого правопорушення.

З урахуванням зазначеного, у спеціалізованому антибулінговому додатку доцільно розробити можливість звернення на гарячі лінії з метою повідомлення про випадок булінгу, а також можливість обміну повідомленнями онлайн, за допомогою яких особа може задавати питання щодо булінгу (наявність чату). Загалом вищевказаний офіційний веб-ресурс та зазначений мобільний додаток мають бути взаємозалежними та взаємодоповнюючими елементами діджиталізованого адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, у зв'язку з цим інформаційне наповнення обох ресурсів може співпадати.

Отже, вдосконалення існуючого адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні має носити комплексний, системний та цілісний характер. Ключовою умовою дієвості такого механізму має бути взаємозалежність його структурних компонентів, тобто зміна одного елемента неминуче має детермінувати зміну інших. Те саме стосується й напрямів розвитку цього механізму – один напрям обумовлює коригування іншого, впливаючи на його вектор. Наприклад, розробка та прийняття Закону України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)» передбачають не лише внесення змін до вже існуючої законодавчої бази, а й прийняття нових підзаконних нормативно-правових актів, які мають деталізувати його положення. Окрім того, утворення спеціального антибулінгового суб'єкта потребує відповідної правової основи його функціонування, а, відтак, і розробку та прийняття певного нормативно-правового акта. Водночас означений суб'єкт має бути належним чином інтегрований у вже існуючу систему суб'єктів запобігання булінгу. Тобто, говорячи про будь-який механізм, у даному контексті – адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу, необхідно розглядати його як цілісну та масштабну систему, кожен з елементів якої виступає частиною єдиного цілого.

За таких обставин, узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що на сьогодні розвиток нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні має здійснюватися на трьох рівнях: загальнодержавному, регіональному та місцевому. На нашу думку, викладені пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення адміністративно-правового механізму запобігання булінгу сприятимуть становленню громадського порядку та безпечного середовища в закладах освіти, формуванню шанобливого ставлення між учасниками освітнього процесу, мінімізації, а, в подальшому – ліквідації булінгу в закладах освіти.

Висновки до розділу 3

Дослідження шляхів удосконалення адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні допомогло отримати низку висновків, які попередньо було оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а також у наукових статтях [54; 58; 64; 65].

1. Зазначено, що кожна цивілізована держава проводить антибулінгову політику, яка передбачає використання комплексу інструментів та правових заходів. Зокрема, здійснюється правове регулювання, розробляються концепції, стратегії та національні плани дій, формується нормативно-правове підґрунття та інше.

2. Визначено міжнародні норми та стандарти, які регламентують і проголошують права кожної людини на безпечне життя, освітнє середовище без будь-яких проявів насилля.

Названо органи ООН, до повноважень яких віднесено реалізацію завдань щодо запобігання та протидії булінгу. Розглянуто їх правову основу діяльності та компетенцію у досліджуваній сфері.

3. Обґрунтовано, що вирішення проблеми булінгу є обов'язковою умовою для досягнення Цілей сталого розвитку, прийнятих світовими лідерами на Саміті ООН у 2015 році.

4. Проаналізовано зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу таких країн як Грузія, Сполучені Штати Америки, Республіка Корея, Королівство Швеція, Королівство Норвегія.

5. З'ясовано, що у Грузії сформована досить жорстка модель протидії та запобігання проявам насильства, у тому числі булінгу, яка, з одного боку, має позивні тенденції, а з іншого – викликає окремі запитання, оскільки основний акцент робиться на утвердженні суворої дисципліни та порядку, за якої здобувач освіти відчуває над собою постійний нагляд.

Вказано, що існуючий адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Грузії заслуговує схвалення, однак, одночасно, визначено недоцільним існування на території України окремого центрального органу виконавчої влади

на кшталт Служби мандатурі закладів освіти, адже: по-перше, для ефективного функціонування та утримання розгалуженої системи цієї служби, яка представлена у більшості загальноосвітніх закладів, потрібні значні кошти; по-друге, постійне утворення функціонально-цільових органів сприятиме перевантаженості системи органів центральної виконавчої влади; по-третє, фактично її діяльність матиме результат, але й створюватиме атмосферу психологічного тиску та страху для здобувачів освіти; по-четверте, основні повноваження мандатурі можуть здійснювати спеціальні координатори з питань протидії та запобігання насильству.

6. Визначено, що форма державного устрою США передбачає суттєву самостійність її адміністративно-територіальних одиниць, що закономірно обумовлює варіацію адміністративно-правових механізмів запобігання булінгу на рівні штатів. Однак, принциповим є те, що усі штати сформували власні моделі запобігання та протидії булінгу на основі єдиного розуміння поняття «булінг», а також прийняли спеціальні закони у цій сфері, які, у свою чергу, закріпили заборону будь-яких проявів булінгу в освітньому середовищі.

7. Зазначено, що адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Республіці Кореї передбачає наявність розгалуженого (різнорівневого) суб'єктного складу, який, одночасно, складає спеціалізовану інституційну систему взаємодіючих елементів. З'ясовано, що органи антибулінгової юрисдикції цієї країни здатні повною мірою як запобігати, так і протидіяти відповідним проявам насильства, оскільки, насамперед, мають належну правову базу та представлені по всій території держави.

8. Вказано, адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у Швеції є досить вдалим та ефективним прикладом, який включає в себе: по-перше, якісну правову базу, яка дійсно реалізується у практичній площині; по-друге, розгалужену систему суб'єктів як загальної, так і профільної компетенції, які мають чітко визначені повноваження; по-третє, пріоритет шкільного середовища та акцент на антибулінгову діяльність саме в рамках закладів освіти.

9. Визначено, що у Норвегії, незважаючи на територіальну та культурну близькість зі Швецією, сформовано своєрідний адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу, який, насамперед, характеризується високим рівнем децентралізації, оскільки основна антибулінгова політика реалізується на рівні муніципалітетів та закладів освіти.

10. Аргументовано необхідність розвитку нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні на трьох рівнях – загальнодержавному, регіональному та місцевому, у межах кожного з яких варто здійснити низку заходів, спрямованих на удосконалення національного адміністративно-правового механізму запобігання булінгу.

11. Обґрунтовано доцільність прийняття профільного антибулінгового нормативно-правового акта – Закону України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)» з такою структурою:

Розділ 1. Загальні положення.

Розділ 2. Суб'єкти запобігання та протидії булінгу.

Розділ 3. Запобігання булінгу в закладах освіти.

Розділ 4. Протидія булінгу в закладах освіти.

Розділ 5. Контрольно-наглядова діяльність у сфері запобігання та протидії булінгу.

Розділ 6. Юридична відповідальність у сфері запобігання та протидії булінгу.

Розділ 7. Прикінцеві положення.

12. Доведено ефективність існування, і, відповідно, необхідність розробки та прийняття Типового положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу. Запропоновано його структуру та зміст:

1. Загальні положення.

2. Суб'єкти запобігання та протидії булінгу.

3. Профілактика булінгу в закладі освіти.

4. Взаємодія у сфері запобігання та протидії булінгу в закладі освіти.

5. Моніторинг та виявлення випадків булінгу.

6. Порядок реагування на випадки булінгу та підтримки жертв булінгу.

13. Запропоновано внести зміни доповнення до існуючих нормативно-правових актів. Зокрема, доцільно: доповнити диспозицію ч. 5 ст. 173-4 КУпАП; викласти у новій редакції п. 8 ч. 1 ст. 64 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII; доповнити новою статтею ст. 73-1 Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII.

14. Аргументовано доцільність запровадження спеціалізованого антибулінгового суб'єкта – Уповноваженого з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню). Вказано на необхідність розробки та прийняття його правової основи, а саме – Постанови Кабінету Міністрів України «Питання Уповноваженого з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню)», якою мають бути затверджені Положення про Уповноваженого та Порядок звернення до нього.

15. Зазначено на необхідності удосконалення адміністративних процедур протидії булінгу в закладі освіти шляхом:

1) розробки уніфікованого, системного й структурованого порядку реагування на випадки булінгу, який має регламентуватися нормами запропонованого Типового положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу (цькуванню), затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України, відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)»;

2) вилучення із адміністративно-правового механізму протидії булінгу наявних на сьогоднішній день комісій;

3) запровадження при всіх закладах освіти постійних консультативних комітетів з питань безпечного освітнього середовища, які обов'язково мають включати, окрім педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників закладу освіти, також і здобувачів освіти.

16. Визначено, що удосконалення існуючої в Україні системи самоврядування в закладах освіти має здійснюватися шляхом залучення їх

представників, насамперед, здобувачів освіти, до адміністративних процедур як запобігання, так і протидії булінгу в закладі освіти.

17. Аргументовано доцільність запровадження медіації між сторонами булінгу (зокрема, булером та жертвою).

18. Запропоновано розробити вітчизняний комплексний інтернет-ресурс щодо протидії та запобігання булінгу, а також спеціальний мобільний додаток.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми теоретико-методологічних і практичних аспектів реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, перспектив розвитку та напрямів його удосконалення на території України. За результатами проведеного аналізу сформульовано висновки, а також обґрунтовано низку пропозицій та рекомендацій, які спрямовані на підвищення ефективності означеного адміністративно-правового механізму зокрема та національного законодавства у цій сфері загалом. Основні з них такі:

1. Обґрунтовано, що булінг – це соціально негативне явище, яке проявляється у вчиненні систематичних, навмисних, образливих діянь, що зовнішньо виражаються у дії або бездіяльності, одним учасником освітнього процесу (групою таких осіб) – булером (кривдником), стосовно іншого (групи таких осіб) – потерпілої сторони (жертви), носять негативний характер та здійснюються з метою фізичного, психологічного, морального й економічного тиску та характеризуються нерівністю сторін. Виокремлено ознаки булінгу і запропоновано їх поділяти на загальні (обов'язкові) та додаткові.

Визначено, що ідентифікувати булінг можна за такими властивостями: 1) він супроводжується реальним фізичним чи психологічним насиллям; 2) є багаторазовим та систематичним; 3) є навмисним та образливим; 4) у більшості випадків є трьохстороннім: кривдник, жертва та спостерігачі; 5) негативно впливає на всіх учасників, на їхнє фізичне та психічне здоров'я.

2. З'ясовано, що соціальними детермінантами булінгу є причини та умови його виникнення. Визначальними причинами булінгу виступає досить широкий комплекс характеристик, які відрізняють одного учасника освітнього середовища від групи інших, серед яких виокремлюють: зовнішній вигляд; успішність або неуспішність у навчанні, певні фізичні можливості особи, здібності; матеріальний стан; особливості характеру. Умови булінгу варто розглядати у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні умови булінгу – це всі глобально існуючі обставини, які уможливають реалізацію такого негативного явища як

булінг, у вузькому – конкретні обставини вчинення цькування, що має місце між чітко визначеними учасниками у певний проміжок часу (час, місце його вчинення, інші обставини, які мають значення при ідентифікації діяння як булінгу).

Кореляція форм та видів булінгу дозволила визначити, що форми булінгу можуть виступати одним із критеріїв класифікації видів булінгу. Зокрема, залежно від форми, булінг може бути таких видів: фізичний, психологічний (емоційний), сексуальний, економічний.

Запропоновано авторську класифікацію видів булінгу за шістьма критеріями:

1. Залежно від наявності певних сукупних (змішаних) чинників виокремлюють харасмент, кібербулінг та газлайтінг;
2. Залежно від суб'єктів його вчинення, залежно від кількості жертв – персоніфікований (конкретноцільовий), колективний (груповий, соціальний);
3. Залежно від засобу спілкування під час булінгу – вербальний; невербальний;
4. Залежно від тактильного контакту – дотиковий; візуальний; жестовий;
5. Залежно від спрямованості – булінг, спрямований на заподіяння фізичної шкоди; булінг, спрямований на заподіяння психологічної шкоди;
6. Залежно від наслідків – з формальними наслідками; з матеріальними наслідками.

3. Запропоновано під запобіганням булінгу як об'єктом адміністративно-правового регулювання розуміти діяльність суб'єктів публічного адміністрування, які відповідно до чинного законодавства уповноважені здійснювати заходи, спрямовані на профілактику адміністративного правопорушення булінгу, боротьбу з цим соціально негативним явищем та протидію йому з метою забезпечення основоположних прав та свобод людини, зокрема таких як непорушність прав, недопущення приниження честі та гідності, посягання на недоторканість та особисту безпеку.

Визначено методологію дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання, що складається з наступних груп методів: 1) загальнофілософські методи (діалектичний метод); 2) загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, системно-структурний, функціональний, аксіоматичний та історичний методи); 3) спеціально-наукові

методи (статистичний, психологічний, конкретно-соціологічний); 4) спеціально-юридичні методи (формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий, юридично-герменевтичний методи та метод теоретико-правового прогнозування).

4. Доведено, що адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні – це комплексна система, яка складається з сукупності правових інструментів (способів, форм і засобів) та процедур, регламентованих нормами адміністративного права, за допомогою яких суб'єктами публічного адміністрування здійснюється адміністративно-правове регулювання відносин, пов'язаних із вчиненням дій, що спрямовані на профілактику, запобігання і протидію булінгу в Україні та притягнення винних за вчинення відповідного адміністративного проступку осіб, з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб (учасників освітнього процесу), а також забезпечення правопорядку та безпечного освітнього середовища. Визначено його ознаки та охарактеризовано його особливості.

Виокремлено три підходи до структури адміністративно-правового механізму запобігання булінгу:

1) інструментальний підхід (передбачає наявність інструментів, за допомогою яких відбувається реалізація адміністративно-правового механізму запобігання булінгу). До означених інструментів належать сукупність правових засобів, способів (методів) та форм втілення адміністративних процедур у життя та здійснення діяльності суб'єктами, до компетенції яких віднесено вчинення заходів щодо запобігання булінгу;

2) системний підхід (адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу розглядається як система, а саме – структура, що становить єдність закономірно розташованих, функціонуючих та взаємопов'язаних частин). З урахуванням даного підходу здійснено диференціацію структурних елементів досліджуваного адміністративно-правового механізму на загальні (узуальні) та спеціальні (неординарні) елементи;

3) блоковий підхід (адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу поділяється на складові – два структурно-функціональні блоки, кожен із яких

також складається з окремих елементів). За допомогою даного підходу нами з'ясовано, що досліджуваний механізм містить у собі нормативно-правовий та організаційно-інституційний блоки, що, у свою чергу, становлять окремі механізми із оригінальною структурою.

5. Сформовано авторське бачення категорії «нормативно-правовий механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу» під яким варто розуміти сукупність заходів та процедур адміністративно-правового регулювання, які реалізуються уповноваженими суб'єктами, регламентовані нормами права, що знаходять своє зовнішнє вираження у нормативно-правових актах та спрямовані на профілактику, запобігання та протидію булінгу. Основними елементами нормативно-правового механізму адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу визначено норми права, принципи та акти застосування норм права.

З'ясовано, що нормативно-правовий механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні характеризується рядом недоліків, серед яких: 1) відсутність виваженої загальнодержавної антибулінгової політики; 2) відсутність спеціалізованого законодавчого акта, який би комплексно регулював питання запобігання та протидії булінгу; 3) відсутність нормативно-правової регламентації принципів адміністративно-правового механізму запобігання булінгу; 4) законодавчо визначені процедури, які, в переважній більшості, спрямовані на протидію булінгу, аніж на запобігання йому; 5) низька якість протоколів про адміністративні правопорушення за вчинення булінгу; 6) низький рівень правозастосовної практики судовими органами при вирішенні справ, пов'язаних з булінгом; 7) відсутність нормативно-правової регламентації булінгу, який здійснюється поза освітнім процесом (зокрема, кібербулінгу).

6. Визначено, що організаційно-інституційний механізм адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу – це сукупність публічних інститутів, громадських організацій, закладів та установ, що становлять систему суб'єктів запобігання булінгу, яка є взаємозалежною і взаємопов'язаною, та провадять свою діяльність у межах компетенції, у формах та у способи, визначених чинним

законодавством, з метою ефективного, належного, дієвого та вчасного захисту прав учасників освітнього процесу шляхом реалізації заходів щодо запобігання та протидії булінгу в освітньому середовищі. Основними його елементами виступають система суб'єктів запобігання булінгу, їх компетенція, порядок діяльності, форми та способи (методи) її реалізації.

Наголошено, що організаційно-інституційний механізм запобігання булінгу в Україні характеризується такими недоліками: 1) відсутність законодавчо регламентованої системи суб'єктів запобігання булінгу; 2) декларативність повноважень окремих суб'єктів запобігання булінгу; 3) фрагментарність закріплення антибулінгової діяльності; 4) віднесення до суб'єктів реагування тих органів, повноваженнями яких не передбачено таке реагування; 5) низький рівень взаємодії між суб'єктами запобігання булінгу; 6) відсутність спеціалізованого антибулінгового суб'єкта.

7. Розглянуто зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу таких країн: Грузія, США, Республіка Корея, Королівство Швеція, Королівство Норвегія. Аналіз досвіду означених країн дозволив виокремити ключові й обов'язкові діяльнісні вектори, необхідні для запобігання булінгу та створення безпечного освітнього середовища у будь-якій державі, серед яких:

1) цільова, виважена та послідовна державна антибулінгова політика, яка повинна знаходити своє вираження у комплексній національній стратегії, плані дій, що мають підкріплюватися якісним і всеохоплюючим законодавством;

2) вдосконалення та посилення існуючого інституційного механізму, насамперед, шляхом розширення повноважень профільних суб'єктів і утворення нових спеціалізованих антибулінгових органів;

3) проведення різнорівневого, полісекторального, систематичного моніторингу фактичної ситуації булінгу в країні, його дослідження та вивчення, збір таких даних, їх подальші аналіз й оцінка з метою вироблення нових пропозицій, необхідних для запобігання та протидії булінгу;

4) створення дієвих, загальнодоступних і конфіденційних механізмів повідомлення про випадки булінгу, а також механізмів належного реагування на насильство та підтримки жертв булінгу;

5) проведення глобальної антибулінгової політики, спрямованої на утвердження єдиного розуміння деструктивної природи булінгу та його різноманітних аспектів, формування нульової терпимості до будь-яких проявів цькування у суспільстві, школі, сім'ї; підвищення правової свідомості та культури; реалізація заходів (пропаганда) щодо необхідності соціальної мобілізації усіх громадян для викоренення відповідної проблеми;

6) заохочення та сприяння постійному залученню здобувачів освіти до усіх антибулінгових заходів, як на рівні закладу освіти, так й органів публічної влади;

7) обов'язкове інтегрування до національних освітніх програм антибулінгових компонентів (спеціалізованих курсів, тренінгів, дисциплін, предметів тощо); розвиток профілактичної та протидіючої спроможностей закладів освіти, вдосконалення компетентностей та знань педагогічних/науково-педагогічних працівників (розвиток та підвищення кваліфікації) у цьому напрямі.

На основі проведеного дослідження зарубіжного досвіду реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу запропоновано низку пропозицій і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності адміністративно-правового механізму запобігання булінгу на території України.

8. Обґрунтовано позицію, що розвиток нормативно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні має здійснюватися на трьох рівнях. Зокрема:

1) на загальнодержавному рівні необхідно:

– розробити та прийняти профільний Закон України «Про запобігання та протидію булінгу (цькуванню)»;

– розробити та прийняти Типове положення закладу освіти про запобігання та протидію булінгу;

– передбачити обов'язок Міністерства освіти і науки України оновлювати та переглядати План заходів, спрямованих на запобігання і протидію булінгу в закладах освіти кожні п'ять років;

– запровадити посаду Уповноваженого з питань запобігання та протидії булінгу (цькуванню);

– розробити вітчизняний комплексний інтернет-ресурс щодо протидії та запобігання булінгу;

– розробити спеціальний безкоштовний антибулінговий мобільний додаток;

2) на регіональному рівні варто:

– посилити превентивну діяльність суб'єктів запобігання та протидії булінгу;

– розробити уніфікований План координації суб'єктів запобігання булінгу, положення якого мають бути інтегровані у Плани щодо запобігання та протидії булінгу в конкретних закладах освіти;

3) на місцевому рівні доцільно:

– закріпити на законодавчому рівні дієві адміністративні процедури протидії булінгу в закладі освіти, передбачити можливість медіації між булером та жертвою;

– вдосконалити існуючу в Україні систему самоврядування в закладах освіти, насамперед шляхом залучення здобувачів освіти до процесу запобігання та протидії булінгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Вибрані наукові праці; за заг. ред.: Ю. Шемшученка, О. Андрійко. К.: Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2011. 448 с.
2. Адаменко О. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки. *Рідна школа*. 2013. № 1-2. С. 8-14.
3. Адміністративне право зарубіжних країн: курс лекцій; за ред. О. Кузьменко. К.: Юрінком Інтер, 2014. 528 с.
4. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку ХХІ століття): монографія. за заг. ред. В. Галуцька. Херсон: Херсонська міська друкарня, 2010. С. 87-97. URL: <http://www.law-property.in.ua/images/books/aruvsu.pdf>.
5. Адміністративне право України. Повний курс: підручник; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
6. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник; за ред. проф. В. Галуцька. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.
7. Адміністративне право України: Підручник. Вид. 2, змін, і доп. За заг. ред. Т. Коломоєць. С: Істина, 2012. 528 с.
8. Адміністративне право України: Підручник; за заг. ред. Ю. Битяка, В. Гаращука, В. Зуй. Х. : Право, 2010. 624 с.
9. Армаш Н. Концептуально-методологічні засади співвідношення державних політичних посад з посадами державної служби в органах виконавчої влади: дис... док. юр. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2014. 439 с.
10. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. Том 1. Загальна частина. ред. кол. В. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
11. Адміністративне право України. Повний курс: підручник; Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

12. Бабкіна О., Волинка К. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: Навч. посіб. К.: МАУП, 2004. 144 с.
13. Барліт А. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44-46.
14. Бедрак Н. Зміст та особливості механізму адміністративно-правового регулювання туристичної галузі. *Адміністративне право*. 2009. № 5. С. 56-59.
15. Безпалова О. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 544 с.
16. Буллинг в Украине: куда обращаться за помощью. URL: <https://www.ivetta.ua/bulling-v-ukraine-kuda-obrashhatsya-za-pomoshhyu/>
17. Важинський С., Щербак Т. Методика та організація наукових досліджень : Навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. Макаренка, 2016. 260 с.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. і голов. ред. В. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
19. Витченко А. Метод правового регулювання соціалістических общественных отношений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 710. Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР. Саратовский юридический институт им. Д. Курского. Саратов, 1969. 19 с.
20. Віхров О., Віхрова І. Теорія держави і права: курс лекцій: навчальний посібник. Чернігів: Десна Поліграф, 2015. 304 с.
21. Гаруст Ю. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у вітчизняних закладах вищої освіти. *Правові горизонти*. 2018. Вип.12 (25). С. 48-53.
22. Гладкий С. Методологія та організація наукових досліджень: Навчально-методичний посібник, Полтава, 2016. 240 с.
23. Гусарев С., Тихомиров О. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навчальний посібник. К.: Знання, 2005. 655 с.

24. Голосніченко І. Адміністративне право України: основні поняття : навч. посіб. К. : ГАН, 2005. 231 с.
25. Градова Ю. Нормативно-правове регулювання булінгу: національний та зарубіжний досвід. Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна. Серія «ПРАВО». Випуск 28, 2019. С. 34-41.
26. Декларація принципів толерантності ЮНЕСКО; Декларація, Міжнародний документ від 16.11.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503
27. Державне управління : підручник : у 2 т.; ред. кол. : Ю. Ковбасюк, К. Ващенко, Ю. Сурмін. К. ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.
28. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 16.10.2019 № 885. *Офіційний вісник України*. 2020. № 35. Ст. 10.
29. Деякі питання діяльності центрів соціальних служб: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 01.06.2020 № 479. *Офіційний вісник України*. 2020. № 50. Ст. 10.
30. Деякі питання Міністерства молоді та спорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 216. *Офіційний вісник України*. 2020. № 25. Ст. 7.
31. Деякі питання освітнього омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Порядок, Умови від 06.06.2018 № 491. *Офіційний вісник України*. 2018. № 52. Ст. 491.
32. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646. *Офіційний вісник України*. 2020. № 13. Ст. 528
33. Джуська А., Джуський В. Булінг – порушення права дитини на повагу до її гідності. *Вчені записки ТНУ імені В. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2019. Т. 30 (69). № 2. С. 26-33.

34. Дідик Н. Щодо питання класифікації принципів адміністративного права України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 92-101.
35. Дрозд О. Міжнародні стандарти забезпечення прав і законних інтересів дитини та їх імплементація в законодавство України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 255-261.
36. Дрозд О. Проблеми удосконалення системи адміністративних стягнень за вчинення насильства в сім'ї. *Юридична наука*. 2015. № 6. С. 7-15.
37. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
38. Елементи влади у сфері забезпечення інформаційної безпеки. URL: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=12293&chapter=1>
39. Загальна декларація прав людини (рос/укр): ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
40. Зацерковний В. *Методологія наукових досліджень* : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
41. Звіт про роботу зі зверненнями та запитам на інформацію, що надійшли до Служби освітнього омбудсмена за I квартал 2020 року. URL: <https://eo.gov.ua/2020/06/21/zvity-pro-robotu-zi-zvernenniamy-ta-zapytamy/>
42. Карабін Т. Проблеми визначення суб'єктного складу публічної адміністрації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 164-169.
43. Кельман М. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці. *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка»*. 2016. № 850. С. 204-211.
44. Ківалов С. *Адміністративне право України* : навч.-метод. посіб. 2-ге вид., переробл. і доп. О.: Юрид. л-ра, 2002. 312 с.
45. Князька Л. *Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2010. 22 с.

46. Кодекс о правах ребенка : Закон Грузии 20/09/2019 № 5004-Пв / ბავშვის უფლებათა კოდექსი 20/09/2019. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4613854?publication=1>
47. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.
48. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 14.12.1960. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174
49. Конвенція про права дитини: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
50. Кондратенко В. Реалізація принципу відкритості в адміністративному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 2. С.69-72.
51. Конституція Грузії: конституционный Закон Республики Грузия от 24/08/1995. საქართველოს კონსტიტუცია 24/08/1995. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>
52. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
53. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія: Психологія. 2015. Вип. 37. С. 174-187.
54. Корнійченко А.О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу: перспективний досвід Республіки Корея. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2020. Випуск 46. С. 86-89.
55. Корнійченко А.О. Дефінітивна характеристика булінгу як юридичної категорії адміністративного права. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3-4. С. 18-25
56. Корнійченко А.О. До питання визначення дефініції «адміністративно-правове регулювання запобігання булінгу в Україні». Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: V Міжнародна науково-практична конференція (м. Кременчук, 7-8 грудня 2019 р.). С. 67-69.

57. Корнійченко А.О. До питання визначення дефініції адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія: Право*. 1(1). 2020. С. 142-148.

58. Корнійченко А.О. Загальнотеоретичний аспект адміністративної відповідальності за вчинення булінгу в Україні. Актуальні питання державотворення в контексті сучасних цивілізаційних викликів: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Черкаси, 26-27 листопада 2020 р.). С. 52-54.

59. Корнійченко А.О. Ідентифікація булінгу в Україні: адміністративно-правовий аспект. Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: II Міжнародна науково-практична конференція (м. Кропивницький, 23 жовтня 2019 р.). С. 27-31.

60. Корнійченко А.О. Кібербулінг як нове явище сучасної адміністративної доктрини. Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики. Збірник наукових статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 9-10 квітня 2020 р.). С. 199-202.

61. Корнійченко А.О. Методологія дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Випуск 4 (24). С. 43-48.

62. Корнійченко А.О. Нормативно-правовий механізм як складова адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право. 2020. Випуск 9. С. 133-137.

63. Корнійченко А.О. Ознаки булінгу як виду адміністративного правопорушення. Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Кропивницький, 10 листопада 2020 р.). С. 104-107.

64. Корнійченко А.О. Особливості адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Грузії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Випуск 9. С. 234-237.

65. Корнійченко А.О. Особливості адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 05-06 грудня 2020 р.). С. 62-64.

66. Корнійченко А.О. Поняття та елементи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право. 2019. Випуск 7. С. 99-105.

67. Корнійченко А.О. Принципи в системі адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Правові засади діяльності правоохоронних органів: Правові засади діяльності правоохоронних органів: матеріали VII Міжнародної наук.-практ. конференції. (м. Харків, 10-11 грудня 2020 р.). С. 51-54.

68. Корнійченко А.О. Причини та умови булінгу як перешкоди соціокультурного розвитку освітнього середовища. Правова система України в умовах євроінтеграції: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (9 квітня 2020 р.). Дніпро : НТУ «ДП», 2020. С. 41-45.

69. Корнійченко А.О. Шляхи юридичного пізнання правової категорії «булінг» в сучасному адміністративному праві України. Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. Ч. 1. (м. Кропивницький, 17 квітня 2020 р.). С. 125-128.

70. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя України*. 2009. №1-2 (13). 190 с.

71. Косцова І. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 827. С. 153-158.

72. Крестовська Н., Матвеева Л. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

73. Лазур Я. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392-398.

74. Лейн Д., Миллер Э. Детская и подростковая психотерапия. СПб: Питер, 2001. 448 с.
75. Лекарь С. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2012. № 3. С. 128-133.
76. Лоцихін О. Функціональний метод у науковому інструментарії дослідження сучасної державності. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право. 2011. Вип. 1. С. 23-31.
77. Лубенець І. Кібернасильство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016. № 3. С. 178-182.
78. Лубенець І. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів: кримінологічна характеристика та заходи запобігання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Київ, 2017. 266 с.
79. Лук'янов Д. Теорія держави і права : посіб. для підгот. до іспитів; за заг. ред. О. Петришина. Харків : Право, 2018. 196 с.
80. Маркевич О. Кримінальна відповідальність за булінг як новий інструмент захисту прав людини в Україні. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40395/1/Маг._Маркевич.pdf
81. Максименцева Н. Співвідношення принципів адміністративного права та принципів державного управління. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 115-118.
82. Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. За ред. В. Білецького. Д.: Східний видавничий дім, 2004-2013. 644 с.
83. Малента В. Неофіційне тлумачення норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 18 с.
84. Манжула А. Правова основа відповідальності за вчинення проступків, що посягають на громадський порядок. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна* № 988. Серія «Право». 2011. Випуск № 10. С. 140-144.

85. Маноха О. Методологічні основи кримінології. *Право і суспільство*. 2005. № 1. С. 29-30.
86. Марцин В., Міценко Н. Даниленко О. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. Л. : Ромус-Поліграф, 2002. 128 с.
87. Машков А. Теорія держави і права : підручник. Київ : Дакор, 2015. 492 с.
88. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
89. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
90. Міхеєва О. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. № 11(63). 2018. С. 247-251.
91. Молибога М. Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.
92. Моцик Р. Інтернет-залежність та її вплив на виховання сучасної людини. *Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 18. С. 292-297.
93. Мельник Р., Бевзенко В. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник; за заг. ред. Р. Мельника. К.: Ваіте, 2014. 376 с.
94. Найдьонова Л. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підручник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 244 с.
95. Настюк В., Белевцева В. Правовий захист інформаційних прав і свобод людини в Україні: проблеми та перспективи. *Інформація і право*. 2015. Вип. 2 (15). С. 20-25.
96. Настюк В. Принципи перевірки судами рішень публічної адміністрації: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія : Юридична. 2015. Вип. 1. С. 71-78.

97. Национальная стратегия предотвращения насилия. ძალადობის პრევენციის ეროვნული სტრატეგიის სამუშაო ვერსია. URL: http://gov.ge/files/405_45784_336176_%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%90.pdf

98. Об общем образовании: Закон Грузии № 1330 от 08/04/2005. ზოგადი განათლების შესახებ: საქართველოს კანონი 08/04/2005 № 1330. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29248?publication=87>

99. Остапенко О. Наукові уявлення про механізм адміністративно правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2010. № 2. С. 142-149.

100. Паспорт спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право, затверджений Постановою Президії ВАК України. URL: <https://ipnu.ua/pasport-specialnosti-120007>

101. Перун Т. Методологічні засади дослідження механізму забезпечення інформаційної безпеки в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 865. С. 303-307.

102. Петришин О. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Х.: Право, 2014. 368 с.

103. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України; Положення, Схема від 11.08.2011 № 811/2011. *Офіційний вісник Президента України*. 2011. № 23. Ст. 938.

104. Піскунова Л. Безпека життєдіяльності: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2014. 224 с.

105. Плутницька К. Підходи розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Т. 2. № 29. С. 78-80.

106. Положення про Юридичну клініку «Artium de lex» Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені

Володимира Винниченка. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. 12 с.

107. Полянничко А. Насильство в загальноосвітніх навчальних закладах: сутність, причини поширення, наслідки. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 35. С. 48-53.

108. Поляруш С. Поняття та проблема правового захисту від шкільного булінгу. Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Суми, 20-21 трав. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Суми, 2017. С. 211-213.

109. Постанова Білозерського районного суду Херсонської області від 11.03.2019 р. Справа № 648/746/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

110. Постанова Білозерського районного суду Херсонської області від 14.03.2019 р. Справа № 648/664/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

111. Постанова Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 05.02.2019 р. Справа № 359/933/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

112. Постанова Борщівського районного суду Тернопільської області від 03.11.2020 р. Справа № 594/1434/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

113. Постанова Бучацького районного суду Тернопільської області від 26.11.2019 р. Справа № 595/2070/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

114. Постанова Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 25.07.2019 р. Справа № 473/1816/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

115. Постанова Голосіївського районного суду м. Києва від 18.04.2019 р. Справа № 752/3899/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

116. Постанова Заводського районного суду м. Дніпродзержинська від 03.05.2019 р. Справа № 208/1909/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

117. Постанова Заводського районного суду м. Дніпродзержинська від 10.10.2019 р. Справа № 208/6434/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

118. Постанова Збаразького районного суду Тернопільської області від 13.02.2020 р. Справа № 598/2106/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
119. Постанова Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 13.06.2019 р. Справа № 695/1361/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
120. Постанова Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 23.03.2019 р. Справа № 346/1035/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
121. Постанова Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 08.10.2019 р. Справа № 279/2947/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
122. Постанова Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 30.05.2019 р. Справа № 3/235/1303/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
123. Постанова Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 13.04.2020 р. Справа № 235/1787/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
124. Постанова Нововоронцовського районного суду Херсонської області від 08.04.2019 р. Справа № 359/933/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
125. Постанова Олександрівського районного суду Кіровоградської області від 11.03.2019 р. Справа № 397/306/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
126. Постанова Святошинського районного суду міста Києва від 06.03.2019 р. № 759/4272/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80287016>
127. Постанова Славутицького міського суду Київської області від 12.03.2019 р. Справа № 377/146/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
128. Постанова Славутицького міського суду Київської області від 25.03.2019 р. Справа № 377/146/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
129. Постанова Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 02.04.2019 р. Справа № 456/1033/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
130. Постанова Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 18.11.2019 р. Справа № 686/9155/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
131. Постанова Шевченківського районного суду м. Києва від 12.03.2019 р. Справа № 761/10196/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
132. Постанова Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 07.06.2019 р. Справа № 336/3219/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

133. Права людини. Булінг як форма насилля. URL: <https://vseosvita.ua/library/prava-ludini-buling-akforma-nasilla-107015.html>
134. Представництво ООН в Україні. Цілі сталого розвитку в Україні. URL: <http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili/quality-education>
135. Прибіткова Н. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 1 груд. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 58-61.
136. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Перелік від 15.01.2020 № 28-р. Офіційний вісник України. 2020. № 10. Ст. 257.
137. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
138. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 5. Ст. 33.
139. Про державну статистику: Закон України від 17.09.1992 № 2614-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. Ст. 608.
140. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 № 2628-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 49. Ст. 259.
141. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Паспорт, Заходи від 30.05.2018 № 453. *Офіційний вісник України*. 2018. № 48. Ст. 1673.
142. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.11.2015 № 1376. *Офіційний вісник України*. 2015. № 99. Ст. 201.

143. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами: Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2018 № 1047. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-viyavlennya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikov-iz-inshimi-organami-ta-sluzhbami>

144. Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 26.02.2020 № 293. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-spryamovanih-na-zapobigannya-ta-protidiyu-bulingu-skuvannyu-v-zakladah-osviti>

145. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 28.10.2015 № 878. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 43.

146. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 16.10.2014 № 630. *Офіційний вісник України*. 2014. № 95. Ст. 17.

147. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 25.03.2015 № 267. *Офіційний вісник України*. 2015. № 38. Ст. 86.

148. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 17.06.2015 № 423. *Офіційний вісник України*. 2015. № 51. Ст. 52.

149. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 02.07.2014 № 228. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. Ст. 88.

150. Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Наказ Міністерства юстиції України; Положення від 02.07.2012 № 967/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 50. Ст. 559.

151. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : Наказ МОН від 03.08.2006 № 592. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 417.
152. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
153. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13. Ст. 222.
154. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
155. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190.
156. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
157. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: Указ Президента України; Стратегія від 25.05.2020 № 195/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 43. Ст. 65
158. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
159. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39. Ст. 380.
160. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
161. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 № 1841-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 46. Ст. 393.
162. Про професійну (професійно-технічну) освіту: Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 32. Ст. 215.
163. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

164. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>
165. Пухтецька А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права: монографія. К.: «Юридична думка», 2010. 140 с.
166. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави. 5-те вид., зі змінами: навч. посіб. К.: Атіка. 2001. 176 с.
167. Романов Я. Підзаконні акти в системі законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 3. Т. 1. С. 57-61.
168. Скакун О. Теорія держави і права: підруч. Х.: Консум, 2008. 656 с.
169. Скакун О. Теорія держави і права: Підручник. Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
170. Скакун О. Теорія права і держави: Підручник. 3-те видання. К.: Алерта; ЦУП, 2011. 524 с.
171. Словник гендерних термінів; уклад. З. Шевченко. 2016. Черкаси. URL: <http://a-z-gender.net/ua/xarasment.html>
172. Словник іншомовних слів. URL: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18%20&t=15854>
173. Словник української мови online. URL: <https://goroh.pp.ua/Тлумачення/протокол>
174. Словник української мови; редкол.: І. Білодід (гол.) та ін.: в 11 т. Т. 11. Київ: Наук. думка, 1980. 699 с.
175. Словник української мови; редкол.: І. Білодід (гол.) та ін.: в 11 т. Т. 4. Київ: Наук. думка, 1973. 840 с.
176. Словник української мови; редкол.: І. Білодід (гол.) та ін.: в 11 т. Т. 8. Київ: Наук. думка, 1977. 799 с.
177. Словник української мови; редкол.: І. Білодід (гол.) та ін.: в 11 т. Т. 10. Київ: Наук. думка, 1979. 659 с.
178. Словник української мови; редкол.: І. Білодід (гол.) та ін.: в 11 т. Т. 3. Київ: Наук. думка, 1972. 744 с.

179. Словник української мови; редкол.: І. Білодід (гол.) та ін.: в 11 т. Т. 7. Київ: Наук. думка, 1976. 723 с.
180. Соболь Є. Концептуальні підходи до дефініції адміністративно-правового регулювання у сфері протидії булінгу в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2(22). С. 53-58.
181. Соболь Є. Сучасний аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу (цькування) учасниками освітнього процесу в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 3(23). С. 87-92.
182. Соболь Є.Ю., Корнійченко А.О. Булінг в освітньому середовищі – детермінанти та форми. *Наукові записки*. Серія: Право. 2020. Випуск 8. С. 4-9.
183. Соболь Є.Ю., Корнійченко А.О. До питання визначення системи суб'єктів запобігання булінгу в Україні. Запорізькі правові читання: матеріали щорічної міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 19-20 травня 2020 р.). С. 211-213.
184. Сокурєнко О. Адміністративно-правовий аспект захисту прав та свобод людини та громадянина. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 2. С. 92-96.
185. Стеценко С. Адміністративне право України : Навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. 624 с.
186. Стоп шкільний терор: Особливості цькування в дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>
187. Теория права и государства : учебник; под ред. А. Васильева Х. : ООО «Одиссей», 2006. 480 с.
188. Тілікіна Н. Форми та види булінгу (цькування). URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iak-iavische.pdf>
189. Тлумачний словник української мови у 20-ти томах. К. : Наук. думка, 2010. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>

190. Толстоног В. Нормативно-правовий механізм державного управління захистом прав споживачів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2015. № 2. С. 37-42.
191. Треушников М. Судебные доказательства. 2-е изд., доп. М.: Городец, 1998. 190 с.
192. Туриніна О. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.- метод. посіб. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 206 с.
193. Фадєєва М. Структура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині – жертві кібербулінгу. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія» : зб. статей. Ялта: РВВ КГУ, 2013. Вип. 39. Ч. 1. 316 с.
194. Федорчак О. Інституційний механізм державного управління. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1 (50). Ч. 1. С. 53-63.
195. Философия уголовного права; ред. Ю. Голика. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 348 с.
196. Харитоновна О. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: дис... докт. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2004. 435 с.
197. Цихоцкий А. Методология науки гражданского процесса. Теоретические и прикладные проблемы реформы гражданской юрисдикции. Екатеринбург: Изд-во Гуманитарного ун-та, 1998. 287 с.
198. Цілі сталого розвитку та Україна. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>
199. Цькування в школі: вихід є завжди. URL: <https://osvita.ua/school/64220/>
200. Шевчук Р. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25-31.
201. Шутак І. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навч. закладів. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.
202. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. Київ, 258 с.

203. Юридический энциклопедический словарь; глав.ред. А. Сухарев; ред. кол.: М. Богуславский, М. Козырь, Г. Миньковский. М.: Сов. энциклопедия, 1984. 415 с.
204. Ярмакі Х. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Х., 2006. 438 с.
205. Annual report of the Special Representative of the Secretary-General on Violence against Children: note; by the Secretariat Geneva: UN, 5 Jan. 2016. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/825136?ln=en>
206. Anti-Bullying/Harassment Sample Policy, Iowa Department of Education. URL: <https://educateiowa.gov/documents/anti-bullying-anti-harassment/2019/04/anti-bullyingharassment-sample-policy>
207. Anti-Harassment, Anti-Intimidation or Anti-Bullying Model Policy, Ohio Department of Education. URL: <http://education.ohio.gov/getattachment/Topics/Other-Resources/School-Safety/School-Safety-Resources/Anti-Harassment-Intimidation-and-Bullying-Model-Po/Anti-HIB-Model-Policy-FINAL-update-incl-HB116-100912.pdf.aspx>
208. Arbetsmarknadsdepartementet Sveriges. URL: <https://www.regeringen.se/sveriges-regering/arbetsmarknadsdepartementet/>
209. Bauman S., Del Rio A. Pre service teachers' responses to bullying scenarios: Comparing physical, verbal, and relational bullying. *Journal of Educational Psychology*. 2006. № 98(1). P. 219-231.
210. Behind the numbers: ending school violence and bullying Paris : UNESCO, 2019, 70 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366483>
211. Campaign #ENDviolence. URL: <https://www.unicef.org/end-violence>
212. Child Protection Model Law – Best Practices: Protection of Children from Neglect, Abuse, Maltreatment and Exploitation. International Centre for Missing and Exploited Children (ICMEC). 2013. URL: <https://www.icmec.org/child-protection-model-law>
213. Decisions adopted by the Executive Board at its 201st session 17 May 2017 52 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248900.nameddest=35>

214. Diskrimineringslag (2008:567) 05.06.2008. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567
215. Ending the torment: tackling bullying from schoolyard to cyberspace. URL: <https://violenceagainstchildren.un.org/news/ending-torment-tackling-bullying-schoolyard-cyberspace>
216. Federal government website. URL: <https://www.stopbullying.gov/about-us>
217. Federal Laws. Federal government website. URL: <https://www.stopbullying.gov/resources/laws/federal>
218. Florida's Anti-Bullying Law - s.1006.147, F.S. URL: http://www.leg.state.fl.us/Statutes/index.cfm?App_mode=Display_Statute&Search_String=&URL=1000-1099/1006/Sections/1006.147.html
219. Förordning (1996:1515) med instruktion för Regeringskansliet 1996-12-17. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-19961515-med-instruktion-for_sfs-1996-1515
220. Förordning (2006:1083) om barns och elevers deltagande i arbetet med en plan mot kränkande behandling 31.08.2006. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-20061083-om-barns-och-elevers_sfs-2006-1083
221. Förordning (2011:556) med instruktion för Statens skolinspektion 12.05.2011. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-2011556-med-instruktion-for-statens_sfs-2011-556
222. Fylkesmennenes fellesadministrasjon. URL: <https://www.fylkesmannen.no/nb/fmfa/om-oss>
223. Hidden in Plain Sight: A statistical analysis of violence against children UNICEF September 2014. URL: https://www.unicef.org/publications/index_74865.html
224. Key Components in State Anti-Bullying Laws, Policies and Regulations. Federal government website. URL: <https://www.stopbullying.gov/resources/laws/key-components>

225. KnowBullying Mobile App. URL: <https://store.samhsa.gov/product/knowbullying>
226. Korniihenko A. Legal clinics as the subject to bullying prevention. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 3. C. 39-45.
227. Lag (1993:335) om Barnombudsman 1993-05-13. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993335-om-barnombudsman_sfs-1993-335
228. Lag (2008:568) om Diskrimineringsombudsmannen 2008-06-05. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2008568-om-diskrimineringsombudsmannen_sfs-2008-568
229. Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova) 27.11.1998 (Sist endret fra 01.08.2019). URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61>
230. Mandatet til Mobbeombudet i Oslo. URL: <http://www.elevombud.no/mobbing/mandat-mobbeombudet>
231. Monks C. Definitions of bullying: Age difference sinun derstanding of the term, and the role of experience. *British Journal of Development al Psychology*. 2006. Vol. 24. P. 801-821.
232. NOU 2015: 2 Å høre til — Virkemidler for et trygt psykososialt skolemiljø. Kunnskapsdepartementet. URL: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2015-2/id2400765/>
233. October is National Bullying Prevention Awareness Month. Federal government website. URL: <https://www.stopbullying.gov/blog/2016/10/4/october-is-national-bullying-prevention-awareness-month>
234. Office of Research-Innocenti. URL: <https://www.unicef-irc.org>
235. Olweus D. Aggressors and Their Victims: Bullying at School. In: Frude N., Gault H. (Eds). *Disruptive Behavior in Schools*. New York, Willey&Sons, 1984. P. 57-76.
236. Olweus D. Bully/victim problems in school: facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education*. 1991. Vol. XII. 4. P. 495-510.

237. Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 140 pp.
238. Prevention Bullying at School. Federal government website. URL: <https://www.stopbullying.gov/prevention/at-school>
239. Protecting children from bullying : report of the Secretary-General. New York : UN, 26 July 2016. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/838636?ln=en>
240. Protecting children from bullying : report of the Secretary-General. New York : UN, 30 July 2018. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1639416?ln=en>
241. Protecting children from bullying : resolution / adopted by the General Assembly UN. General Assembly (73rd sess. : 2018-2019). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1659282>
242. Protecting children from bullying : resolution / adopted by the General Assembly UN. General Assembly (69th sess. : 2014-2015). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/787813>
243. Protecting children from violence in school: UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/protection/violence-against-children-in-school>
244. Protecting children from bullying : resolution / adopted by the General Assembly UN. General Assembly (71st sess. : 2016-2017). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/857780>
245. Recommendation CM/Rec(2009)10 of the Committee of Ministers to member states on integrated national strategies for the protection of children from violence. Adopted by the Committee of Ministers on 18 November 2009. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d023d
246. Safe And Drug-Free Schools And Communities Act. URL: <https://www2.ed.gov/policy/elsec/leg/esea02/pg51.html>
247. Sample Policy for Bullying Prevention, California Department of Education. URL: <https://www.cde.ca.gov/ls/ss/se/samplepolicy.asp>
248. School violence and bullying: global status report Paris : UNESCO, 2017, 54 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246970>

249. Skollagen (2010:800) 2010-06-23. URL:
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800
250. Smith P., Mahdavi J., Fisher S. Cyberbullying: It's nature and impactions condary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2008. Vol. 49. P. 376-385.
251. State Anti-Bullying Laws & Policies. Federal government website. URL:
<https://www.stopbullying.gov/resources/laws>
252. Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige Prop. 2009/10:232 23.06.2010. URL:
<https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2010/06/prop.-200910232/>
253. Student Reports of Bullying: Results From the 2017 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey 2019. URL:
<https://nces.ed.gov/pubsearch/pubsinfo.asp?pubid=2019054>
254. Svar om det rettslige grunnlaget for skolemiljøtiltak – Kunnskapsdepartementet. URL:
<https://www.udir.no/regelverkstolkninger/opplaring/Laringsmiljo/rettslige-grunnlaget-for-skolemiljotiltak/>
255. Tackling Violence in Schools: Bridging the Gap between Standards and Practice New York: Office of the Special Representative of the Secretary General on Violence against Children, 2012. 57 p. URL:
<https://violenceagainstchildren.un.org/news/tackling-violence-schools-bridging-gap-between-standards-and-practice>
256. The Improving America's Schools Act of 1994. URL:
<https://www2.ed.gov/offices/OESE/archives/legislation/ESEA/brochure/iasa-bro.html>
257. The Safe Schools/Healthy Students Initiative: A Legacy of Success. URL:
<https://store.samhsa.gov/sites/default/files/d7/priv/sma13-4798.pdf>
258. Transforming our world : the 2030 Agenda for Sustainable Development : resolution / adopted by the General Assembly UN. General Assembly (70th sess. :

2015-2016) [New York] : UN, 21 Oct. 2015. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/808134?ln=en>

259. UNICEF in Ukraine. URL: <https://www.unicef.org/ukraine>

260. United Nations Children's Fund (UNICEF), A Familiar Face: Violence in the lives of children and adolescents, New York, 2017. URL: <https://data.unicef.org/resources/a-familiar-face>

261. United States Department of Education Office for Civil Rights. URL: <https://www2.ed.gov/about/offices/list/ocr/index.html>

262. United States Department of Justice Civil Rights Division. URL: <https://civilrights.justice.gov>

263. U-Report. URL: <https://ureport.in>

264. World report on violence against children. Paulo Sérgio Pinheiro, Independent Expert for the United Nations Secretary-General's Study on Violence against Children, Geneva: UN, 2006. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/587334?ln=en>

265. ზოგადსაგანმანათლებლო დაწესებულებაში უსაფრთხოებისა და საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვის წესისა და პირობების დამტკიცების შესახებ: საქართველოს მინისტრის ბრძანება 29/01/2019 № 06/ნ. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4363684?publication=0>

266. საგანმანათლებლო დაწესებულების მანდატურის სამსახური. URL: <http://mandaturi.gov.ge>

267. საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსი 15/12/1984. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/28216?publication=470>

268. საჯარო სამართლის იურიდიული პირის საგანმანათლებლო დაწესებულების მანდატურის სამსახურის დებულების დამტკიცების შესახებ: საქართველოს მინისტრის ბრძანება 12/07/2019 № 141/ნ. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4613224?publication=0>

269. 초·중등교육법

20.10.2020.

URL:

<https://www.law.go.kr/LSW/LsiJoLinkP.do?lsNm=%EC%B4%88%E3%86%8D%EC%A4%91%EB%93%B1%EA%B5%90%EC%9C%A1%EB%B2%95>

270. 학교폭력예방 및 대책에 관한 법률 20.08.2019 № 16441. URL:

<https://www.law.go.kr/LSW/LsiJoLinkP.do?lsNm=%ED%95%99%EA%B5%90%ED%8F%AD%EB%A0%A5%EC%98%88%EB%B0%A9+%EB%B0%8F+%EB%8C%80%EC%B1%85%EC%97%90+%EA%B4%80%ED%95%9C+%EB%B2%95%EB%A5%A0>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ,

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Корнійченко А.О. Поняття та елементи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право. 2019. Випуск 7. С. 99-105.

2. Соболев Є.Ю., Корнійченко А.О. Булінг в освітньому середовищі – детермінанти та форми. *Наукові записки*. Серія: Право. 2020. Випуск 8. С. 4-9.

3. Корнійченко А.О. Нормативно-правовий механізм як складова адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право. 2020. Випуск 9. С. 133-137.

4. Korniiichenko A. Legal clinics as the subject to bullying prevention. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 3. С. 39-45.

5. Корнійченко А.О. Дефінітивна характеристика булінгу як юридичної категорії адміністративного права. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3. С. 18-25.

6. Корнійченко А.О. Методологія дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Випуск 4 (24). С. 43-48.

7. Корнійченко А.О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу: перспективний досвід Республіки Корея. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2020. Випуск 46. С. 86-89.

8. Корнійченко А.О. Особливості адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Грузії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Випуск 9. С. 234-237.

9. Корнійченко А.О. До питання визначення дефініції адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія: Право*. 2020. 1 (1). С. 142-148.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Корнійченко А.О. Ідентифікація булінгу в Україні: адміністративно-правовий аспект. Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: II Міжнародна науково-практична конференція (м. Кропивницький, 23 жовтня 2019 р.). С. 27-31.

11. Корнійченко А.О. До питання визначення дефініції «адміністративно-правове регулювання запобігання булінгу в Україні». Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: V Міжнародна науково-практична конференція (м. Кременчук, 7-8 грудня 2019 р.). С. 67-69.

12. Корнійченко А.О. Причини та умови булінгу як перешкоди соціокультурного розвитку освітнього середовища. Правова система України в умовах євроінтеграції: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Дніпро, 9 квітня 2020 р.). С. 41-45.

13. Корнійченко А.О. Кібербулінг як нове явище сучасної адміністративної доктрини. Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики. Збірник наукових статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 9-10 квітня 2020 р.). С. 199-202.

14. Корнійченко А.О. Шляхи юридичного пізнання правової категорії «булінг» в сучасному адміністративному праві України. Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. Ч. 1. (м. Кропивницький, 17 квітня 2020 р.). С. 125-128.

15. Соболев Є.Ю., Корнійченко А.О. До питання визначення системи суб'єктів запобігання булінгу в Україні. Запорізькі правові читання: матеріали щорічної міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 19-20 травня 2020 р.). С. 211-213.

16. Корнійченко А.О. Ознаки булінгу як виду адміністративного правопорушення. Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Кропивницький, 10 листопада 2020 р.). С. 104-107.

17. Корнійченко А.О. Загальнотеоретичний аспект адміністративної відповідальності за вчинення булінгу в Україні. Актуальні питання

державотворення в контексті сучасних цивілізаційних викликів: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Черкаси, 26-27 листопада 2020 р.). С. 52-54.

18. Корнійченко А.О. Особливості адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 05-06 грудня 2020 р.). С. 62-64.

19. Корнійченко А.О. Принципи в системі адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Правові засади діяльності правоохоронних органів: матеріали VII Міжнародної наук.-практ. конференції. (м. Харків, 10-11 грудня 2020 р.). С. 51-54.

Додаток Б**Заходи Юридичної клініки «Artium de Iex» Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка щодо запобігання булінгу в освітньому середовищі за 2019-2020 рр.:**

1) організовано та проведено шість правоосвітніх заходів у школах міста Кропивницького на тему «Що таке булінг та як йому протидіяти?»;

2) проведено правоосвітній воркшоп «Право неповнолітнього на захист» для учнів десятого правового класу КЗ «Науковий ліцей»;

3) у рамках співпраці з навчально-науковою лабораторією суспільствознавчої освіти, у рамках Всеукраїнського тижня права, проведено правоосвітній захід для КЗ «НВО природно-економіко-правовий ліцей – спеціалізована загальноосвітня школа №8» на тему захисту прав учасників освітнього процесу;

4) спільно з Кропивницьким регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги проведено семінар для студентів факультету історії та права Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка щодо роз'яснення механізмів захисту їх прав як учасників освітнього процесу;

5) спільно з представниками Національної поліції було проведено круглий стіл інформаційно-просвітницького спрямування, що відбувся в форматі «питання-відповідь» (в тому числі були розглянуті питання стосовно діяльності органів Національної поліції з приводу реагування на повідомлення про випадки булінгу в закладах освіти);

6) взято участь у теоретичному занятті, проведеного на базі Кропивницького місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

7) взято участь у круглому столі на тему: «Захист прав і свобод дитини у сучасних умовах», що відбувся на базі Кіровоградського Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру, на якому керівником юридичної клініки було висвітлено питання ідентифікації, детермінант й видів булінгу та кібербулінгу в сучасному освітньому середовищі.

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ



ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. президента
 Науково-дослідного інституту
 публічного права,
 доктор юридичних наук, професор
В.В. Гадуцько
 «14» квітня 2020 р.

А К Т

впровадження результатів дисертації здобувача ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Корнійченко Анастасії Олександрівни на тему «Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні» у науково-дослідну діяльність Науково-дослідного інституту публічного права

Комісія у складі: завідувача аспірантури Науково-дослідного інституту публічного права, доктора юридичних наук, доцента Сороки Л.В., завідувача відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, кандидата юридичних наук, старшого дослідника Куркової К.М., склала цей акт про те, що матеріали дисертації Корнійченко Анастасії Олександрівни на тему «Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні» (на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право) мають необхідний теоретичний, методологічний рівень та практичну значимість й використовуються у науково-дослідній роботі наукових відділів Науково-дослідного інституту публічного права, а саме – для подальшого розроблення наукових питань щодо удосконалення механізму адміністративно-правового регулювання запобігання та протидії булінгу й використовуються Інститутом в межах реалізації теми науково-дослідницької роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0115U005495).

ВИСНОВОК

Результати дисертаційного дослідження Корнійченко Анастасії Олександрівни на тему «Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право вважати впровадженими в науково-дослідну діяльність Науково-дослідного інституту публічного права під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем науки адміністративного права.

Завідувач аспірантури
 Науково-дослідного інституту
 публічного права,
 доктор юридичних наук, доцент

Л. В. Сорока

Завідувач відділу
 науково-правових експертиз та законопроектних робіт,
 Науково-дослідного інституту публічного права
 кандидат юридичних наук, старший дослідник

К. М. Куркова



Прокуратура України
КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ПРОКУРАТУРА
 вул. Великі Пермські, 4, м. Кропивницький, 25006 факс: 32-11-80

01.02.2021 № 28-2/ух-21
 На № _____ від _____



ПІДТВЕРДЖУЮ
 Корнійченко Анастасії Кіровоградської
 обласної прокуратури
 Твердохліб В.М.
 01 лютого 2021 року

АКТ

01 лютого 2021 року

м. Кропивницький

**впровадженні матеріалів дисертаційного дослідження
 Корнійченко Анастасії Олександрівни з теми:
 «Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні»
 в практичну діяльність Кіровоградської обласної прокуратури**

Комісія у складі: заступника керівника Кіровоградської обласної прокуратури Маленка Олександра Володимировича та начальника відділу кадрової роботи та державної служби Кіровоградської обласної прокуратури Марікуца Світлани Михайлівни склали цей акт про те, що сформульовані висновки, пропозиції та рекомендації у дисертаційному дослідженні Корнійченко Анастасії Олександрівни на тему: «Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні» є актуальними, відповідають вимогам наукової повизши та впроваджуються у практичну діяльність Кіровоградської обласної прокуратури.

**Заступник керівника
 Кіровоградської обласної прокуратури**

Маленко О.В.

**Начальник відділу кадрової роботи
 та державної служби
 Кіровоградської обласної прокуратури**

Марікуца С.М.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник декана факультету № 3
з навчально-методичної роботи
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор
Г.В. Джагунов



« 10 » _____ 2020 року

АКТ

впровадження результатів дисертації на тему «Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні» здобувача Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка результатів дисертації Корнійченко Анастасії Олександрівни в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ

Комісія у складі: професора кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Джафарової О. В., професора кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Шатрави С. О., доцента кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету №3 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Резанова С. А., склала цей акт про те, що комісією вивчені матеріали лекцій, підготовлених Корнійченко Анастасією Олександрівною за результатами дисертації на тему «Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні».

Комісія дійшла висновку, що лекції, підготовлені Корнійченко Анастасією Олександрівною, виконані з урахуванням змін до законодавства, представляють цінність для освітнього процесу у зв'язку з актуальністю на сьогоднішній час теми дослідження. Форма викладання матеріалів представлена на достатньому

теоретичному й методичному рівні та ґрунтується на результатах проведеного автором глибокого дослідження чинного законодавства, практики його застосування та наукових джерел, і можуть бути впроваджені в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ при викладенні дисциплін «Адміністративне право України», «Адміністративна діяльність поліції», а також використані у науково-дослідній роботі курсантів і слухачів.

Лекції були заслухані на засіданні кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету №3 та рекомендовані для використання в освітньому процесі.

Члени комісії:

**професор кафедри
поліцейської діяльності та публічного
адміністрування факультету № 3 ХНУВС,
доктор юридичних наук, професор**



О.В. Джафарова

**професор кафедри
поліцейської діяльності та публічного
адміністрування факультету № 3 ХНУВС,
доктор юридичних наук, професор**



С.О. Шатрава

**доцент кафедри
поліцейської діяльності та публічного
адміністрування факультету № 3 ХНУВС,
кандидат юридичних наук, доцент**

С.А. Резанов



**ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, тел. (0522) 32-08-89, факс (0522) 24-85-44
E-mail: mails@kspu.kr.ua, код ЄДРПОУ 02125415

01.12.2020 № 5-н

На № _____ від _____

АКТ

впровадження у навчальний процес

Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка результатів дисертації
здобувача ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право
Корнійченко Анастасії Олександрівни за темою:
«Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні»

Результати наукового дослідження здобувача ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право Корнійченко А.О. на тему: «Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні» мають відповідно до Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року №167 наукову новизну, теоретичне та практичне значення для удосконалення законодавства щодо адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні.

Матеріали дисертації Корнійченко А.О. використовуються кафедрами державно-правових дисциплін та адміністративного права, галузевого права та правоохоронної діяльності ЦДПУ ім. В. Винниченка при підготовці та проведенні аудиторних занять з курсів «Адміністративне право», «Адміністративна відповідальність» та «Актуальні проблеми адміністративного права та адміністративна реформа в Україні» для забезпечення якісної підготовки фахівців за спеціальностями 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Корнійченко Анастасії Олександрівни на тему: «Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні» обговорені та затверджені на засіданні кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права (протокол № 4 від 10 листопада 2020 р.).

Проректор з наукової роботи

Сергій МИХИДА